

Universiteit
Leiden
The Netherlands

**Liefde voor de Hollandse bouwkunst : architectuur en toegepaste kunst
bij Uitgeversmaatschappij Kosmos 1923-1960**
Oldewarris, J.A.

Citation

Oldewarris, J. A. (2016, October 6). *Liefde voor de Hollandse bouwkunst : architectuur en toegepaste kunst bij Uitgeversmaatschappij Kosmos 1923-1960*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/43443>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/43443>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/43443> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Oldewarris, J.A.

Title: Liefde voor de Hollandse bouwkunst : architectuur en toegepaste kunst bij Uitgeversmaatschappij Kosmos 1923-1960

Issue Date: 2016-10-06

Hoofdstuk 2

HET FONDS

2. HET FONDS

Van 1923 tot 1960 heeft Uitgeversmaatschappij Kosmos 526 titels uitgegeven. Dat is gemiddeld veertien titels per jaar.¹ Deze laten zich onderverdelen in zeventien rubrieken of fondssegmenten, waarbij in de hiernavolgende lijst, op de laatste rubriek na, de volgorde wordt bepaald door het jaar waarin voor het eerst een uitgave van de desbetreffende rubriek in het fonds is verschenen. Tevens is per rubriek het laatste jaar aangegeven dat een titel in deze rubriek verscheen.² Dat geeft de volgende opsomming te zien:

1. Techniek	1923-1957	20 titels
2. Architectuur	1923-1960	83 titels
3. Auto, motor, schip, vliegtuig	1923-1951	25 titels
4. Weg- en waterbouw	1923-1958	12 titels
5. Kunst en toegepaste kunst	1924-1959	39 titels
6. Radio en televisie	1925-1937	19 titels
7. Sociale en geesteswetenschappen	1926-1957	40 titels
8. Natuur, plant en dier	1926-1959	52 titels
9. Lectuur en literatuur	1926-1960	70 titels
10. Taal- en letterkunde	1929-1960	17 titels
11. Koken	1931-1949	12 titels
12. Gezondheid en sexuele hervorming	1932-1953	42 titels
13. Sport en spel	1934-1959	28 titels
14. Kleding en textiel	1935-1945	4 titels
15. Jeugdboeken	1939-1951	13 titels
16. Reisgidsen	1955-1960	36 titels
17. Wetenschappelijke publicaties en intreeredes	1924-1956	14 titels

De uitgaven op het gebied van architectuur (2) en kunst en toegepaste kunst (5), die het centrale onderwerp zijn van deze studie, nemen wat betreft het aantal titels respectievelijk de eerste en de zesde plaats in. Ze komen in het derde en vierde hoofdstuk uitgebreid aan bod. Om een beeld te krijgen binnen welke context deze boeken werden uitgegeven, volgt hier een schets van de overige fondssegmenten.

2.1. Techniek

In de eerste jaren droeg Kosmos nog onmiskenbaar het stempel van het fonds van Ahrend, dat vooral uit technische boeken bestond, maar dit profiel zou snel veranderen. Jac. van der Kolk was vanaf het begin van plan van Kosmos een algemene uitgeverij te maken, en daar zou hij, zoals zal blijken, ruimschoots in slagen. In de periode van 1923 tot 1957 gaf Kosmos twintig technische boeken uit, onder andere op de gebieden elektrotechniek, machinebouw en stoomwerktuigkunde.³ In de eerste drie jaar verschenen vijftien titels, waarvan de eerste contacten met de auteurs nog dateren uit het Ahrend-tijdperk. Exemplarisch voor de snelle afname van de technische boeken bij Kosmos is de productie van het auteursduo L.K.A. van Duuren en H.J. Rutters. Van hen was in 1922 bij Ahrend een boek over rekenkunde verschenen ‘ten dienste van hen, die zich voorbereiden tot het examen voor machinist en/of motordrijver aan boord van schepen in de binnenvaart, landmachinist, machinist ter

¹ De uitgaven in de serie *Weten en kunnen* zijn niet meegerekend. Deze worden apart behandeld in hoofdstuk 2A.

² Herdrukken van deze titels zijn niet meegerekend.

³ Auto- en motortechniek zijn gezien het grote aandeel in het fonds in een aparte rubriek ondergebracht.

koopvaardij'.⁴ Voor dezelfde doelgroep publiceerden zij bij Kosmos in 1923 twee nieuwe boeken over respectievelijk meetkunde en natuur- en werktuigkunde, gevolgd door een uit twee delen bestaand examenboek over stoomwerktuigkunde.⁵ Daarna wordt van dit duo niets meer vernomen.

Elektriciteit en elektrotechniek bleven echter onverminderd in de belangstelling. G.J. Harterink vertaalde uit het Duits het standaardwerk van Max Lachmann over elektrische huisinstallaties.⁶ Hij bewerkte ook andere Duitse klassiekers: het uit twee delen bestaande *Hilfsbuch für Elektropraktiker* van H. Wietz en C. Erfurth (1899), waarvan de Nederlandse editie in 1923 verscheen onder de titel *Practisch zakboek voor den electro-technicus* en twee handboeken van Otto Lippmann voor respectievelijk de machinebouw en de metaaldraaijer.⁷ Ingenieur E.H. Smis, leraar aan de Middelbare technische school in Groningen, richtte zich met *Elektriciteit voor bouwvaklieden* (1923) op het technisch onderwijs, maar hij en ongetwijfeld ook zijn uitgever achtten het tevens geschikt voor zelfstudie, zoals uit de ondertitel blijkt.

Leraren aan middelbare technische scholen waren geziene auteurs; zij konden immers een minimum aan afzet voor hun eigen boek garanderen. Dit blijkt onder andere uit het voorwoord van de auteurs van het boek *Electrotechniek. Hoofdwetten en toepassingen*, de ingenieurs G.L. Ludolph en A.D. Mesritz, beiden leraar aan de Middelbare Technische School in Haarlem: 'Dit werkje werd oorspronkelijk [...] opgezet voor het onderwijs aan de a.s. electrotechnici aan de M.T.S. te Haarlem'.⁸ Werktuigkundig ingenieur D.J.W. van Dongen was de auteur van het met veel foto's en afbeeldingen geïllustreerde boek *Moderne werkplaatspraktijk in den machinebouw*, dat gereedschappen en bewerkingsmethoden behandelde.

Net als de auteurs Van Duuren en Rutters zullen we de andere hier genoemde auteurs na 1925 niet meer in het fonds van Kosmos tegenkomen. In 1927 verscheen nog een vierde druk van *De rekenliniaal* van W.J. Heijdemann, waarvan de eerste drie drukken vanaf 1911 bij Ahrend waren uitgekomen. Het handige boekje bleef populair tot 1970, toen er nog een twaalfde druk van verscheen. De eerste nieuwe titel op het gebied van techniek verscheen na de Tweede Wereldoorlog in 1947. In samenwerking met de N.V. Standaard-boekhandel in Antwerpen startte Kosmos de nieuwe serie *Moderne werkplaatstechniek*, met als eerste deel *De schaaftbank* van O. Peters. Een tweede deel van dezelfde auteur, dat een jaar later zou verschijnen, behandelde de draaibank.

De drie in 1956 en 1957 nog te verschijnen laatste titels tonen aan, gelet op de uiteenlopende onderwerpen – hydraulica en fijnmechanische techniek –, dat het op het gebied van techniek ging om incidenten in plaats van een consistent uitgeefbeleid. Van der Kolk moest zijn meerdere erkennen in een gespecialiseerde uitgeverij als de Technische Boekhandel H. Stam, die vestigingen had in Haarlem, Antwerpen en Keulen.

⁴ L.K.A. van Duuren en H.J. Rutters, *Rekenkunde*. Amsterdam, Wed. J. Ahrend & Zoon, 1922.

⁵ Deel I: *Ketels en appendages* verscheen in 1924, deel II: *Stoommachines en hulpwerktuigen* in 1925.

⁶ Max Lachmann, *Hausinstallationen für Stark- und Schwachstrom. Klingelanlagen, Telegraphie, Telephonie, Beleuchtung*. Leipzig, Oskar Leiner, 10^e dr. 1921. In het Nederlands verschenen onder de titel *Electrische huisinstallaties. Zwakstroom-sterkstroom* (1923). Oskar Leiner was ook zetter en boekdrukker. Van der Kolk liet in verband met de lage zet- en drukkosten in Duitsland meerdere boeken en deeltjes in de serie *Weten en kunnen* bij hem drukken. Leiner klaagde erover dat het handschrift van Nederlandse manuscripten nauwelijks te lezen was waardoor er groot oponthoud ontstond bij de zetmachine. Hij schreef: 'Ich möchte höfl. bitten, mir die holländischen Manuskripte, möglichst mit Schreibmaschine geschrieben zukommen zu lassen'. Brief 15-03-1922: Oskar Leiner aan Ahrend.

⁷ H. Wietz & C. Erfurth, *Hilfsbuch für Elektropraktiker*. Leipzig, Hachmeister & Thal, 24^e dr. 1920; Otto Lippmann, *Hilfsbuch für die Praxis des Maschinenbaues und der Mechanik*. Leipzig, Hachmeister & Thal, 9^e dr. 1921; Otto Lippmann, *Hilfsbuch für die Dreherei*. Leipzig, Hachmeister & Thal, 10^e dr. 1922.

⁸ G.L. Ludolph en A.D. Mesritz, *Electrotechniek. Hoofdwetten en toepassingen, ten dienste van het middelbaar technisch onderwijs, alsmede voor zelfstudie* (1923), p. 5.

2.2. Architectuur

Boeken op het gebied van de architectuur worden besproken in het derde hoofdstuk.

2.3. Auto, motor, schip, vliegtuig

Van der Kolk heeft altijd een vinger aan de pols gehouden waar het nieuwe ontwikkelingen betrof op het gebied van verkeer en vervoer. Twee van deze nieuwe aandachtsgebieden in de jaren twintig waren de auto en het motorrijwiel. Ze werden steeds belangrijker in het straatbeeld, en daarmee groeide ook de interesse van een groter publiek in de techniek ervan. Van der Kolk vond Th. van Swieten, hoofdredacteur van het tijdschrift *De auto*, bereid de leiding op zich te nemen van de nieuwe reeks *Bibliotheek voor auto- en motortechniek*. In deze serie, waarvan de banden en titelpagina's waren ontworpen door André Vlaanderen, zouden zes delen verschijnen, drie van de hand van W.J.C. Eikendal, twee van A.J. Nossent en een van J. Tendeloo.⁹ Eikendal was medewerker voor electrotechniek van het tijdschrift van Van Swieten, Nossent praktijkleraar aan de Middelbaar Technische School in Amsterdam en Tendeloo automobiel- en motorexpert. De twee delen van Nossent waren in één uitgave eerder verschenen bij de Bond van Motorrijwielherstellers, waarvan Kosmos de auteursrechten had overgenomen.¹⁰ Het deel van Nossent was een vertaling van het in Engeland zeer succesvolle *Tracing Motor Cycle Troubles*.¹¹

Van Swieten had behalve de leiding over de 'Bibliotheek voor auto- en motortechniek', ook de leiding over de afdeling 'Auto en motor' in de serie *Weten en kunnen*, waarin vijf deeltjes over dit onderwerp zouden verschijnen.¹² Het mes sneed daarmee aan twee kanten; met een betrekkelijk geringe inspanning maakten de auteurs vereenvoudigde versies van hun boeken voor de serie *Weten en kunnen*, waarmee een tweede, minder koopkrachtige doelgroep werd aangeboord.¹³

In de inleiding van het deel *Electrische aanzet- en verlichtingsinstallaties voor automobielen* uit 1925 stak Van Swieten mede namens auteur Eikendal de loftrompet over Kosmos, 'zonder wier voortvarendheid en ondernemingsgeest zeker wij beiden niet geslaagd zouden zijn iets goeds voor 't Automobilisme tot stand te brengen in den vorm waarin de Bibliotheek voor auto- en motortechniek zich langzaam maar zeker ontwikkelt'. Die ontwikkeling moeten we met een korrel zout nemen, want dit deel zou samen met een ander in dat jaar verschenen deel van Eikendal, *Het opsporen van storingen in de electr. installatie van den automobiel en het motorrijwiel*, het einde van de bibliotheek betekenen.

De belangrijkste auteur voor auto- en motortechniek was W.J.C. Eikendal. Hij publiceerde behalve de drie eerder genoemde delen in de 'Bibliotheek voor auto- en motortechniek' tot 1936 nog vier andere boeken bij Kosmos. In de tweedelige uitgave *Constructie, werking, onderhoud en reparatie van den automobiel. Handboek voor vakman en automobilist* bundelde hij in 1929 alle verworven inzichten en technische kennis over de motor en over carburatie, ontsteking en chassis. Vier jaar later verzorgde hij de Nederlandse bewerking van

⁹ Van Eikendal verschenen *De accumulatorenbatterij* (1923), *Electrische aanzet- en verlichtingsinstallaties voor automobielen* (1925) en *Het opsporen van storingen in de electrische installatie van den automobiel en het motorrijwiel* (1925), van Nossent *De electrische uitrusting van het motorrijwiel* (1924) en *Het moderne motorrijwiel* (1924) en van Tendeloo *Storingen aan het motorrijwiel* (1923).

¹⁰ Zie Van Swietens inleiding in A.J. Nossent, *De electrische uitrusting van het motorrijwiel* (2^e dr. 1924).

¹¹ 'Road Rider', *Tracing Motor Cycle Troubles*. Londen, Illife and Son Ltd., 5^e dr. 1922.

¹² In de serie *Weten en kunnen* verschenen van A.J. Nossent, *De algemeene samenstelling van het motorrijwiel* (nr. 93, 1923), *Theorie en praktijk van vier- en tweetact-motoren voor motorrijwielen* (nr. 94, 1923) en *Theorie en praktijk van de meest voorkomende typen carburateurs voor motorrijwielen* (nr. 95, 1923), van J.M.H. Dolk, *Nuttige kennis van banden en wegen voor den automobilist en motorrijder, met een afzonderlijk hoofdstuk over het rijden in bochten* (nr. 107, 1924) en van W.J.C. Eikendal, *Gebruik en onderhoud van de electrische uitrusting van het motorrijwiel* (nr. 133, 1925).

¹³ Zie voor de serie *Weten en kunnen* hoofdstuk 2A.

een Duits autobook voor jongens.¹⁴ In zijn inleiding citeerde de journalist Jan Feith uit de Nederlandse vertaling van Hendrik van Loons bestseller *De geschiedenis der mensheid*: ‘De heele wereld is bevangen door een auto-manie; en kleine kinderen zeggen reeds “auto” voordat ze nog de woorden “papa” of “mama” kunnen uitspreken!’, waarmee Feith de grote belangstelling voor auto’s bij de jeugd in het interbellum onderstreepte.

In 1935 verscheen van Eikendal het boek *De elektrische uitrusting van de auto. Practisch handboek voor vakman en automobilist*. Zoals gewoonlijk bemoeide Van der Kolk zich intensief met het ontwerp van het omslag. Hij schreef aan H. Schuyt, die als honorarium voor het ontwerp en de clichétekening van omslag en band f 40 betaald kreeg, over de eerste schets voor het omslag: ‘Ik neem aan dat bij de verdere uitwerking duidelijk te zien zal zijn dat de rechtsche persoon een dame is. Het verdient ook aanbeveling haar een coquet hoedje op te zetten, omdat als regel een dame of meisje ook niet blootshoofds in een auto zal zitten en het profiel daardoor bovendien sterker spreekt’.¹⁵

Eikendal zou een jaar later nog, als zijn laatste boek voor Kosmos, het *Technisch handboek voor den automobilist* samenstellen, waarvoor de uitgeverij een samenwerkingsverband was aangegaan met de Koninklijke Nederlandsche Automobiellclub (K.N.A.C.). Daarmee is het beeld van de aandacht voor auto’s en motoren in het fonds van Kosmos echter nog niet volledig. Van het *Owner-Driver’s Handbook* van de Engelse auteur Edward T. Brown verscheen in 1926 een Nederlandse bewerking onder de titel *Handboek voor den automobilist. Hoe men zijn wagen rijdt en onderhoudt*.¹⁶ De omslagillustratie is dezelfde als die van de oorspronkelijke Engelse editie.

In de gestaag toenemende belangstelling voor het autorijden voorzag H.J. Peppink, hoofdredacteur van *Autokampioen*, het in 1930 gestarte huisorgaan van de Algemene Nederlandsche Wielrijders-Bond (ANWB), met de handleiding *Hoe krijg ik mijn rijbewijs?* Van deze succesvolle uitgave verscheen in 1963 nog een dertiende druk. Was men na het behalen van het rijexamen toch nog onzeker, dan bood Joh. Ringk uitkomst met zijn boekje *Ik heb m’n rijbewijs, maar nu ...? Een eenvoudig praatje voor beginnende automobilisten* (1939).

Langzaam maar zeker zou ook het vliegen in de belangstelling komen te staan. Het enorme succes van de *Uiver*, een Douglas DC-2 van de KLM, in de Melbourne luchtrace van 1934 was daar mede debet aan. De bijna 20.000 kilometer van Suffolk naar Melbourne werd door de Nederlandse bemanning in iets meer dan negentig uur afgelegd, waarmee ze een tweede plaats bereikte.¹⁷ Kosmos speelde op bescheiden wijze in op deze triomf met de uitgave *Het A.B.C. van de moderne vliegtuigtechniek* (1935) van werktuigbouwkundige H. Kramer. Andere uitgevers waren slagvaardiger, vooral Andries Blitz. Met suggestieve, van veel aanhalingstekens voorziene titels als “*Voor vrij?*”... “*Contact!*” (1930) en “*Alles O.K.!...*” “*Draaien!*” (1935) van Lt. vlieger A. Viruly en evocatieve bandontwerpen van Titus Leeser en Rein van Looy won deze de slag om het grote publiek.

Na de oorlog, in 1948, verscheen bij Kosmos een overzicht van de civiele luchtvloot onder de titel *Vleugels van Nederland*. Van der Kolk had voor deze bescheiden uitgave Hugo Hooftman weten te strikken, een luchtvaartjournalist met talrijke goedverkopende publicaties op zijn naam. Zoals vaker lag ook nu een veelgelezen tijdschrifttribune aan de uitgave ten grondslag, in dit geval Hooftmans rubriek ‘Onze civiele luchtvloot’ in *Vliegwereld*. Trix

¹⁴ Rolf Schur, *Das Autobuch für Jungen*. Stuttgart, Franckh’sche Verlagshandlung, 1^e dr. 1932. De Nederlandse titel was een letterlijke vertaling van de Duitse: *Het autobook voor jongens*.

¹⁵ Brief 22-03-1934: Van der Kolk aan Schuyt.

¹⁶ Edward T. Brown, *The Owner-Driver’s Handbook*. Londen, Ward Lock & Co., 1925. De Nederlandse editie is bewerkt door J. Hilgers, m.m.v. Th. van Swieten.

¹⁷ nl.wikipedia.org/wiki/Uiver (24 juni 2015).

Terwindt, een bekende KLM-stewardess, schreef haar memoires in het boek *Een vrouw vloog mee* (1951).

Varen met een kano, roei-, zeil- of motorboot was in de jaren dertig een geliefde vrijetijdspassing. Alle kennis daarover was door J.M. Brasser gebundeld in een praktisch handboek voor onderhoud en reparatie, dat verscheen onder de titel *Onze boot* (1936). Fré Cohen tekende voor het omslag. Dezelfde Brasser had eerder bij Kosmos twee handleidingen voor amateurs gepubliceerd voor het zelf bouwen van respectievelijk een kano en een zeilboot. Beide boeken bevatten bouwbeschrijvingen van een aantal typen boten met de bijbehorende bouwtekeningen schaal 1:10.

2.4. Weg- en waterbouw

Hoewel 'weg- en waterbouwkunde' volgens de Nederlandse basisclassificatie (NBC) een subcategorie is van de technische wetenschappen wordt ze hier toch als apart fondssegment behandeld. Met elf titels in de periode van 1925 tot 1960 hebben de boeken op dit gebied weliswaar niet zo'n substantieel aandeel in het fonds van Kosmos, maar het aantal herdrukken per titel was bijzonder groot en daarmee de zichtbaarheid van deze categorie boeken. Verantwoordelijk daarvoor waren vooral de auteur B.J. Kerkhof, en de uit vijf delen bestaande serie studieboeken *Weg- en waterbouwkunde*, onder redactie van een groot aantal specialisten op dit gebied.

Wegenbouw

B.J. Kerkhof was tot 1904 bouwkundig opzichter en daarna gedurende tien jaar technisch ambtenaar bij Rijkswaterstaat. In 1914 trad hij in dienst bij de firma H. Boesewinkel in Zutphen, de eerste onderneming in Nederland die zich toeleegde op het 'stoomwalsen' van wegen.¹⁸ In 1912 had Kerkhof bij Ahrend het eerder genoemde boekje over praktische hydrometrie gepubliceerd.¹⁹ Het was het tweede deel in de serie *Technische Practijk. Een serie praktische boeken voor zelfstudie en het vakonderwijs in de voornaamste technische vakken*. De verkoop van Kerkhofs boek liep slecht. Als reden gaf Van der Kolk de oorlog. In 1918 waren vijftien exemplaren verkocht, het jaar daarop vijf. Het boek werd vooral naar Indië geleverd, maar de export lag geheel stil. 'Wij willen van deze gelegenheid gebruik maken', schreef Van der Kolk in 1919 aan Kerkhof, 'u mede te delen, dat wij begin van dit jaar onze uitgeverij weer krachtig ter hand hebben genomen, na een stilstand van meerdere jaren. [...] Wanneer u nog weer eens nieuwe ideeën voor uitgaven mocht hebben, zoo zullen wij daarvan steeds gaarne met interesse kennis nemen'.²⁰ Dat kwam goed uit, want Kerkhof had inderdaad een idee voor een nieuwe uitgave:

Wat betreft het slot van uw schrijven van 24 dezer, ik heb altijd nog het voornemen een flink boek samen te stellen over Wegenbouw. In Engeland en Amerika verschijnen daarover zooals u bekend zal zijn vele groote boeken en dezelfde belangstelling is hier aan het groeien voor de wegen. Dit zou echter een belangrijke arbeid worden, waarvoor een paar jaar tijd noodig is. Er is echter wel behoefte aan goede lectuur over dit onderwerp. In onze taal is er letterlijk niets over wat goed is. Het boek zou zoo iets moeten worden als uw Sanders, Cement-ijzer of als Blanchard, Elements of Highway Engineering. Nu ik sedert jaren niets anders doe dan wegen bouwen (bij den Rijkswaterstaat heb ik ontslag genomen) meen ik het onderwerp

¹⁸ *Utrechts nieuwsblad*, 26 augustus 1955.

¹⁹ In 1911 had Kerkhof zijn eerste boek gepubliceerd bij Van Mantgem & De Does in Amsterdam onder de titel *Kribben en bleeslagen*. Het verscheen als nr. 32 in de Bibliotheek van het Instituut 'Jacob van Campen' in Amsterdam.

²⁰ Brief 24-07-1919: Ahrend (Van der Kolk) aan Kerkhof.

zoodanig te beheerschen, dat ik er iets bijzonders van zou kunnen maken. En als ik daarvoor over een paar jaar een uitgever zoek, wil ik u gaarne de eerste keus geven.²¹ Van der Kolk wilde het boek graag uitgeven en drong er bij Kerkhof op aan niet te lang te wachten, 'ten einde de kans op eene concurrente uitgave zoo veel mogelijk te beperken'.²² Begin oktober vatte Van der Kolk de met Kerkhof besproken uitvoering van het boek samen: Als formaat lijkt ons het best, dat van de grootste der twee proefpagina's, welke u gisteren medenam, met een zetspiegel van 40 regels, bij een breedte van 26 cicero (ongeveer 11-3/4 c.M.), terwijl naar onze meening de omvang ongeveer 12 vel van elk 16 pagina's zal moeten bedragen. Bij een oplage van 1250 Ex. kunnen wij u een honorarium aanbieden van f 50.- per vel voor den eerste druk, en van f 40.- voor eventueele herdrukken.

Van der Kolk voegde een concept-contract bij en als inleverdatum van de kopij noemde hij 1 juni 1920, zodat het boek op tijd zou zijn voor het in september van dat jaar te houden Wegcongres.²³ De eerste druk van *Wegenbouw* zou in 1920 bij Ahrend verschijnen. De tweede druk in 1926 bij Kosmos, waar het werk succesvol was tot 1960, toen de zevende en laatste druk verscheen.

Asphalt- en teerwegen

De werkzaamheden voor onderhoud en aanleg van wegen waren sinds de komst van de auto aanzienlijk uitgebreid. Reden voor de oprichting van de N.V. Bitumenweg in Utrecht, waarvan Kerkhof sinds 1923 directeur was.²⁴ In een door het bedrijf uitgegeven brochure uit 1925, met een omslagtekening van André Vlaanderen waarop een pittoresk dorp doorsneden wordt door een brede geasfalteerde weg met daarop voortrazend verkeer, worden de voordelen van 'asphaltwegen' breed uitgemeten. Trots wordt melding gemaakt van de eerste toepassing in 1923 van 'sheet-asphalt' op de Nassaukade in Amsterdam. Het succes deed Kerkhof besluiten een boek te schrijven over bitumineuze wegconstructies, dat twee jaar later bij Kosmos verscheen onder de titel *Asphalt- en teerwegen*. Over de uitvoering was Kerkhof zeer tevreden: 'Ik vind druk, papier en vooral den band onverbeterlijk! Mijn dank daarvoor'.²⁵ Het zou als een van de weinige boeken van Kosmos in een andere taal worden uitgegeven, in dit geval zelfs in drie talen. De Duitse editie verscheen nog in datzelfde jaar bij Julius Springer in Berlijn, de Italiaanse bij Ulrico Hoepli in Milaan en de Poolse bij Sklad Gtowny Ksiegarnia Techniczna.²⁶ De vertaler van de Duitse editie, E. Ilse, zelf directeur van een wegenbouwbedrijf, schreef in het voorwoord:

Eine Reihe maßgebender deutscher Baubeamten hat schon im vergangenen Jahr England und Holland besucht und die Straßen besichtigt, die den neuen Forderungen des Straßen-Großverkehrs angepaßt sind. [...] Das Buch ist der Niederschlag reifer Erfahrungen aus der Praxis, die der erste Direktor der 'Maatschappij Wegenbouw' in Utrecht, Herr B.J. Kerkhof, in einer Reihe von Jahren gemacht hat. Um den Verfasser in der deutschen Fachwelt einzuführen, darf noch gesagt werden, daß Herr Kerkhof in Holland durch sein Werk 'Wegenbouw' und seine zahlreichen Beiträge in den

²¹ Brief 30-07-1919: Kerkhof aan Ahrend.

²² Brief 11-08-1919: Ahrend (Van der Kolk) aan Kerkhof.

²³ Brief 04-10-1919: Ahrend (Van der Kolk) aan Kerkhof.

²⁴ *Utrechts Nieuwsblad*, 26 augustus 1955. Oprichters van het bedrijf waren de Basalt-Maatschappij en N.V. Key's Asphaltenfabriek in Rotterdam, N.V. Dordrechtse Asphaldfabriek in Dordrecht, N.V. Stoomwalsenbedrijf van H. Boesewinkel in Zutphen en de N.V. Utrechtsche Asphaldfabriek in Utrecht.

²⁵ Brief 08-06-1925: Kerkhof aan Kosmos.

²⁶ Brief 19-03-1938: Kerkhof aan Van der Kolk. Kerkhof vermeldt in deze brief genoemde edities. Van de Duitse editie *Asphalt und Teerstraßen (Bituminöse Straßenanlagen)* [1^e dr. 1925, H.O.] was zojuist de derde druk verschenen, van de Italiaanse editie *Strada Asfalto e Catrame* de tweede. De titel van de Poolse editie noemt hij niet.

fachwissenschaftlichen Zeitschriften rühmlich bekannt ist und zu den führenden Männern in allen Fragen des modernen Straßenbaus gerechnet wird. [...] Möge das vorliegende Buch für seinen Teil mithelfen, in kurzer Zeit das nachzuholen, was wir in Deutschland gezwungenermaßen versäumt haben, nämlich dauerhafte, staubfreie und geräuschlose Straßen zu schaffen.²⁷

Over de Italiaanse uitgever was Kerkhof kritisch. Hij schreef aan Van der Kolk, met een voor die tijd niet ongebruikelijke antisemitische ondertoon: 'Verleden week was ik te Milano bij uw collega Hoepli (80 jaar oud maar frisch als 'n 18-jarige), die de italiaansche vertaling van A & T [*Asphalt- en teerwegen*, H.O.] zal uitgeven. 'n Zeldzame jood! Hij beweerde voor het ongebonden boekje zoveel lires te kunnen maken als u guldens!'²⁸

Weg- en waterbouwkunde

Een belangrijk nieuw, en strategisch gezien logisch initiatief van Van der Kolk was de serie-uitgave *Weg- en waterbouwkunde. Studieboek voor het middelbaar technisch onderwijs en voor de praktijk*, dat vijf delen zou omvatten. De eerste drukken daarvan verschenen in de periode 1936 tot 1938. Bediende Wattjes' *Constructie van gebouwen* de architecten en vooral de bouwkunde-opleidingen, *Weg- en waterbouwkunde* werd verondersteld datzelfde te doen voor weg- en waterbouwkundigen en de opleidingen daarvoor. Het stond onder redactie van de civiel ingenieur A.P. Potma, adjunct-directeur van de Middelbare Technische School in Haarlem. Potma kreeg daarbij redactionele ondersteuning van maar liefst tien man. Acht van hen waren leraar aan verschillende middelbaar technische scholen door heel Nederland, meer specifiek die in Haarlem, Amsterdam, Groningen, Leeuwarden en Utrecht.²⁹ Dat zorgde er ongetwijfeld voor dat de boeken in het onderwijs op een brede belangstelling konden rekenen, wat door het grote aantal herdrukken wordt bevestigd.³⁰ Anton Kurvers had het ontwerp voor de banden en stofomslagen gemaakt.³¹

Het derde deel, *Rivieren, rijshoutconstructies, dijken, duinen en stranden, waterschappen, polders en droogmakerijen*, zou als eerste in 1936 verschijnen, het tweede deel, *Sluizen, kanalen en havens*, volgde een jaar later. In 1938 verschenen de overige drie delen: deel I, *Grondmechanica, grondwerken, funderingen, bemalingen, beschoeiingen, keermuren*, deel IV, *Bruggen* en deel V, *Wegen en spoorwegen*.

Landmeetkunde, dijken en spoorwegbouw

In 1940 zou een nieuw boek verschijnen over landmeetkunde. Dit was van de hand van H.J. Struyk, leraar aan de MTS in Haarlem, die ook redactioneel medewerker was van *Weg- en waterbouwkunde* en samen met K.H.C.W. van der Veen het vierde deel over bruggen voor zijn rekening had genomen. De vraag dringt zich op waarom dit boek van Struyk, dat qua formaat, omvang, typografie, bindwijze en doelgroep (de ondertitel luidt: *Studieboek voor het middelbaar technisch onderwijs en voor de praktijk*) identiek is aan de delen in de serie *Weg- en waterbouwkunde*, niet in deze reeks is opgenomen. Het voorwoord van Struyk geeft

²⁷ B.J. Kerkhof, *Asphalt- und Teerstraßen (Bituminöse Straßenanlagen)*. Vert. E. Ilse. Berlijn, Julius Springer, 1925, pp. 3, 4.

²⁸ Brief 20-04-1926: Kerkhof aan Van der Kolk.

²⁹ Acht medewerkers waren civiel ingenieur: H.E. Boer, J.A. Postema, leraar aan de MTS in Haarlem, J. Potma, chef buitendienst bij het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht in Amsterdam, M.F.A. Schiphorst, leraar aan de MTS in Groningen, W. van der Schrier, leraar aan de MTS voor Bouwkunde in Amsterdam, H.J. Struyk, leraar aan de MTS in Haarlem, K.H.C.W. van der Veen, ir. bij de Nederlandse Spoorwegen in Haarlem, en W.F. Zieck, leraar aan de MTS in Groningen, aangevuld met P.J. Colijn, leraar aan de MTS in Utrecht en J.A. Kielman, leraar aan de MTS in Leeuwarden.

³⁰ Deel I, 6e dr. 1961; deel II, III en IV, 5e druk 1956; deel V, 6e dr. 1965.

³¹ Voor het ontwerpen en 'cliché-klaarmaken' van de stofomslagen ontving Kurvers een honorarium van f 25; voor het ontwerpen en het maken van de stempel-tekening voor de band f 35 (factuur 14-05-1936: Kurvers aan Kosmos).

hierover helaas geen uitsluitsel. In de Tweede Wereldoorlog zouden in het hier besproken fondssegment alleen herdrukken verschijnen van alle vijf de delen van *Weg- en waterbouwkunde*.

Op het gebied van de landmeetkunde verscheen bij Kosmos al eerder, in 1929, de vierde en laatste druk van *Beknopte handleiding voor het landmeten en waterpassen*, samengesteld door de architect L. Zwiers.³² Van der Kolk wilde deze nieuwe druk typografisch aantrekkelijker maken, o.a. door het boekje van een fris omslag te voorzien.³³ Een handschoen die Zwiers graag opnam, gewend als hij was de banden en omslagen van zijn eigen boeken te ontwerpen. De auteur vertrouwde er in zijn voorwoord op 'dat de toevoeging der modernste waterpasinstrumenten, theodolieten en tachymeters het werkje in waarde heeft doen winnen'. Over dijken publiceerde T. Huitema, technisch ambtenaar bij de Rijkswaterstaat. Hij bereidde over dat onderwerp al in 1919 een boek voor dat zou worden uitgegeven door A.C. de Haan in Alphen a/d Rijn.³⁴ Hij had aan Ahrend toestemming gevraagd om een illustratie over te nemen uit het eerste deel van het door Ahrend uitgegeven boek van M.C. Koole, *Waterbouwkundige constructies*. Van der Kolk had geantwoord dat de clichés van de hand waren gedaan omdat het boek niet herdrukt zou worden, maar de boekhandel van Ahrend was geïnteresseerd in de verkoop van het boek. Mocht Huitema andere boeken schrijven, dan hield Van der Kolk zich aanbevolen.³⁵ Deze bereidwilligheid van Van der Kolk zou Huitema honoreren, maar pas een kleine dertig jaar later: in 1947 verscheen bij Kosmos van zijn hand het boek *Dijken langs zee, rivieren en kanalen, kaden om polders, droogmakerijen enz. Samenstelling, aanleg, onderhoud*.

Onder de titel *Spoorwegbouw* zou in 1958 een boek verschijnen van de hand van K.H.C.W. van der Veen, buitengewoon hoogleraar spoorwegbouw in Delft, en van zijn wetenschappelijk hoofdamtenaar ir. W.J.P. Gerbers. De basis voor dit boek waren de colleges die Van der Veen twaalf jaar lang in Delft had gegeven; bovendien kon hij bogen op bijna 38 jaar spoorwegervaring, zo vermeldt het voorwoord. Drie delen waren gepland, maar alleen het eerste deel, *De bovenbouw van de weg* zou gepubliceerd worden.

2.5. Kunst

De boeken verschenen op het gebied van de toegepaste kunst worden apart behandeld in het vierde hoofdstuk. Over kunst en de kunsten verschenen zestien titels. Als overgangsfiguur van de uitgeverij van de Weduwe J. Ahrend & Zoon naar uitgeverij Kosmos kan gelden J. Godefroy. Drie delen van het door hem vanaf 1911 voor Ahrend samengestelde *Handboek voor kunstgeschiedenis, stijl- en ornamentleer* zouden bij Kosmos herdrukt worden. In de serie *Nieuwe beeldhouwkunst in Nederland* verschenen deeltjes over de beeldhouwers John Rådecker, Hildo Krop, Gijs Jacobs van den Hof en J. Mendes da Costa. Schilderkunst geeft met zes publicaties een amalgaam aan uitgaven te zien, waaronder een kunstkalender en boeken over Brueghel, Rembrandt en de 'schilders van het monochrome banketje'. Een kunsttijdschrift, een kunsthistorische en kynologische toelichting op honden zoals afgebeeld op schilderijen, en een cultuurgeschiedenis van Mesopotamië completeren het weinig coherente geheel aan kunstpublicaties.

³² De eerste druk was in 1904 verschenen bij Ahrend, waarna nog twee drukken bij deze uitgever zouden volgen.

³³ Brief 18-05-1928: Van der Kolk aan Zwiers.

³⁴ Brief 02-08-1919: Huitema aan Ahrend. Het boek, dat niet wordt vermeld in Brinkman, kon niet worden getraceerd. Huitema was lid van de redactie van het door A.C. de Haan in Alphen aan den Rijn uitgegeven waterbouwkundig tijdschrift *O.T.A.R.* (Orgaan van de Technischen Ambtenaren van den Rijkswaterstaat (zie: *OTAR*, jrg. 90, 2009, nr. 4, p. 26).

³⁵ Brief 14-08-1919: Van der Kolk aan Huitema.

Handboek voor kunstgeschiedenis, stijl- en ornamentleer

In 1911 en 1912 verschenen bij Ahrend drie delen in de serie *Handboek voor kunstgeschiedenis, stijl- en ornamentleer* met als ondertitel respectievelijk: I. *Voorhistorische tot en met Romeinse kunst*, 2. *Oud-christelijke tot en met de middeleeuwse kunst* en 3. *Renaissance, Lodewijk stijlen en Empire* van J. Godefroy. Op de totstandkoming van deze serie en de rol van Godefroy daarin is reeds uitgebreid ingegaan in hoofdstuk 1.1.

De voorraad van deze drie titels ging in 1923 over naar Kosmos. Ze bleven goed verkopen en van het tweede deel verscheen in 1924 een vierde vermeerderde en verbeterde druk. Van deze druk bestaan twee uitvoeringen: een nog in een band van de Ahrend-editie en een in een nieuwe band die later is omgelegd. Deze nieuwe band werd namelijk pas in 1926 door Godefroy ontworpen, toen de vierde druk van het derde deel verscheen. De band mocht van Van der Kolk echter niet teveel afwijken van de oude, zodat het verschil de koper zo min mogelijk zou opvallen.³⁶

In de serie *Weten en kunnen* verscheen in 1923 van Godefroy het deeltje *Het penteekenen. Een geïllustreerde inleiding tot de techniek van het teekenen in zwart en wit*. Daarvan verscheen nog een vijfde druk in 1949.

Nieuwe beeldhouwkunst in Nederland

Op 11 november 1927 kreeg Van der Kolk het verzoek van kunstericus J.A. van der Boom eens met hem en beeldhouwer Theo van Reijn van gedachten te wisselen over de uitgave van een aantal boekjes over beeldhouwkunst. Johan Anton van der Boom (1895-1960) was een invloedrijk recensent van de *NRC* en zou in 1940 promoveren op het onderwerp monumentale glasschilderkunst in Nederland.³⁷

Na het gesprek somde Van der Kolk in een brief van 22 november aan Van der Boom de beeldhouwers op die voor een monografie in aanmerking kwamen. Het leek een ambitieus project te worden. Van de gevestigde generatie werd gedacht aan een tiental beeldhouwers, onder wie Joseph Mendes da Costa, Lambertus Zijl, Hendrik van den Eijnde, Jan Altorf, Leendert Bolle, Theo van Reijn, Hildo Krop, John Rädecker, Gijs Jacobs van den Hof en Johan Polet. Mendes da Costa was toen 64 jaar en de oudste in het gezelschap, de 33-jarige Polet de jongste.

Daarnaast werd er over gedacht enkele groepen van jongere kunstenaars op te nemen. Bernard Richters, Hendrik Chabot, Chris Hassoldt, Frederik Johannes van Kuyk en Jan Willem Havermans zouden besproken worden door Just Havelaar; voor het vijftal Adrianus Remiëns, Anton Rädecker (de twee jaar jongere broer van John), Albert Termote, Jan Trapman en Driekus Jansen van Galen had men A.M. Hammacher op het oog, en voor Theo Vos, Oswald Wenckebach, W.A. van der Winkel, Willem IJzerdraat en Joop van Lunteren moest nog een auteur worden gezocht. Wat opvalt is dat onder de ‘jongeren’ alleen Wenckebach met 32 jaar jonger is dan Polet. Een motivering waarom de drie groepen op deze wijze zijn samengesteld, wordt niet gegeven.

Na overleg met Van der Kolk nam Van der Boom voor het omslagontwerp contact op met Jac. Jongert in Rotterdam. Jongert (1883-1942) gaf les aan de Academie voor Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen in Rotterdam en had naam gemaakt met onder meer zijn ontwerpen voor de firma Van Nelle in Rotterdam.³⁸ Van der Kolk vroeg hem daarop naar zijn honorarium.³⁹ Vijf dagen later al, op 15 januari, stuurde Jongert het ontwerp toe en

³⁶ Brief 22-04-1926: Van der Kolk aan Godefroy.

³⁷ Zie: *Haarlems dagblad*, 26-01-1955. Het proefschrift werd uitgegeven door Martinus Nijhoff in Den Haag.

³⁸ Zie voor Jongert: Mienke Simon Thomas (red.), *Jac. Jongert 1883-1942. 'Proeven is koopen'*. Rotterdam, Museum Boijmans Van Beuningen, 2009.

³⁹ Brief 10-01-1928: Van der Kolk aan Jongert.

rekende daarvoor conform de regeling van de VANK f 30.⁴⁰ Twee weken later informeerde Jongert Van der Boom over een andere aangelegenheid, namelijk dat aan het eind van dat jaar een boekje over zijn reclamewerk zou moeten verschijnen. Hij vroeg of Van der Boom dat zou willen schrijven en bij Kosmos uit wilde laten geven. De firma Van Nelle, waarvoor Jongert veel reclameopdrachten uitvoerde, was volgens Jongert bijzonder geïnteresseerd en bereid bij te dragen in de kosten.⁴¹

Jongerts ontwerp echter kon niet op de goedkeuring rekenen van Van der Kolk, Van der Boom en Van Reijn. Voordat ze Jongert daarvan op de hoogte stelden, vroeg Van der Boom advies over de kwestie aan W.F. Gouwe, directeur van het Instituut voor Sier- en Nijverheidskunst (ISN) in Den Haag. Gouwe was een invloedrijk man in de wereld van de toegepaste kunst, mede door zijn redacteurschap van de bij Brusse uitgegeven jaarboeken *Nederlandsche ambachts- en nijverheidskunst*. Bovendien stond hij bekend als bemiddelaar tussen opdrachtgevers en ontwerpers/kunstenaars.⁴² Gouwe schreef een lange brief aan Van der Boom met betrekking tot het honorarium, die er in het kort op neerkwam dat hij, ondanks het feit dat er geen schriftelijke overeenkomst was en ondanks de ‘Jongert-sche nonchalance’ om niet te reageren op de vraag naar het honorarium, maar de factuur met het ontwerp mee te sturen, adviseerde een gedeeltelijke, ‘onbenepen’ vergoeding aan te bieden.⁴³ Dit advies zou Van der Kolk opvolgen, zoals blijkt uit zijn brief aan Jongert van 15 februari 1928; hij bood hem de helft van het honorarium aan. In de uitgave van een boekje over Jongerts reclamewerk schreef Van der Kolk niet geïnteresseerd te zijn, daar was geen markt voor. Niettemin, als Van Nelle betaalde, wilde hij het wel ‘verzorgen en exploiteren’.⁴⁴

Jongert accepteerde het aanbod van Van der Kolk voor het honorarium. Het ontwerp zou ongebruikt in de la blijven liggen. Voor het boekje over zijn reclamewerk ging hij op zoek naar een andere uitgever.⁴⁵ Wie uiteindelijk de omslagen heeft ontworpen en de serie typografisch verzorgde, is niet bekend.

In 1928 zouden de eerste drie deeltjes verschijnen in *Nieuwe beeldhouwkunst in Nederland, een serie monografieën over leven en arbeid der Nederlandsche beeldhouwers van dezen tijd*. De redactie was in handen van Van der Boom en Van Reijn. Zoals vaker bij boeken in het fonds van Kosmos, waarvoor Van der Kolk belangstelling in het buitenland veronderstelde, waren de bijschriften viertalig, met dit keer Frans als eerste taal, gevolgd door Duits, Engels en Nederlands. Het eerste deeltje behandelt het werk van John Rådecker (1885-1956) en was ingeleid door Van der Boom zelf. Van der Kolk had fotograaf Bernard Eilers opdracht gegeven in het atelier van Rådecker in Amsterdam twee foto's te maken. Zijn naam wordt in de uitgave evenwel niet vermeld.⁴⁶ In het voorwoord stelt Van der Boom dat Nederland weliswaar nooit rijk bedeed is geweest met monumentale plastiek, maar dat zich een steeds groter aantal getalenteerde beeldhouwers manifesteerde. Deze kregen weliswaar van de overheid geen werk, maar Amsterdam had gelukkig een stadsbeeldhouwer (Hildo Krop) aangesteld en ook Rotterdam en Den Haag gaven regelmatig opdrachten aan plaatselijke beeldhouwers.

⁴⁰ Briefkaart 15-01-1928: Jongert (aan Van der Boom?).

⁴¹ Brief 01-02-1928: Jongert aan Van der Boom, op briefpapier van de Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen, Rotterdam.

⁴² Zie voor Gouwe: Paul Hefting, ‘Willem Frederik Gouwe (1877-1956). Schrijver, filosoof, dichter, ontwerper, tekenaar, goede amateurmusicus, stimulator van de nieuwe kunstnijverheid, bemiddelaar tussen opdrachtgevers en ontwerpers/kunstenaars, esthetisch adviseur van de PTT’, *Uitgelezen boeken, Katern voor boekenkopers en boekverkopers*, jrg. 16, nr. 4, mei 2014.

⁴³ Brief 31-01-1928: W.F. Gouwe aan A. van der Boom.

⁴⁴ Brief 15-02-1928: Van der Kolk aan Jongert.

⁴⁵ Brief 22-02-1928: Jongert aan Kosmos. Het zoeken naar een andere uitgever zou geen resultaat opleveren; een monografie over zijn werk uit die tijd is mij niet bekend.

⁴⁶ Brief 11-01-1928: Van der Kolk aan John Rådecker, Amsterdam.

Het tweede deeltje over Gijs Jacobs van den Hof (1889-1965) werd ingeleid door Theo van Reijn, het derde over Hildo Krop (1884-1970) door de kunstschilder en publicist Just Havelaar. In 1929 verscheen nog een vierde deeltje over J. Mendes da Costa (1863-1939), ingeleid door de kunstcriticus T.B. Roorda. De flaptekst vermeldt optimistisch dat er nieuwe deeltjes in voorbereiding zijn, maar het zou er niet meer van komen. Aan Theo van Reijn schreef Van der Kolk later in dat jaar dat de belangstelling voor de serie zeer gering was. Elk deeltje had hem inclusief honorarium ongeveer f 600 gekost en maar de helft opgebracht. Als de pogingen van Van Reijn om subsidie te krijgen zouden slagen, dan wilde hij een voorstel om de serie voort te zetten wel in overweging nemen.⁴⁷

Over beeldhouwkunst zou na deze serie geen publicatie meer verschijnen, maar een kleine twintig jaar later, in 1948, ontstond het plan voor een boek over het werk van Hildo Krop als stadsbeeldhouwer van Amsterdam. Van der Kolk had daarvoor een calculatie gemaakt en schreef aan de beeldhouwer Leo Braat dat hij het boek kon realiseren als de Gemeente Amsterdam 300 exemplaren zou afnemen tegen de verkoopprijs van f 10. Van de opbrengst van de resterende 700 exemplaren zou dan een derde aan de gemeente en twee derde aan Kosmos ten goede komen.⁴⁸ De Gemeente Amsterdam ging echter om financiële redenen niet op het voorstel in. Moussault's uitgeverij in Bussum had naderhand meer succes. Daar zou zes jaar later een monografie over Krop verschijnen met teksten van J. Leupen, hoofdarchitect van de Dienst Publieke Werken van Amsterdam, en kunstcriticus W. Jos de Gruyter. Het was prachtig vormgegeven door Han de Vries en gesubsidieerd door het Prins Bernhard Fonds.

Schilderkunst

In 1929 verscheen bij Kosmos een kalender voor 1930 met als titel *Aan den waterkant*. Deze bevatte afbeeldingen van het werk van de kunstschilder Albert Hemelman (1883-1951), die in 1926 voor Kosmos de bandstempels had ontworpen voor een drietal boeken. Jarenlang verzorgde hij ook de bekende kalenders van de AVRO. De kalender voor Kosmos was geen succes en het zou dan ook bij deze ene uitgave blijven.⁴⁹

Samen met de Standaard-boekhandel in Brussel publiceerde Kosmos in 1931 het boek *Bruegel* van de Vlaamse auteur Jozef Muls (1882-1961).⁵⁰ Muls was in die tijd conservator bij het Koninklijk Museum voor Schoone Kunsten in Antwerpen en werd beschouwd als een van de belangrijkste Vlaamse kunstcritici en essayisten van zijn tijd.⁵¹ Van der Kolk kende Muls, want deze was redactiesecretaris van het in 1930 gestarte maandblad *De kunst der Nederlanden*, eveneens een co-uitgave van Kosmos en de Standaard-boekhandel. *De kunst der Nederlanden* komt hierna nog ter sprake.

Kunsthistoricus N.R.A. Vroom promoveerde in 1945 aan de Universiteit van Nijmegen op het proefschrift *De schilders van het monochrome banketje*. Daaronder verstaat men de schilders van stillevens van eenvoudige maaltijden, weergegeven in een sober, tonaal palet, die in de periode 1625 tot 1650 vooral in Haarlem werkzaam waren, met als belangrijkste vertegenwoordigers Pieter Claesz. en Willem Claesz. Heda. De nog steeds gezochte handelseditie verscheen in een gebonden uitvoering bij Kosmos. In een bespreking met Vroom en drukker Meijer uit Wormerveer werd afgesproken dat de dissertatie zelf niet gebonden maar ingenaaid zou verschijnen, op houthoudend papier in een oplage van 200

⁴⁷ Brief 26-11-1929: Van der Kolk aan Theo van Reijn.

⁴⁸ Brief 01-12-1948: Van der Kolk aan L.P.J. Braat, Amsterdam.

⁴⁹ Brief 28-01-1931: Van der Kolk aan G.D. Duursma, auteur van o.a. *Onze vetplanten* en liefhebber van de kalender van Hemelman. In 1930 verscheen bij Kosmos nog wel de *Nederlandsche houtsmeden-kalender voor 1931*.

⁵⁰ Met Bruegel wordt Pieter Bruegel de Oude (1525/1530-1596) bedoeld. Hij signeerde zijn schilderijen met Bruegel, in tegenstelling tot zijn zoons Pieter Brueghel de Jonge en Jan Brueghel de Oude, die hun naam met een 'h' schreven.

⁵¹ <http://users.telenet.be/louis.jacobs/Muls.html> (11 oktober 2015).

exemplaren. Voor de zetwijze van de titelpagina zou de voor dissertaties traditionele blokvorm worden aangehouden.⁵² Vier jaar later – Vroom was inmiddels chef Afdeling Kunsten van het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen in Den Haag – vroeg Van der Kolk hem in die functie subsidie voor een boek over de grafische kunst in Nederland van de eerder genoemde Anton van der Boom. Wellicht hielp het dat Vroom in het voorwoord van de handelseditie van zijn proefschrift Van der Kolk had bedankt voor het ‘schier onbereikbare’ dat de uitgever had gedaan om de uitgave tot stand te brengen. Vroom verwees Van der Kolk voor subsidie door naar de Minister, onder overlegging van een begroting met te verwachten uitgaven en inkomsten.⁵³ De reden is niet bekend, maar het boek zou niet verschijnen.

Rembrandt

Over Rembrandt verschenen in het fonds van Kosmos drie titels. De meest succesvolle was de populariserende biografie *Meester Rembrandt* van Jan Mens, waarvan de eerste druk in 1946 uitkwam en de zesde en tevens laatste druk in 1956.

Een jaar later beschreef de kunsthistoricus W. Martin de lotgevallen, inhoud en betekenis van Rembrandts bekendste schuttersstuk in een boekje met de titel *Van nachtwacht tot feeststoet*. Martin kwamen we eerder tegen als auteur van het in 1945 gepubliceerde *Herleefde schoonheid. 25 Jaar monumentenzorg in Nederland* (zie hoofdstuk 3.1.2). De zojuist gereedgekomen, zeer omstreden reiniging van de Nachtwacht had ‘de grote Rembrandt-kenner Prof. Dr. W. Martin’ in staat gesteld het doek diepgaand te bestuderen. De verkoop viel echter tegen. In oktober 1947 waren nog maar 1300 van de 3000 exemplaren verkocht en Van der Kolk schreef teleurgesteld aan Martin: ‘Tot mijn teleurstelling, om niet te zeggen ergernis, wordt uw boekje nog steeds niet in het Rijksmuseum verkocht. De man, die belast is met de verkoop van reproducties enz. beweert, dat deze verkoopafdeling zijn eigen onderneming is en dat hij een groot aantal exemplaren van het boekje van Ton Koot over hetzelfde onderwerp van de uitgever heeft gekocht en nu zich zelf niet wil beconcurreren’.⁵⁴ Van der Kolk doelde op *Rembrandt’s Nachtwacht in nieuwen luister*, welke uitgave in datzelfde jaar bij J.M. Meulenhoff in Amsterdam was verschenen.

Van Rembrandt zijn meer dan zevenhonderd schilderijen, etsen en tekeningen bewaard gebleven, gewijd aan Bijbelse onderwerpen, meldt de flaptekst van *Rembrandt en de Bijbel*. J. Kalff, oud-hoofredacteur van het *Algemeen handelsblad*, had voor de oorlog over dit onderwerp enkele lezingen gehouden, en dat was de aanleiding voor Van der Kolk om hem te vragen. Kalff koos de honderd belangrijkste werken, en die zijn afgebeeld in het in 1949 gepubliceerde boek.

De kunst der Nederlanden

Hoewel er regelmatig initiatieven waren voor het uitgeven van een tijdschrift kwam het er in de praktijk meestal niet van. Tot 1960 zijn bij Kosmos twee tijdschriften gelanceerd, die beide weldra strandden. In 1947 verscheen het algemeen wetenschappelijk maandblad *Hogeschool en volk*, waarvan slechts zes nummers uitkwamen. Zeventien jaar eerder, in 1930, was een maandblad voor oude en nieuwe beeldende kunst verschenen onder de titel *De kunst der Nederlanden*. Het zou precies één jaargang van twaalf nummers volmaken. Het maandblad was, als gezegd, een gezamenlijk initiatief van Kosmos en de Standaard-boekhandel in Brussel. Op het omslag van de door Kosmos in de handel gebrachte

⁵² Verslag bespreking 27-08-1945: Van der Kolk met Vroom en drukker Meijer.

⁵³ Brief 17-01-1950: Dr. N.R.A. Vroom (Hoofd van de afd. Kunsten van het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen) aan Kosmos.

⁵⁴ Brief 23-10-1947: Van der Kolk aan Martin.

exemplaren stond Kosmos als eerste uitgever genoemd, op de door de Standaard-boekhandel verspreide exemplaren de Brusselse uitgever. Er was een redactie voor België en een voor Nederland. Die voor België bestond uit A.H. Cornette, hoofdconservator van het Koninklijk Museum van Schoone Kunsten in Antwerpen, R. Lemaire, hoogleraar in Leuven en A. Vermeylen, hoogleraar in Gent. Zij namen de kunst in de Zuidelijke Nederlanden voor hun rekening: Cornette die na 1800, Lemaire de kerkelijke kunst en Vermeylen de oude kunst. De redactie voor Nederland bestond uit G. Knuttel Wzn., conservator van de gemeentemusea in Den Haag en R. Ligtenberg en W. Vogelsang, beiden hoogleraar in Utrecht. Zij waren verantwoordelijk voor de kunst in de Noordelijke Nederlanden: Knuttel voor die van na 1800, Ligtenberg voor de kerkelijke kunst en Vogelsang voor de oude kunst.

De algemeen redactiesecretaris was dr. J.H.L. Muls, dezelfde Jozef Muls die we eerder ontmoetten als auteur van een boek over Brueghel. Als correspondentieadres werd vermeld het Koninklijk Museum van Schoone Kunsten in Antwerpen, waar Muls conservator was. We mogen daaruit concluderen dat het initiatief voor het blad in België was genomen, zoals ook zal blijken uit auteurs en onderwerpen. Het eerste nummer zag er veelbelovend uit. Bijdragen van G. Knuttel over de schilder J.B. Jongkind, van Paul de Keyser over de achttiende-eeuwse Vlaamse schilder Jan Garemijn, van de Duitse kunsthistoricus A.E. Brinckmann (in het Duits!) over de Vlaamse barok, en van W.F. Gouwe over het nobele ambacht van de vioolbouwer. In de rubriek 'Kronieken' besteedden Muls, Cornette en Knuttel aandacht aan uiteenlopende onderwerpen als nieuwe aanwinsten voor het Koninklijk Museum van Schoone Kunsten in Antwerpen, de nieuwe wijk De Kiefhoek in Rotterdam van architect J.J.P. Oud, nieuw werk van de schilder Matthieu Wiegman, en een dodenmasker van de beeldhouwer Leendert Bolle. De uitgave *La peinture Belge depuis 1830* van Paul Colin ten slotte werd uitvoerig besproken door Cornette.

Van de drie Nederlandse redacteuren was Knuttel het meest productief met artikelen over de eerder genoemde Jongkind, de schilders Jan Sluyters, Willem Buytewegh en Matthieu Wiegman, gobelins van Christiaan de Moor, de architectuur van de Haagse en de Rotterdamse Bijenkorf, en het door W. Kromhout ontworpen interieur van de Dempo, het nieuwe schip van de Rotterdamsche Lloyd. Van zijn twee mederedacteuren schreef alleen Vogelsang een artikel, over veertiende-eeuwse beeldhouwers in Utrecht en Keulen. Ligtenberg liet verstek gaan.

Van de Belgische redacteuren tekende Cornette voor twee bijdragen: de spreekwoorden van Brueghel, en het drieluik van Maria-ter-Heide. Lemaire schreef over de restauratie van de St. Pieterskerk in Leuven. Vermeylen publiceerde geen enkel artikel.⁵⁵

Waren de bijdragen in het eerste nummer, behalve die van Brinckman, in het Nederlands, dat zou langzamerhand veranderen ten faveure van artikelen in het Frans. Het tijdschrift werd mede daardoor steeds ontoegankelijker voor de Nederlandse markt, en Van der Kolk zou dan ook wegens gebrek aan belangstelling na een jaar de handdoek in de ring gooien. In het laatst verschenen nummer 12 is in de editie van de Standaard-boekhandel een memo ingeplakt dat het de Nederlandse mede-uitgever niet meer mogelijk is de uitgave van het tijdschrift voort te zetten. Er worden nog pogingen ondernomen door Standaard-boekhandel de uitgave voort te zetten, zo meldt hetzelfde memo, maar dit bleef zonder succes.

Galopperende honden

Een zeventigtal afbeeldingen van schilderijen, tekeningen, beeldhouwwerken, wandtapijten en keramiek tonen honden van velerlei ras in het boek *De hond staat model. Reproducties van oude en nieuwe kunstwerken* (1938). De auteurs waren de kunsthistorica en hondenliefhebster Annie N. Zadoks-Josephus Jitta, de latere hoogleraar klassieke archeologie aan de

⁵⁵ Zie voor een bibliografie van *Kunst der Nederlanden*: Ad van Overbeek, *De kunst der Nederlanden (Brussel-Amsterdam)*. Keerbergen, Centrum voor Bibliografie van Periodieke Uitgaven (CBPU), 1979.

Rijksuniversiteit Groningen, en de kynologe Cago van der Meulen. Op het door Nancy Schotel ontworpen omslag zien we twee Romeinse windhondjes. De kynologe leert ons dat hun weinig diepe borstkas doet vermoeden dat ze niet veel hebben ‘gegaloppeerd’ en geen gebruiks- maar huishonden waren.

Huib Luns

De kunstschilder Huib Luns (1881-1942), vanaf 1931 hoogleraar handtekenen en geschiedenis van de schilder- en beeldhouwkunst aan de Technische Hoogeschool in Delft, was tevens boekbandontwerper en auteur van boeken over kunst.⁵⁶ Bij W.L. & J. Brusse in Rotterdam deed hij in een zevental boeken verslag van telkens tien wandelingen door cultureel belangwekkende steden in Italië, België en Frankrijk.⁵⁷ Hij publiceerde er ook zijn intreedende *De verovering van den eenvoud* (1931), over het karakter en de ontwikkeling van de architectuur in het werk van Rembrandt, en de studie *Spaansche schilders* (1932). Luns illustreerde zijn eigen boeken en verzorgde tevens de band- en omslagversiering. In 1939 verzocht Van der Kolk hem om een handleiding voor het schilderen met olieverf voor leken.⁵⁸ Deze zou een jaar later verschijnen onder de titel *Schilderen met olieverf. Ervaringen en raadgevingen*. Behalve amateurs vormden nu ook professionele kunstschilders de doelgroep. De flaptekst positioneert het boek als volgt: ‘Niet alleen de duizenden landgenooten, die het schilderen uit liefhebberij beoefenen, zullen van dit boek veel nut hebben, ook jonge kunstschilders – en misschien zelfs ook oudere – zullen met de rijke ervaringen van den bekenden kunstschilder, die voorzitter van “arti” en hoogleraar in Delft is, hun voordeel kunnen doen’. De uitgave is ruim geïllustreerd met schilderijen en tekeningen van eigen hand, waarbij Luns telkens uitvoerig techniek en compositie beschrijft.

De melodie der verten

Het oude Mesopotamië, het gebied tussen de rivieren de Eufraat en de Tigris, is het onderwerp van een boek dat in 1950 verscheen onder de titel *Aan Babylons stromen*. Auteur was M.A. Beek (1909-1987), hoogleraar Oude Testament en Hebreeuwse taal- en letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam en in de jaren zestig grondlegger van de zogenoemde Amsterdamse School, een stroming binnen de protestantse Bijbelse theologie, die veel nadruk legt op het verhaal in de Bijbel.⁵⁹

In de inleiding refereert Beek aan de voordrachten die hij in de winter van 1949 voor de Volksuniversiteit in Amsterdam had gegeven over de cultuurgeschiedenis van het oude Mesopotamië. Hij had zich verbaasd over het grote aantal toehoorders, maar dat rechtvaardigde nog niet het verschijnen in druk van het gesproken woord. Van het verzoek van de uitgever daartoe was hij dan ook in eerste instantie teruggeschrokken, maar er waren aanleidingen om het desondanks te doen. Bij het overhoren van de geschiedenisles van zijn kinderen was hem opgevallen dat ‘Babylon’ er in de leerboekjes van het gymnasium wel erg slecht en gedateerd afkwam. Recente opgravingen wezen uit dat de dateringen, zoals die van de beroemde wetgever Hammurabi, grondig moesten worden herzien. De publieke belangstelling voor de oudheid van het Midden-Oosten maakte volgens Beek bovendien een bigotte indruk. De geheimzinnigheid waarmee die omgeven werd, pareerde hij met feitelijke kennis. Jammer voor de uitgever, schrijft Beek, want velen leven nu eenmaal liever bij wat ze willen weten, dan bij wat ze kunnen en mogen weten. Het boek droeg hij op aan de beide

⁵⁶ Voor Luns, zie: https://nl.wikipedia.org/wiki/Huib_Luns (12 oktober 2015).

⁵⁷ Florence (1928), Gent, Brugge en Antwerpen (1929), Venetië, Ravenna en Padua (1929), Rome (1930 en 1931), Parijs (1934) en Napels en Sicilië (1938).

⁵⁸ Brief 20-11-1939: Van der Kolk aan Luns.

⁵⁹ Voor Beek, zie: https://nl.wikipedia.org/wiki/Martinus_Adrianus_Beek (12 oktober 2015).

lyceïsten in zijn gezin. ‘Niet omdat hun vader verwacht, dat zij archeologen zullen worden, maar wel in de vurige hoop, dat zij “de melodie der verten” zullen verstaan’.

Muziek

Op het gebied van de muziek publiceerde Kosmos drie boeken. Van de Vlaamse musicoloog Floris van der Mueren (1890-1966) verscheen in 1931 in samenwerking met de Standaard-boekhandel in Antwerpen zijn Leuvense proefschrift *Het orgel in de Nederlanden. Verre traditie, gebruik in de kerkelijke diensten, meubel-decoratieve houtversiering, orgelregistratie, orgelliteratuur. Parallel-vergelijking tusschen al deze bestanddeelen*.⁶⁰ In deze periode heeft Kosmos zoals hierboven beschreven meer publicaties in samenwerking met de Standaard-boekhandel uitgegeven: het maandblad *De kunst der Nederlanden* en de publicatie van Jozef Muls over Bruegel. In het Kosmos-archief is geen correspondentie te vinden met betrekking tot Van der Muerens boek. Daaruit mogen we concluderen dat de Standaard-boekhandel er het initiatief toe had genomen.⁶¹

Het in 1939 door Dutton in New York uitgegeven boek *Music and the listener* van de muziekdocent Harry Allen Feldman werd een jaar later door Kosmos in een Nederlandse editie uitgebracht onder de titel *Muziek en luisteraar. Een boek voor concert-bezoekers en radio-luisteraars, die muziek beter willen leren verstaan en genieten*. Het was vertaald door de jonge, begaafde pianist André Jurrens en Willem Mengelberg, dirigent van het Concertgebouworkest in Amsterdam, schreef het voorwoord.

Het laatste in de periode 1923 tot 1960 door Kosmos uitgegeven boek dat over muziek handelt, is opnieuw een vertaling. De Oostenrijkse dirigent en componist Kurt Pahlen (1907-2003) publiceerde in 1948 bij Orell Füssli Verlag in Zürich het boek *Ins Wunderland der Musik*.⁶² De Nederlandse editie verscheen een jaar later onder de titel *In het wonderland der muziek*. De uitgave was bewerkt door de zangeres Marie Bies, de echtgenote van pianist, componist en dirigent Willem Andriessen. Het zal niet veel moeite hebben gekost de laatste te bewegen een voorwoord te schrijven.⁶³

2.6. Radio en televisie

Gedurende een relatief korte periode van twaalf jaar, van 1925 tot 1937, verschenen bij Kosmos in het fondssegment Radio en televisie negentien titels, vijftien op het gebied van de radio en vier op dat van de televisie. Daarnaast werden in de serie *Weten en kunnen* nog vier deeltjes over de radio gepubliceerd.⁶⁴

Hoe werkt toch zoo 'n radio-toestel? is de titel van het eerste boek over de radio dat in 1925 bij Kosmos verscheen. In de ondertitel komt auteur Ch.A. Takes tegemoet aan de

⁶⁰ Voor Van der Mueren, zie: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse letterkunde*. Leiden, E.J. Brill, 1974, pp. 181-188.

⁶¹ Hoe het contact met Standaard-Boekhandel tot stand is gekomen is niet bekend, maar zeker is dat Kosmos intensief contact had met de boekhandel in Antwerpen voor wat betreft de verkoop van de boeken van Kosmos in België. In 1947 werd een nieuwe vorm van samenwerking gevonden bij de exploitatie van twee titels uit de door Standaard Boekhandel uitgegeven reeks *Moderne werkplaatstechniek*. Bij wijze van proef nam Kosmos van elk deel duizend exemplaren af. (Map 1947 – België diversen.)

⁶² Voor Pahlen, zie: https://de.wikipedia.org/wiki/Kurt_Pahlen (15 oktober 2015).

⁶³ Voor Willem en Marie Andriessen, zie: <https://webshop.donemus.nl/action/front/composer/Andriessen,+Willem> (15 oktober 2015).

⁶⁴ F.X.M. Schiphorst, *Hoe maak ik m'n eigen draadloos telefoon-ontvangstation?* (nr. 70, 1923; de derde druk uit 1926 werd bewerkt door W. Harmsen en verscheen onder de nieuwe titel *Hoe maak ik m'n eigen radio ontvangstation zowel voor korte als voor lange golfontvangst*); G.A. ten Hoopen, *De accu voor radio-amateurs* (nr. 142, 1926); W. Harmsen, *Hoe maak ik zelf een radio-toestel voor kortegolf-ontvangst?* (nr. 148, 1928); W. Harmsen, *Hoe maak ik zelf een plaatstroomapparaat en een luidspreker?* (nr. 158, 1930). De laatstgenoemde drie deeltjes zouden niet herdrukt worden. Verwante uitgaven zijn W. Harmsen, *Hoe maak ik zelf een elektrische gramfoon?* (nr. 165, 1933) en J.W. Hiskes, *Hoe maak ik zelf mijn gramfoonplaten?* (nr. 168, 1934).

belangrijkste vragen van een groot en geïnteresseerd publiek: *Voor iedereen begrijpelijk gemaakt hoe wij "zoo maar uit de lucht" radiomuziek kunnen ontvangen: hoe een ontvangtoestel werkt en waarvoor de meest bekende onderdeelen dienen*. Van der Kolk had het boekje voor rekening van de auteur uitgegeven, omdat hij niet al te veel vertrouwen had in de kwaliteit ervan. Toen het echter gunstige besprekingen kreeg en succesvol bleek (zes drukken in vijf jaar tijd), had hij zich gehaast de auteursrechten over te nemen 'op de gewone basis', zoals hij in 1929 aan W. Harmsen schreef, om er – niet zonder enig opportunisme – aan toe te voegen: 'omdat ik voor het uitgeven voor rekening van den auteur niets gevoel'.⁶⁵ In 1926 wijdde Takes een tweede boek aan de radio, nu specifiek voor de bezitter ervan: *Storingen bij radio-ontvangst. Hare voornaamste oorzaken en hoe men deze met eenvoudige hulpmiddelen zelf kan opsporen en wegnemen*. Takes schreef in zijn voorwoord: 'Aangemoedigd door het succes met het boekje-voor-iedereen getiteld: "Hoe werkt toch zoo'n radiotoestel?"', heb ik mij thans gezet tot het schrijven van een even populair werkje over storingen bij radio-ontvangst'. En niet tevergeefs, want ook deze uitgave had succes en bracht het in drie jaar tijd tot vier drukken.

Van der Kolk zag een nieuwe groeiende markt, en zoals vaker ging hij op zoek naar andere auteurs die ook over het onderwerp in kwestie gepubliceerd hadden of dat zouden willen doen. Hij vond W. Harmsen, die we kennen als behulpzaam auteur in de serie *Weten en kunnen* van deeltjes over het zelf maken van een elektrische klok (nr. 57, 1922) en een gelijkrichter om zelf accu's te kunnen laden (nr. 114, 1924), bereid om het in Engeland succesvolle *The Boy's Wireless Annual* van Michael Egan te bewerken voor de Nederlandse markt. Het zou in 1927 verschijnen onder de titel *Radio voor amateurs*.⁶⁶ In datzelfde jaar zou een derde boek van Takes uitkomen, nu voor de koper van een radiotoestel: *De luistervink en zijn ontvangtoestel. Practische wenken bij het koopen, de bediening en het onderhoud van een radio-ontvanginrichting*.

In het jaar daarop verschenen drie boeken over de radio en voor het eerst een boek over de televisie. Van Takes kwam een vijfde druk van *Hoe werkt toch zoo'n radio-toestel?* van de pers, en twee nieuwe boeken over de radio zagen het licht, van respectievelijk Wouter Hulstijn, redacteur van *De Telegraaf*, en J. Roorda jr. Het boek van deze laatste behandelt de techniek en zou een klassieker blijken. De eerste twee drukken verschenen onder de titel *Handboek der radio-techniek voor vaklieden en meer gevorderde amateurs*, waarna het zodanig bewerkt moest worden dat de auteur in zijn voorwoord sprak van een geheel nieuw boek. Dit zou onder de krachtiger titel *Radiotechniek* van 1936 tot 1962 nog zeven drukken beleven.

Het boek van 'radio-ingenieur' Max Polak, *Beeldtelegrafie en televisie* (1928), was op uitnodiging van de uitgever tot stand gekomen. De auteur had gearzeld op het verzoek in te gaan. 'Niet dat deze materie onvoldoende interessant zoude zijn om daaromtrent een en ander mede te deelen', schreef Polak in het voorwoord, 'Integendeel. Echter is de stand van de techniek op dit gebied nog zoodanig, dat feitelijk nog geen der systemen het laboratorium-stadium reeds voldoende verlaten heeft, zoodat de practische toepassing nog min of meer sporadisch voorkomt'. Van der Kolk was er dus vroeg bij, maar voor het grote publiek kwam de uitgave te vroeg. Bovendien was de techniek een stuk gecompliceerder dan die van de radio. Polaks boek zou niet herdrukt worden.

Van de eerder genoemde Harmsen verscheen in 1930 de uitgave *Hoe maak ik zelf een electro-dynamischen luidspreker*, terwijl in datzelfde jaar in de serie *Weten en kunnen* van dezelfde auteur het deeltje *Hoe maak ik zelf een plaatstroomapparaat en een luidspreker* was uitgekomen. Formaat, omvang en uitvoering van de eerstgenoemde uitgave is bijna identiek aan die in de serie *Weten en kunnen*, alleen is het met een prijs van f 0,95 twintig cent

⁶⁵ Brief 05-11-1929: Van der Kolk aan Harmsen.

⁶⁶ Michael Egan, *The Boy's Wireless Annual*. Londen, George Newnes Ltd., 1925.

duurder. Ook het omslag van Jan Rot is aantrekkelijker; het verbeeldt de geneugten van het zelf maken van een luidspreker. Waarom er tegelijkertijd twee deeltjes over nagenoeg hetzelfde onderwerp verschenen als respectievelijk eenmalige uitgave en als deel in een serie is vooralsnog een raadsel. Wellicht zag Van der Kolk een markt voor verschillende doelgroepen.

De eerdergenoemde J. Roorda Jr. publiceerde het jaar daarop, samen met J.A.J. Bouman, een *Radio-technisch vademecum* voor studerende, vaklieden en serieuze amateurs. De auteurs positioneerden hun uitgave in het voorwoord als volgt:

In de laatste jaren zijn vele werken op het gebied der radiotechniek gepubliceerd. Het meerendeel hiervan bevat meer of minder populaire beschouwingen over diverse radio-onderwerpen en constructiegegevens voor amateurs. Slechts enkele werken zijn verschenen, die meer als studieboek zijn bedoeld. Deze beperken zich weer in hoofdzaak tot theoretische beschouwingen. Waaraan nog steeds behoefte bestond was een werkje, dat nóch populaire beschrijvingen alleen, nóch zuiver theoretische verhandelingen bevatte, doch dat als praktische handleiding kon dienen bij de oplossing van radiovraagstukken in de meest algemeene zin van het woord. Met de uitgave van dit 'Vademecum' hopen wij in deze behoefte te voorzien.

Van der Kolk had de tekenaar Peter Lutz gevraagd band en omslag te ontwerpen. Deze had bij zijn ontwerp aangetekend: 'Waar afbeeldingen van toestellen e.d. met het oog op verouderen niet verstandig zou zijn, heb ik een versiering van louter cirkelsegmenten genomen, die het grondbegin [sic] van alle radiotechniek weergeven'.⁶⁷

Een nieuwe specialist op televisiegebied in het fonds van Kosmos diende zich aan in 1932, M.W.H. de Gorter. Deze schreef in het voorwoord bij zijn boekje *Hoe maak ik zelf een televisie-ontvanger?*:

Nu de Televisie het laboratorium verlaten heeft en er reeds eenige radio-stations zijn, die regelmatig ook televisie-uitzendingen geven, is de tijd gekomen, dat menig amateur zich afvraagt of hier niet een nieuw gebied voor experimenteren is en of het hem niet mogelijk zal zijn om door proefnemingen een steentje bij te dragen tot de verdere ontwikkeling van deze nieuwe vinding.

Het bleek nog steeds te hoog gegrepen. Ook deze uitgave, die net als het boekje van Harmsen wat betreft formaat, omvang en uitvoering moeiteloos een deeltje in de serie *Weten en kunnen* had kunnen zijn, zou wegens onvoldoende belangstelling niet worden herdrukt. Aan het evocatieve omslag van Muratti lag het in ieder geval niet. Daarop prijkt een tevreden pijprokende man die ogenschijnlijk moeiteloos een televisie in elkaar zet, waarbij hij, als we mogen afgaan op het op tafel uitgestalde gereedschap, ook een hamer en winkelhaak nodig heeft.

In datzelfde jaar publiceerde De Gorter eveneens het boek *Lange en korte golf*. Bijgevoegd bij deze 'handleiding voor zelfbouwers van radio-toestellen voor lange-, korte- en ultra-korte golfontvangst' zijn twee bouwschema's op ware grootte.

In 1933 wist Van der Kolk weer een nieuwe auteur aan zich te binden, J. Hagenaar, specialist op het gebied van 'amateurzenders'. Samen met J. Roorda Jr. schreef hij een boek over dit onderwerp, waarvan achttien jaar later, in 1951, nog een tweede, uiteraard geheel opnieuw bewerkte druk zou verschijnen. Hagenaar zou ook de vier deeltjes voor zijn rekening nemen in de nieuwe *Radiobouw-serie*, waarvan in 1933 drie deeltjes uitkwamen en in 1935 het laatste. Alle deeltjes bevatten een bouwschema op ware grootte van respectievelijk een draagbare ontvanger 'voor week-end en vakantie', een kortegolf ontvanger, een kortegolf zender voor amateurs en een eenvoudiger variant daarvan.

⁶⁷ Brief 31-03-1931: Lutz aan Van der Kolk. Het honorarium voor omslag en bandvignet bedroeg f 42,50 (brief 15-04-1931: Van der Kolk aan Lutz).

De laatste twee nieuwe boeken die in het fonds van Kosmos zouden verschijnen op het gebied van radio en televisie waren geschreven door F. Kerkhof-Paakt. Beide behandelden ze de televisie. In 1936 verscheen *Moderne grofstartertelevisie voor den amateur* en in 1937 *Bouw zelf uw televisie ontvang-installatie*. Daarna verschenen uitsluitend herdrukken. Van het boek *Amateurzenders* van Hagenaar en Roorda in 1951 een tweede en laatste druk, en Van Roorda's standaardwerk *Radiotechniek* in 1962 de zevende en laatste druk. De herdrukken van *Radiotechniek* in 1943 en 1944 zijn opvallend te noemen. Waarom heeft de bezetter papier beschikbaar gesteld voor een uitgave over de radio, die potentieel gebruikt kon worden voor communicatie met 'de vijand' of om te luisteren naar het illegale Radio Oranje?

2.7. Sociale en geesteswetenschappen

Van 1926 tot 1957 verschenen op het gebied van de sociale en geesteswetenschappen en de economie veertig titels. Met elf titels is psychologie koploper, direct gevolgd door economie met tien titels. Daarnaast publiceerde Kosmos boeken op het gebied van de pedagogie (4), filosofie (3), grafologie (3), geschiedenis (2), politiek (2), astrologie en wichelroede (2), en heemkunde (2).

In 1926 verscheen het boek *Indië en Jong-Nederland*, samengesteld door G.P. Gunning, rector van het Amsterdams Lyceum. Het beoogde de Nederlandse jeugd een beter inzicht te geven in Nederlands-Indië. Dit was belangrijk, schreef de Minister van Koloniën, dr. J.C. Koningsberger in zijn voorwoord, want er wachtte de jeugd een belangrijke taak in Indië, een grote toekomst lag voor haar open. Het was een boek met een politieke missie, een curiosum in het fonds van Kosmos, waarvan niet duidelijk is hoe het contact met de samensteller tot stand kwam.

Vier jaar later verscheen een bundeling mondelinge voordrachten van de filosoof J. Hessing onder de titel *Bewustzijn en werkelijkheid. Vooroefening tot een bewustzijnsleer*. Ook dit boek is een vreemde eend in de bijt, maar het feit dat het bewerkt werd door J.G. Wattjes kan een verklaring vormen: Wattjes immers was een succesauteur van Kosmos op het gebied van architectuur en had een grote interesse in filosofie. Het voorstel voor het boek was ongetwijfeld afkomstig van Wattjes, en uitgever Van der Kolk was blijkbaar genegen zijn sterauteur tegemoet te komen.⁶⁸

Vanaf 1932 nam het aantal uitgaven in het hier besproken fondssegment toe. In dat jaar verschenen van de hand van F.J.J. Buytendijk twee boeken over psychologie. Het eerste heeft als titel *De psychologie van de hond* en de tweede *Het spel van mensch en dier als openbaring der levensdriften*. De arts, bioloog, fysioloog, psycholoog en antropoloog Buytendijk was hoogleraar in de fysiologie aan de Rijksuniversiteit Groningen, met een levenslange belangstelling voor de psychologie van dier en mens (in die volgorde). Hij heeft in al zijn geschriften gewezen op het belang van een synthetiserende visie op het terrein van fysiologie en psychologie.⁶⁹ Twee jaar later zien we Buytendijk terug in de door Kosmos uitgegeven 'Gezondheidsbibliotheek', waarover hij de leiding op zich nam. Deze populaire handboekjes, die beogen 'ons volk betrouwbare voorlichting te verstrekken op het gebied der hygiëne', worden besproken bij het fondssegment Gezondheid en seksuele hervorming. In 1934 maakte een nieuwe succesauteur zijn opwachting bij Kosmos, de zenuwarts Th. van Schelven. Hij sprak regelmatig voor de radio over de psychologie van het kind, en daarop ontving hij een grote stroom brieven van luisteraars. Aan Van der Kolk was het succes van het programma niet voorbijgegaan, want hij had Van Schelven het aanbod gedaan zijn

⁶⁸ Eerdere boeken over filosofie publiceerde Wattjes bij W.D. Meinema in Delft. Het belangrijkste is *Practische wijsbegeerte* (1924, 2^e dr. 1926).

⁶⁹ Zie voor Buytendijk: J.J.G. Prick, 'Herdienking van F.J.J. Buytendijk (1887-1974)' in: *Jaarboek Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen* 1974, Amsterdam 1974, p. 207-229.

radiolezingen in boekvorm uit te geven.⁷⁰ Dit bleek een gouden greep, want van Van Schelvens eerste boek *Psychologie van het kind* zouden tot 1940 vijf drukken verschijnen. En bij deze titel zou het niet blijven. In 1936 verscheen *Wat maakt u van uw leven? Elementen van een psychologische levensbeschouwing*. Dit boek was zo mogelijk een nog groter succes, in drie jaar tijd beleefde het elf drukken. Het boek beoogde, zoals uit de aanprijzende tekst op de voorzijde (!) van het stofomslag te lezen valt, ‘klare en begrijpelijke antwoorden te geven op de vragen naar de weg en de zin van het leven [...] en houvast te geven voor de moeilijkheden van het dagelijkse leven en kracht in de strijd om het bestaan’. Aan zulk houvast hadden velen behoefte in de crisisjaren.⁷¹

Dit succes smaakte naar meer, en een jaar later zou Van Schelvens derde boek verschijnen, *Weten, begrijpen en handelen*. Meer van hetzelfde. De auteur, getooid met vlinderstrik, werd op z’n Amerikaans afgebeeld op het stofomslag, met daaronder de slagzin ‘Het nieuwe boek van Dr. Th. van Schelven’. Alleen het uitroepteken ontbrak er nog aan. De titelpagina vermeldt dat het boek is uitgegeven voor de Radio-Volksuniversiteit Holland. En nog was het niet genoeg, want in 1939 verscheen *Waar moet ik het zoeken?* ‘Telkens als Dr. van Schelven voor de radio gesproken heeft, ontvangt hij een stroom van brieven van mensen, die niet weten waar ze het zoeken moeten met hun dagelijkse moeilijkheden, met hun ongeluk en hun conflicten, met hun vrees voor de toekomst en voor het lot van hun kinderen, hun angsten en hun zelfverwijt, hun vernedering en hun eenzaamheid’, zo schetst de tekst op het stofomslag de ellende, om vervolgens triomfantelijk een uitweg te bieden: ‘Dit boek wil op al deze vragen een antwoord geven’.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog verschenen van Van Schelven geen herdrukken of nieuwe boeken, hoewel er ongetwijfeld nog steeds een grote vraag naar was. Van der Kolk kreeg er waarschijnlijk geen toestemming en dus geen papier voor, omdat de bezetters het uitgangspunt mogelijk te negatief vonden: ‘mensen die niet weten waar ze het zoeken moeten’, die kende het Derde Rijk niet.

Na de oorlog publiceerde Van Schelven in 1946 nog één nieuw boek, het autobiografische *Niet te vergeefs*. Hierin beschrijft hij hoe hij in de oorlog werd opgepakt als gijzelaar, maar desondanks spreekt hij de hoop uit dat alle leed en angst hem aangedaan ‘niet te vergeefs’ zijn geweest. Hoewel de flaptekst de verschijning van herdrukken van de boeken van Van Schelven aankondigde als er voldoende papier beschikbaar zou komen, kwam het er niet meer van.

Een tweede succesvolle auteur in het hier besproken fondssegment was de grafoloog dr. J. Schrijver. Deze publiceerde in 1934 zijn eerste boek bij Kosmos, *Leerboek der graphologie*, waarvan in 1948 een tweede en in 1953 een derde druk zou verschijnen. De uitgever sprak van een standaardwerk over deze tak van de psychologische studie, en als het enige dat wetenschappelijk verantwoord was.⁷² Vier jaar later verscheen van de hand van Schrijver nog het boek *Kinderschrift als hulpmiddel bij opvoeding en beroepskeuze*. Het beoogde een hulpmiddel te zijn om door bestudering van het handschrift inzicht te krijgen in de lichamelijke en geestelijke gesteldheid van het kind.

Van der Kolk wist voor de bezwering der angsten nog een tweede auteur te strikken, maar moest daarvoor wel uitwijken naar Duitsland. In 1937 zou bij Kosmos het boek *Leven zonder angst. Psychologie en psychotherapie van den modernen mens* verschijnen van de psychotherapeut dr. Johannes Neumann in een vertaling van A. Aalderink en ingeleid door professor R. Casimir. Dit boek zou eerst in het Nederlands verschijnen, schreef Neumann in zijn voorwoord, en was ontstaan uit voordrachten en cursussen, vooral voor studenten, in

⁷⁰ Voorwoord eerste druk *Psychologie van het kind* (1934).

⁷¹ Geciteerd naar het stofomslag van de zevende druk uit 1937 waarin, zoals uit het voorwoord van de vierde druk blijkt, ‘op verlangen van den uitgever’ de schrijfwijze van het Nederlands omgezet is in de nieuwe spelling.

⁷² Flaptekst bij de tweede druk uit 1948.

Zwitserland en uit een reeks voordrachten in Holland voor psychologische en pedagogische verenigingen in Amsterdam, Haarlem, Den Haag, Utrecht en voor studenten in Leiden en Utrecht. ‘Moge het boek [...] den mens vrijer en gelukkiger maken’, besloot hij zijn voorwoord, geheel indachtig de optimistische levensfilosofie van de Oostenrijkse psycholoog en psychiater Alfred Adler, wiens ideeën de grondslag voor het boek vormden.⁷³ Een tweede druk verscheen in 1940, tegelijk met de vertaling van een nieuw boek van Neumann, *Optimisme, bron van levensmoed en levenskracht*.⁷⁴ Ook de boeken van Neumann zouden in de oorlog niet herdrukt worden, daarna trouwens evenmin. Hoewel de oorspronkelijke Duitse editie van het boek in Duitsland zeer succesvol bleef en in 1949 nog een zevende druk beleefde, zou een boek van een Duitse auteur met als titel ‘Leven zonder angst’ in Nederland direct na de oorlog op weinig begrip kunnen rekenen, zo begreep Van der Kolk ongetwijfeld. Opnieuw uitvloeisel van een aantal radiolezingen is de uitgave *Astrologie bezien in het licht van de moderne wetenschap* (1935) van dr. A. Abas. Ook dit boekje poogt individuele en collectieve levensomstandigheden te verklaren in de zware crisistijd, dit keer met behulp van sterrenwielarij of ‘astro-psychologische wetenschappen’, zoals de auteur in zijn poging tot verwetenschappelijking prefereert.

Publicaties over politiek zijn in het fonds van Kosmos zeldzaam. De jurist J. Valkhoff, die in 1928 gepromoveerd was op het proefschrift *De marxistische opvattingen over recht en staat*, publiceerde in 1935 het boek *Twee nieuwe staatsvormen*, waarin hij de overeenkomsten en verschillen tussen de fascistische en de ‘sowjetstaat’ bespreekt. Valkhoff had het jaar daarvoor in de door Kosmos uitgegeven serie *Sexuele hervorming, een reeks publicaties van de afdeling Nederland van de Wereldbond voor Sexuele Hervorming*, een deeltje geschreven over het vraagstuk van de abortus provocatus, en in 1935 een tweede deeltje over echtscheiding.⁷⁵ Het contact dat hij met Van der Kolk had over deze serie zal de aanleiding zijn geweest voor de publicatie over de twee staatsvormen. Valkhoff, die als een pionier geldt van de rechtssociologie, zou nog veel publiceren, maar niet meer bij Kosmos.⁷⁶

De opvoeding van kinderen was een actueel thema aan het eind van de jaren dertig. Maar liefst drie auteurs zouden zich hierover buigen. C. Wilkeshuis schreef het boek *Onze kleuters. Hoe voeden wij hen op, hoe houden wij hen bezig?* (1936), Sis Heyster besprak *Opvoedingsmoeilijkheden van iederen dag. Een boek voor moeders en andere opvoedsters* (1938) en Ada Citroen verdiepte zich in *Kinderpsyche en opvoeding volgens psycho-analytische opvattingen* (1938).

Tot 1940 zouden nog twee auteurs over zeer uiteenlopende onderwerpen publiceren. Olga van Haeften schreef het succesvolle boek *Manieren. Wenken voor wie zich correct willen gedragen* (1936), waarvan in 1938 een tweede en in 1939 een derde druk zou verschijnen, en de arts B. Premsela boekstaafde zijn praktijkervaringen in *Moeilijkheden in het huwelijk. Mededeelingen uit en voor de praktijk mede ontleend aan het Dr. Aletta Jacobshuis te Amsterdam*.

2.8. Natuur, plant en dier

Flora en fauna kregen veel aandacht in het fonds van Kosmos. Van 1926 tot 1959 verschenen op dit gebied 52 boeken over de meest uiteenlopende onderwerpen, bijna tien procent van het totaal. Daarmee neemt dit fondssegment de derde plaats in na architectuur en literatuur. Maar liefst 37 auteurs droegen bij aan het succes. Tien van hen hadden daarnaast ook nog 34

⁷³ De eerste druk van de Duitse editie verscheen een jaar na de Nederlandse onder de titel *Leben ohne Angst. Psychologische Seelenheilkunde*. Stuttgart/Leipzig, Hippokrates Verlag, 1938.

⁷⁴ J. Neumann, *Optimismus macht Leben stützig. Ein praktischer Führer zum Optimismus für Jung und Alt*. Giessen, Verlag Karl Christ, 2^e dr. 1939.

⁷⁵ J. Valkhoff, *Het vraagstuk van de abortus provocatus* (‘Sexuele hervorming’, no. 7) en *Uitbreiding der echtscheidingsgronden* (‘Sexuele hervorming’, no. 10).

⁷⁶ Zie voor Valkhoff: <http://socialhistory.org/bwsa/biografie/valkloff> (18 april 2015).

deeltjes in de serie *Weten en kunnen* voor hun rekening genomen. 22 Auteurs waren specialist op het gebied van bloemen, planten en/of tuinen, twaalf auteurs waren deskundig op het gebied van dieren, en drie auteurs richtten zich op algemenere onderwerpen als het weer, de aarde of de sterrenhemel.

Meer dan bij andere fondssegmenten was er een wisselwerking tussen het reguliere fonds en de serie *Weten en kunnen*.⁷⁷ Toen Jac. van der Kolk in 1923 het fonds van Kosmos wilde verbreden met andere gebieden dan alleen techniek, heeft hij daarvoor de serie *Weten en kunnen* als proeftuin gebruikt. Bij de overname van het fonds van Ahrend in januari van dat jaar waren ook de eerste 57 deeltjes van deze serie inbegrepen. Nog in datzelfde jaar voegde Van der Kolk daar maar liefst 37 deeltjes aan toe. Tien deeltjes behandelden nog techniek of kunst, onderwerpen die ook ruim vertegenwoordigd waren bij Ahrend, maar 27 deeltjes waren gewijd aan nieuwe onderwerpen als bloemen, planten, groenteteelt en tuinen, dieren en sport. Deze verschillende interessegebieden werden in de serie ondergebracht bij een aantal afdelingen, die ieder onder redactie stonden van een gerespecteerde en bij het grote publiek bekende specialist. Voor de afdeling 'Plant, bloem en vrucht' was dat J.F.Ch. Dix, hoofdredacteur van het tijdschrift *Floralia*, een uitgave van Van Gorcum in Assen, en voor de afdeling 'Kleinveeteelt' C.S.Th. van Gink, hoofdredacteur van het tijdschrift *Avicultura*.

Plant, bloem en vrucht

In de afdeling 'Plant, bloem en vrucht' werden onderwerpen behandeld als tuinbouw, de boomgaard, tulpen, éénjarige sier- en snijbloemen, narcissen, rotsplanten, vetplanten, irissen, cactussen, *sweet peas* en bloemschikken.⁷⁸ Van de zeven auteurs die in de serie *Weten en kunnen* over deze onderwerpen hadden geschreven, maakten er drie de overstap naar het reguliere fonds: J.F.Ch. Dix, G.D. Duursma en John Bergmans. Het omgekeerde kwam minstens zo vaak voor, namelijk dat een in het reguliere fonds succesvolle auteur later ook in de serie *Weten en kunnen* zou publiceren. Dat gold in deze afdeling voor G. Bleeker, L.J. de Hoog en Mien Ruys.

In 1926 verschenen voor het eerst boeken over de genoemde onderwerpen in het reguliere fonds. J.F.Ch. Dix, die al in de serie *Weten en kunnen* negen deeltjes had volgeschreven, zou met zes titels ook de productiefste auteur in het reguliere fonds blijken te zijn. Hij begon in 1926 met de boeken *Gekweekte planten* en *Van dag tot dag in den tuin*. Het eerste boek was een co-uitgave met eerdergenoemde W. van Gorcum in Assen, welke firma de titel *Album voor gekweekte planten* had voorgesteld. Een medewerker van Van Gorcum had een ontwerp voor de band gemaakt. Zowel de titel als het ontwerp konden niet de goedkeuring van Van der Kolk wegdragen. De titel was in zijn ogen vanuit commercieel standpunt volstrekt ongeschikt: 'Wij moeten dit boek zeker niet als Album lanceren, doch als een boek over gekweekte planten, waarvan de titel zou kunnen luiden Gekweekte planten'. Over het ontwerp schreef hij aan Van Gorcum: 'De bewuste tekening ontvangt u hiernevens terug, terwijl wij u verzoeken het ontwerp van een nieuwe bandversiering, desgewenscht na overleg met uwen heer van Gorcum, aan ons over te laten'.⁷⁹ Aldus geschiedde en Van der Kolk vroeg vervolgens de bekende sierkunstenaar C.A. Lion Cachet een band te ontwerpen. Deze was daartoe bereid, mits Jacobus Ahrend het nog jonge Kosmos bij hem wilde aanbevelen. Dat deed Ahrend uiteraard van harte en hij schreef aan Lion Cachet: 'Mag ik zoo vrij zijn hierbij het bijgaand verzoek van onze dochteronderneming, Uitgevers-Maatschappij "Kosmos", te ondersteunen? Ik zou het zeer op prijs stellen, indien u het ontwerpen van de bewuste

⁷⁷ De serie *Weten en kunnen* komt uitgebreid aan de orde in hoofdstuk 2A.

⁷⁸ Auteurs die in de serie over flora publiceerden waren H. Stienstra, J.F.Ch. Dix, W.H.K. Dix, John Bergmans, J.J. Verbeek Wolthuys, H. Carlée en J.G. Ballego.

⁷⁹ Brief 30-12-1925: Van der Kolk aan Van Gorcum.

bandversiering op u zoudt willen nemen'.⁸⁰ Na deze plichtpleging pakte Van der Kolk de draad weer op: 'Ik maak u nog even opmerkzaam, dat het bewuste werk in den handel wordt gebracht met een los papieren omslag om den band, met titel en foto in kleurendruk. In verband daarmee lijkt het mij gewenscht de bandversiering niet te omvangrijk te maken'.⁸¹ Het ontwerp van de gebatikte band mag zeer geslaagd genoemd worden, en Lion Cachet zelf was over het resultaat zeer tevreden: 'Ik ben bijzonder verheugd, dat u het werk liet binden op de wijze zooals ik wenschte, want ik geloof dat deze wijze een veel waardevoller werk geeft dan de stempeldruk'.⁸²

In 1936 achtte Van der Kolk de tijd rijp voor een nieuw initiatief: *Kosmos' nieuwe reeks voor liefhebbers van bloemen en planten*. In deze reeks zouden in vier jaar tijd zeven delen verschijnen. Dix had er twee voor zijn rekening genomen. Nieuwe auteurs in het fonds waren tuinarchitect J.H. Hoitingh, hortulanus van de Rotterdamse Diergaarde G. Schoonderbeek, W.I. Radstake, en leraar aan de Tuinbouwschool voor meisjes 'Huis te Lande' in Rijswijk J.K. Slager. Zij zouden ieder één deel schrijven, maar geen van deze auteurs zou zich nadien nog bij Kosmos manifesteren. Dat gold wel voor tuinarchitecte Mien Ruys die ook een deel samenstelde. Van der Kolk had haar gevraagd voor de reeks naar aanleiding van artikelen die ze over tuinen schreef in *De Telegraaf*.⁸³ Ruys zou nog twee boeken schrijven voor Kosmos: in 1941 over vijvers in de tuin, en achttien jaar later over het gebruik en de verzorging van vaste planten in de tuin. H. Schuyt tekende voor het ontwerp van de serie, waarbij losse gekleurde plaatjes op het omslag werden geplakt. Schuyt deed Van der Kolk ook een suggestie aan de hand: 'U hebt een heele serie boeken uitgegeven op het gebied van bloemen en planten. Zou het nu geen baat opleveren, wanneer u voor deze boeken eens een speciale reizende etalage liet vervaardigen, die u dan liet circuleeren bij de voornaamste boekhandels. Ik stel me deze etalage dan voor als een fleurig, frisch tuintafereeltje, waar iemand aan het tuinieren is, met een paar boomen en een villatje e.d. Een en ander vervaardigd van triplex en met behulp van scharnieren en staanders gemakkelijk in elkaar te zetten'.⁸⁴ Of het plan is gerealiseerd, vermeldt de geschiedenis niet.

Behalve Ruys zou ook G.D. Duursma drie boeken voor Kosmos samenstellen. Duursma, die secretaris was van de Nederlandsche Vereeniging van Vetplantenverzamelaars, publiceerde in 1927 over cactussen en drie jaar later over vetplanten, ook wel succulenten genoemd. Vooral cactussen waren buitengewoon populair in de jaren twintig en dertig en veel uitgever gaven boeken uit op dit gebied. De grootste concurrent was ook hier uitgever W.L. & J. Brusse, die de leraar biologie J.M. van den Houten als auteur aan zich had weten te binden. Van der Kolk schreef over zijn concurrent: 'Nu inmiddels bij de firma Brusse een fraai boekje over cactussen is verschenen, moeten wij ons beste beentje voorzetten om onze uitgave te doen slagen'.⁸⁵ Dat de uitgave van Kosmos inderdaad zou slagen, lag mede aan het gebruik van kleurenfoto's; die ontbraken in de twee, overigens veel bescheidener, uitgaven uit 1927 van Van den Houten over cactussen en vetplanten.⁸⁶ De vier bladen vierkleurendruk voor Duursma's boek waren vanwege de lage kosten gedrukt bij Trowitzsch Druck in Berlijn voor Reichsmark 429, wat gelijk stond aan f 257,40.⁸⁷

⁸⁰ Brief 27-04-1926: Ahrend aan Lion Cachet.

⁸¹ Brief 06-05-1926: Van der Kolk aan Lion Cachet.

⁸² Brief 06-12-1926: Lion Cachet aan Kosmos.

⁸³ Brief 28-05-1938: Van der Kolk aan Ruys.

⁸⁴ Brief 30-11-1937: Schuyt aan Van der Kolk.

⁸⁵ Brief 30-07-1927: Van der Kolk aan Van Gorcum.

⁸⁶ Van de twee uitgaven zou die over cactussen met vier drukken het meest succesvol zijn.

⁸⁷ Map 1927: Correspondentie met Duitse uitgevers.

Een andere bekende auteur over succulenten was A.J. van Laren, die voor de chocoladefabrikant Verkade albums over deze onderwerpen samenstelde.⁸⁸ Van Laren schreef in het voorwoord van Duursma's boek: 'Het kweken en verzorgen van Cacti is een allergenoegeijkst bedrijf; de meeste soorten groeien, naar onze opvatting, wel-is-waar heel langzaam, maar zij toonen haren groei en welstand door een gezonden gloed, die van de planten en de vaak fraai gekleurde doorns afstraalt; waardoor zij elk een pronkstukje op zichzelf zijn!'⁸⁹

Duursma's boek *Onze cactussen* beleefde drie drukken; zijn boek *Onze vetplanten* was minder succesvol. Duursma's boeken waren verschenen in een door J. Godefroy ontworpen serie, die meerdere auteurs kende. Van de landschaps- en tuinarchitect John Bergmans bracht Kosmos het boek *De rotstuin* (1928), van tuinarchitect Th.J. Dinn *De villatuin* (1929), van A.J. Herwig, die radiopraatjes over het onderwerp hield, *Bloemen en planten in huis* (1931) en van J.F.Ch. Dix *De verzorging van onzen tuin*. In de laatstgenoemde uitgave, een praktisch handboek voor het kweken en verzorgen van bloemen, bomen, struiken, fruit en groenten, schreef Dix in het voorwoord: 'Weliswaar verscheen van de hand van den bekwamen tuinarchitect Dinn een deel getiteld "De villatuin", doch daarin is de nadruk gelegd op de samenstelling, de indeeling van den tuin als zoodanig en niet op de planten en hare verzorging. De uitnoodiging van de uitgevers in de hierboven geschetste leemte te voorzien, heb ik met genoegen aanvaard'.⁹⁰

Een derde auteur die drie titels in dit fondssegment voor haar rekening nam, was A.C. Muller-Idzerda, dochter van de fotograaf en publicist W.H. Idzerda. Ze had de tekeningen gemaakt voor de in 1936 verschenen derde druk van het boek *Van dag tot dag in den tuin* van J.F.Ch. Dix, waar Van der Kolk zeer tevreden over was.⁹¹ Haar eerste boek uit 1937, *100*

Kamerplanten en hoe ze behandeld moeten worden, kende een simpele formule: van honderd planten is een foto afgedrukt, die vergezeld gaat van een korte bespreking. Het boek zou een groot succes worden: achttien drukken tot 1970. Het zou achttien jaar duren voordat in 1955 haar tweede boek bij Kosmos verscheen, *Mijn tuin en planten ABC*, twee jaar later gevolgd door een boek over bloemschikken.⁹²

Over bloemen, planten en vruchten zou nog een groot aantal auteurs bij Kosmos publiceren, zij het vaak niet meer dan één titel. L.J. de Hoog, cultuurchef van kwekerij 'Nieuw Honsel' in Honselersdijk, schreef een handleiding voor liefhebbers en kwekers van druiven, en in de serie *Weten en kunnen* een deeltje over het kweken van tomaten 'in kassen en op vollen grond'. Tuinarchitecte en schrijfster van meisjesboeken Tine Cool stelde op verzoek van de uitgever een bundel samen met bloemenmythen en -legenden, die werd verrijkt met vier houtsneden van Bernard Essers die ook het ontwerp voor de band had gemaakt.

Een ambitieus initiatief was het handboek *Ontwerpen, aanleggen en beplanten van tuinen* (1939) van G.J. Pannekoek en J.J. Schipper, dat uit twee delen bestond. Een eerste deel behandelde het ontwerp en de aanleg van tuinen, het tweede deel algemene plantenkennis en toegepaste beplantingsleer. Pannekoek was leraar in de tuinarchitectuur en dendrologie aan de G.A. van Swieten tuinbouwschool in Frederiksoord, Schipper hoofd gemeentelijke beplantingen in Sneek. De nestor van de Nederlandse tuinarchitecten, Leonard A. Springer uit Haarlem, was zo vriendelijk geweest de kopij te lezen en aanwijzingen te geven over het deel

⁸⁸ A.J. van Laren, *Cactussen*. Zaandam, Verkade's fabrieken, 1931 en A.J. van Laren, *Vetplanten*. Zaandam, Verkade's fabrieken, 1932.

⁸⁹ G.D. Duursma, *Onze cactussen. Practisch handboek voor amateur-kweekers*, 1927, p. 5.

⁹⁰ J.F.Ch. Dix, *De verzorging van onze tuin*, 1932, p. 5.

⁹¹ Brief 12-07-1935: Van der Kolk aan Muller-Idzerda. Het honorarium voor de tekeningen bedroeg f 25.

⁹² In de serie *Weten en kunnen* schreef Muller-Idzerda ook nog vier deeltjes: *Aanleg en onderhoud van kleine tuinen* (nr. 235, 1943; 13e dr. 1975); *De plant in huis* (nr. 238, 1949; 9e dr. 1966); *Borders in kleine tuinen* (nr. 244, 1949; 7e dr. 1974); *Zelf bloemen schikken* (nr. 259, 1964; 2e dr. 1967).

dat de geschiedenis van de tuinkunst behandelde. Het boek sloeg aan en zou tot 1965 zeven keer herdrukt worden.

In verband met de schaarste aan levensmiddelen kwam in de Tweede Wereldoorlog het accent volledig te liggen op het zelf kweken, bereiden en conserveren van groente en fruit. Herman A. Benninks boekje *Mais-mogelijkheden in Nederland* was een beknopte handleiding voor de nog jonge maiscultuur en gaf maisrecepten voor de keuken. Bennink opperde het idee om op het omslag de contour van Nederland te laten zien met een mooie maisplant.⁹³ De ontwerper van het bureau Co-op 2 zou dat idee overnemen en bovendien gebruik maken van een luchtfoto waarop akkers te zien zijn. Voor het gebruik van deze luchtfoto werd toestemming gevraagd en verkregen van het Luftgaukommando Holland.

In opdracht van de Centrale Vereniging voor Schoolwerktuinen stelde Rijkstuinbouwconsulent G.W. van der Helm in 1941 een handleiding samen met de titel *Kweekt zelf groente in tijden van nood*. Het dagelijks bestuur van de Vereniging schreef in het voorwoord met enig gevoel voor drama: ‘Voedselschaarste! Duurte van levensmiddelen! Distributie! Het zijn klanken die wij thans dagelijks horen; het zijn feiten, die ons bij iedere maaltijd weer de tijden van nood doen beseffen’. De brochure voorzag duidelijk in een behoefte: vijf drukken in drie jaar tijd.

In hetzelfde jaar verscheen *Van tuin tot tafel*, een handleiding voor de bezitter van een kleine tuin, en voor de huisvrouw voor het zelf kweken, bewaren en bereiden van groenten ‘in het bijzonder in dezen tijd’. Maar liefst drie deskundigen hadden aan deze bescheiden uitgave meegewerkt: C.J. Ooms-Vinckers, contact-ambtenaresse van de Commissie ter Voorlichting inzake het Gebruik van onze Bodemproducten, J.K. Slager, leraar aan de Tuinbouwstichting voor Meisjes in Rijswijk en C.L.W. Rakhorst-Schokkenkamp, oud-lerares bij het Landbouwhuishoudonderwijs. ‘In normale omstandigheden worden er zooveel groenten in Nederland door onze bekwame vakmensen geproduceerd’, schreef Rijksbouwconsulent ir. J.M. Riemens in zijn voorwoord, ‘dat er heusch geen behoefte bestaat aan een teelt door particulieren. *In dezen tijd mag er geen vierkante meter onbenut blijven*’.

De deeltjes over zelf planten, kweken of inmaken in de afdeling ‘Plant, bloem en vrucht’ van de serie *Weten en kunnen* deden het ook goed. H. Stienstra’s klassieker *Groenteteelt voor kleine tuinen* uit 1920, inmiddels bewerkt door G.D. Duursma, werd in de oorlog twee keer herdrukt. Nieuw waren in 1941 de deeltjes *Zelf inmaken. Handleiding voor het conserveren van levensmiddelen* van S.W. Haverkorn, *Vleeschloze gerechten* van M.J. Krabbe en *Practische konijnenteelt* van R. Stenhuis.

Kleinveeteelt

Zoals vermeld voerde C.S.Th. van Gink, hoofdredacteur van het tijdschrift *Avicultura*, de redactie over de afdeling ‘Kleinveeteelt’ in de serie *Weten en kunnen*. Van 1923 tot 1930 zouden de 33 deeltjes in deze afdeling geschreven worden door negentien auteurs. Van de dieren die in de serie behandeld werden noemen we de kippen, honden, katten, konijnen, duiven, kanaries en cavia’s. Van Gink was een autoriteit op het gebied van de nationale hoenderrassen. Daar ontbrak het in Nederland niet aan, concudeerde hij in zijn deeltje over de Barnevelders, ‘we hebben ze zelfs te kust en te keur; met kuiven, met baarden, met gierhakken en met bevederde beenen’. Hij zou nog vijf andere rassen behandelen: leghorns, krielhoenders, Wyandottes, Plymouth Rocks en Rhode islands. Maar ook de maximalisering van de eierproductie en het opfokken van kuikens had zijn aandacht. Een andere specialiteit van Van Gink waren eendenrassen; daar wijdde hij twee deeltjes aan.

Maar niet alleen Van Gink zou over hoenders schrijven, dat deden ook P. Sweers, internationaal deskundige op het gebied van kunstmatig broeden en opfokken, P. van Wijk Pzn., Rijkspluimveeteeltconsulent, G. Muijs, ‘leider der afdeeling “Gratis adviezen”’,

⁹³ Brief 29-07-1940: Bennink aan Van der Kolk.

ingesteld door de N.V. P. Sluis Pluimvee- en Vogelvoederfabrieken te Weesperkarsel', H.L.A. van der Horst, secretaris van de Nederlandsche Dwerghoenderfokkers-Vereeniging, B. van Asperen Vervenne, Rijkspluimveeteeltconsulent, J.C. Deelder, pluimveeliefhebber en leraar timmeren, en als laatste de auteur die zich achter het toepasselijke pseudoniem 'Gallus' verschool.⁹⁴

Voor honden was kynoloog L. Seegers de specialist. Hij had in 1912 een nog steeds zeer gezocht standaardwerk over hondenrassen geschreven.⁹⁵ Voor Kosmos zou hij zes deeltjes samenstellen: over de huisvesting, verzorging en voeding van honden, over het fokken en grootbrengen, en over de africhting van de politiehond, de waak- en verdedigingshond, dameshondjes en de jachthond.

Katten werden behandeld door W.J. van der Werff, terwijl dr. A. Klarenbeek, conservator aan de Faculteit der Veeartsenijkunde van de Universiteit Utrecht de verzorging van kat en hond bij ziekte en ongeval besprak. Konijnen kwamen voor rekening van fokker K. van Olst, met name de zware of reuzenkonijnen en L.A. van den Berg jr. ontfermde zich over de kleine konijnenrassen, waaronder te verstaan de Hollanders, Zilverkonijnen, Russische konijnen, tankonijnen en Pooltjes. Ook duiven mochten op de belangstelling van twee auteurs rekenen: C.A.M. Spruijt behandelde het houden ervan, de huisvesting en verzorging, en G.J.D.

Mingelen, redacteur van *De postduif*, het zal geen verbazing wekken, de postduif. A. Bartels, hoofdredacteur van weekblad *De vogelwereld* schreef op zijn beurt over kanaries en F.H.

Henkes, voorzitter van de vereniging 'Luscinia' (een geslacht van zangvogels), over de binnen- en buitenlandse kamer- en volièrevogels. Cavia's werden behandeld door J. Eyma, bestuurslid van de Cavia-Club. 'Het was wel een voorrecht, dat het mocht gelukken den heer Eyma bereid te vinden om dit boekje voor deze serie te willen schrijven', merkte Van Gink op in zijn voorwoord, 'want niemand is beter dan genoemde heer gekwalificeerd om over de Cavia-teelt het een en ander mede te delen'. Als laatste aandachtsgebied in de afdeling 'Kleinveeteelt' noemen we het aquarium. De bouw, inrichting en bevolking ervan werden uit de doeken gedaan door H.J. Thiellier, amanuensis aan de Rijks-Hoogere Burgerschool in Breda.

Een amalgaam aan schrijvers uit alle mogelijke geledingen van de wereld van het dier kwam in de serie *Weten en kunnen* aan het woord. Het netwerk van Van Gink had zijn vruchten afgeworpen. Toch zien we geen van deze auteurs terug in het reguliere fonds van Kosmos. Alleen Van Gink zelf zou daar nog twee boeken in publiceren, een over de raskenmerken en eigenschappen van hoenderrassen, en een over duivenrassen.

Behalve Van Gink diende zich in het reguliere fonds een tiental nieuwe auteurs aan. Over honden waren dat er vier: P.M.C. Toepoel, G. van Herwaarden, C.A. Kruis en J.R. Tolman. Toepoel, officieel keurmeester en kynologisch medewerker aan tal van dagbladen en tijdschriften, publiceerde twee boeken over honden. In 1933 verscheen het standaardwerk *Onze honden. Keuze, verzorging, fokken en opvoeding. Met foto's en rasbeschrijvingen van honderd en dertig rassen*, waarvan in 1963 nog een zesde druk werd opgelegd. 'Het is de heer J. Ahrend, de vroegere fokker van cockerspaniels, geweest', schreef Toepoel in het voorwoord bij de vierde druk uit 1953, 'die mij herhaaldelijk tot dit werk heeft aangespoord'. In 1949 verscheen Toepoels tweede boek, *Van honden, mensen en ander leven*. Het zou worden geïllustreerd, maar Toepoel had geen hoge pet op van Nederlandse illustratoren die honden konden tekenen: 'Verreweg het beste acht ik het ingeslotene van freule Bosch van Drakestein, die de Haagse Academie heeft afgeloopen en te Parys als tekenares was gevestigd'.⁹⁶ Van der Kolk ging akkoord en M. Bosch van Drakestein zou een kleine dertig

⁹⁴ Gallus of kamhoenders zijn oerkippen, de voorlopers van de huidige kippensoorten.

⁹⁵ L. Seegers, *Hondenrassen. Hun oorsprong, hunne geschiedenis, en hunne ontwikkeling in Nederland*. Amsterdam, Boek- en steendrukkerij v.h. Ellerman, Harms & Co. 1912-1914. Twee delen.

⁹⁶ Brief 16-03-1943: Toepoel aan Van der Kolk.

levendige tekeningen maken voor het boek. De flaptekst verduidelijkt: ‘Hier is een sterk levend mens aan het woord, die door de mensen vaak werd teleurgesteld, en pijnlijk getroffen in zijn idealistisch hart, maar die zich nimmer vergiste in de liefde van hond tot mens. Op ironische, soms sarcastische, maar altijd persoonlijke wijze getuigt hij van het vele goede en schone, dat “honden en ander leven” hem hebben geschonken’. In de serie *Weten en kunnen* publiceerde Toepoel nog twee deeltjes: *De opvoeding van den hond* (1939) en *25 meest voorkomende hondenrassen* (1940).

P.M.C. Toepoel (1881-1960) was niet alleen hondensdeskundige, in Den Haag leidde hij ook jarenlang een boksschool en in 1902 werd hij zelfs Nederlands kampioen in het licht middengewicht. Bij Kosmos verscheen in 1935 zijn boek *Weerbaar. Handleiding voor zelfverdediging*. In de Tweede Wereldoorlog speelde Toepoel een rol in de Raad van Verzet (RVV), waarvan o.a. ook de beeldhouwer Gerrit Jan van der Veen en fotograaf Paul Guermonprez deel uitmaakten. De Raad vergaderde een tijd lang wekelijks in Toepoels afgelegen huis ‘Panta Rhei’ in Laren, waar hij ook zijn boeken en artikelen over honden schreef.⁹⁷

De tweede auteur die op verzoek van Kosmos over honden schreef, was dierenarts G. van Herwaarden. Een jaar na Toepoels standaardwerk verscheen van zijn hand *Hoe verzorgen wij onze hond? Huisvesting, opvoeding, haar- en huidverzorging, voeding, fokken, ziekten*. Dit werd een nieuw standaardwerk, want ook dit boek zou vele malen worden herdrukt. De vijfde en laatste druk verscheen in 1968. Het verschil tussen de twee boeken legt Van Herwaarden uit in zijn voorwoord: ‘Weliswaar heeft de heer Toepoel in zijn boek reeds veel wetenswaardigs medegedeeld over hondenverzorging, maar dat boek zal wel hoofdzakelijk in handen van de kynologen komen. Maar daarnaast zijn er duizenden hondenliefhebbers, die alleen maar voor hun persoonlijk genoeg een hond houden en zich niets aantrekken van rashonden en tentoonstellingen. [...] Voor hen is dit boek bestemd’.

B. van der Hoeven-de Meyier, schrijfster van het boek *De ruwharige foxterriër van A tot Z*, dat in 1955 verscheen, had een rijke en langdurige ervaring in het fokken van deze eigenzinnige honden. Eerder al, in 1938, publiceerde zij over foxterriers een boek bij Nijgh & Van Ditmar in Rotterdam. Haar kennel ‘The Pickwick Club’, had in de kynologische wereld, ook buiten Nederland, een grote vermaardheid.

In 1956 was het tijd voor een nieuw algemeen boek over honden, en voor een nieuwe auteur. Van J.R. Toman, directeur van de Eerste Nederlandse Hondenschool, verscheen *Opvoeding en africhting van de hond*. Het was opgedragen aan ‘mijn vriend P.M.C. Toepoel’.

In 1937 verscheen de bescheiden uitgave *Wat is dat voor ’n vogel?* Samensteller J.G.Th. van Nes dekte zich in het voorwoord in tegen mogelijke kritiek op het feit dat nog geen kwart van de in Nederland voorkomende vogels was afgebeeld op de grote uitvouwbare plaat achterin het boekje: ‘Onze bedoeling is den leek op de *bekendste* of de *dadelijk opvallende* vogels attent te maken’.⁹⁸

Behalve vogels waren ook vissen een geliefde hobby. Daarvoor had men een aquarium nodig, en K. Werner, die in Artis rondleidingen in het aquarium verzorgde, was de deskundige bij uitstek. In 1939 verscheen zijn boek *Inrichting en onderhoud van kamer-aquaria*, dat het in 1952 nog tot een tweede druk zou brengen. Bob Entrop, voorzitter van de Stichting Biologia Maritima, bracht het onderwerp in 1956 naar een hoger plan. Hij publiceerde het eerste Nederlandse handboek voor het zee-aquarium, een fenomeen dat op de Parijse wereldtentoonstelling van 1900 voor het eerst getoond was aan een groot publiek. De liefhebberij beleefde in 1950 haar vijftigste verjaardag en gedurende deze hele periode hadden de beoefenaars het zonder handboek moeten stellen, schreef Entrop niet zonder gevoel voor dramatiek in het voorwoord.

⁹⁷ http://nl.wikipedia.org/wiki/Raad_van_Verzet. 28 april 2015.

⁹⁸ J.G.Th. van Nes, *Wat is dat voor een vogel?*, 1937, p. 5.

Een meer algemeen boek over het dierenleven verzorgde M. de Koning. Diens boek *Het dierenleven in onze bosschen. Zoogdieren, vogels, insecten* verscheen in 1926. 'In onze tegenwoordige tijden, nu snelverkeer, woningbouw, uitbreiding van steden en dorpen veler aandacht vragen, kan een blik op dat, wat we bezig zijn te verwoesten, geen kwaad', schreef hij in de inleiding. De lezer vraagt zich af hoe hij zijn bezorgdheid onder woorden had gebracht als het boek heden ten dage verschenen was.

Van het in 1941 door F.A. Herbig Verlagsbuchhandlung in Berlijn gepubliceerde boek *Wunder der Tiergemeinschaften* van Hans Wohlbold kwam in 1946 een Nederlandse bewerking uit onder de titel *Gemeenschapsleven in het dierenrijk*. Het omslagontwerp is conform de originele Duitse editie, een kudde giraffes die over de savanne snelt. Ontwerper P. Dietrich wordt in de Duitse editie op het stofomslag vermeld, maar zijn naam ontbreekt op het Nederlandse omslag.

Het weer, de aarde en de sterrenhemel

Behalve over planten en dieren verschenen er vanaf 1942 ook boeken over andere natuurfenomenen. E. van Everdingen, oud-hoofddirecteur van het Nederlands Meteorologisch Instituut in De Bilt en hoogleraar aan de Rijksuniversiteit van Utrecht, publiceerde dat jaar het boek *Wolken, weer en winden*. Zijn schoonzoon, de grafisch tekenaar, reclame-adviseur en ontwerper Janric van Gilse, ontwierp het omslag. Van der Kolk kon zich met het ontwerp verenigen, maar had toch enige opmerkingen: 'Ik heb de hoofdtitel even laten zetten, zowel in de Neon als in de smalle Nobel en heb de zetterij opgedragen u van beide per expresse een proefje te zenden. Naar ik vermoed kunt u deze dan in uw tekening gebruiken, zodat de titel meegeclickeerd wordt. [...] Rugtitels plaatsen wij principieel steeds in andere richting. Wij gaan daarbij uit van de overweging, dat de titel gelezen moet kunnen worden wanneer het boek plat op een tafel of op een plank ligt'.⁹⁹

Gustav Büscher, een Duits veelschrijver over technische en natuurkundige onderwerpen, was de auteur van het boek *In den Reichen der Tiefen. Eine Reise durch den Erdball*, dat in 1941 was verschenen bij Union Deutsche Verlagsanstalt in Stuttgart. Het werd bewerkt voor de Nederlandse markt door dr. D.G. Montagne en in 1943 uitgebracht onder de titel *In de diepte der aarde*. Het omslag was dit keer niet overgenomen van de Duitse editie, maar ontworpen door H. Schuyt. Een derde Duitse auteur in het hier besproken fondssegment was Rudolf Kühn. Zijn in 1957 bij Hans Reich Verlag in München verschenen boek *Himmel voller Wunder* werd een jaar later door Kosmos uitgebracht onder de titel *De wonderen van de sterrenhemel weerspiegeld in 's werelds grootste telescopen*.

2.9. Lectuur en literatuur

'Tot nu toe bewogen wij ons uitsluitend op technisch en architectonisch gebied, doch wij hebben besloten ons in het vervolg ook te gaan toeleggen op de uitgave van boeken over algemeene onderwerpen, romans enz.' schreef Jac. van der Kolk in 1925 aan Robert Peereboom, medewerker van *De Telegraaf*. En hij vervolgde: 'waarbij wij bijzondere aandacht zullen schenken aan z.g. "big sellers" in Engeland en Amerika'. De aanleiding voor deze brief was dat Van der Kolk Peereboom benaderde om een vertaling te maken van *The green hat* van Michael Arlen, en Van der Kolk kende niemand die naar zijn mening 'beter in staat zou zijn van dit boek een goede vertaling te leveren dan de Heer Peereboom, wiens brieven in De Telegraaf wij steeds met bijzonder genoegen lezen'.¹⁰⁰ Van der Kolk had pech, want de vertaalrechten waren naar een andere uitgever gegaan, zo berichtte Arlens agent.¹⁰¹

⁹⁹ Brief 19-06-1942: Van der Kolk aan Van Gilse.

¹⁰⁰ Brief 04-09-1925: Van der Kolk aan Peereboom.

¹⁰¹ Dat was P.N. van Kampen, Amsterdam, die het boek in 1926 zou uitgeven onder de titel *De groene hoed*.

Maar niet getreurd: Van der Kolk had wél de rechten verworven van de roman *John Macnab* van de Schotse schrijver, historicus en politicus John Buchan (1875-1940).¹⁰² Peereboom zou f 200 voor de vertaling ontvangen, die in 1926 verscheen onder de titel *John Macnab, de gentleman-strooper*.¹⁰³

Nog in datzelfde jaar verscheen een tweede roman: *Op en top William. Een amusant boek voor jongens en meisjes van 12 tot 80* van de Engelse schrijfster Richmal Crompton (1890-1969).¹⁰⁴ Het boek maakte deel uit van een serie boeken met als hoofdpersoon William Brown, een ondeugende schooljongen-met-gouden-hart, waarvan er tot 1970 maar liefst 39 zouden verschijnen. De oorspronkelijke titel van *Op en top William*, het eerste boek in de reeks, luidde *Just William* (1922), en anticiperend op de mogelijkheid dat het boek in Nederland net zo'n best-seller zou worden als de oorspronkelijke uitgave in Engeland, had Van der Kolk voor de zekerheid ook de rechten van de vier daaropvolgende delen in de serie gekocht: *More William* (1922), *William again* (1923), *William the Fourth* (1924) en *Still William* (1925).¹⁰⁵ Van *Op en top William* verscheen weliswaar nog een tweede druk, maar het verhoopte succes bleef uit. Dat gold ook voor *More William*, het tweede boek van Crompton dat Kosmos het jaar daarop zou uitgeven onder de titel *Nog eens William*. In 1928 bepoefde Van der Kolk nogmaals zijn geluk met de 'betere ontspanningslectuur', zoals hij het noemde. Het 'week-end' was een fenomeen dat was komen overwaaien uit Engeland, waar het in de tweede helft van de jaren tien ongekend populair werd. Engelsen, maar vooral Londenaren, ontvluchtten in het weekend de stad om zich te verpozen op het platteland.¹⁰⁶ Ontspanningslectuur werd een begrip en Kosmos haakte daarop in met de serie *Week-end boeken. Betere ontspanningslectuur*. Het adjectief 'betere' achtte uitgever Van der Kolk van belang om zijn serie te onderscheiden van de overige ontspanningslectuur die in die jaren verscheen en die vaak van bedenkelijke kwaliteit was. Dat de serie ook onder een kritischer publiek op belangstelling mocht rekenen, blijkt uit een brief van typograaf Jan van Krimpen, die Kosmos niet alleen suggesties deed voor nieuwe titels, maar zich ook aanbood als vertaler ervan:

Zou ik u, voor uw serie week-end boeken eens mogen wijzen op een paar alleraardigste 'thrillers' van de goede soort, n.l. Temple Ellis, 'The inconsistent villains' en Rufus King, 'Murder by the clock', beide met een prijs bekroond, [...]. In een geheel ander genre, maar wellicht ook voor uw betere ontspanningslectuur serie geschikt is een kleine roman van Margaret Kennedy, de schrijfster van het bekende boek 'De trouwe nimf'. De titel is 'A long week-end' en u vindt de inhoudsbeschrijving van dit 'pocket masterpiece' hierbij ingesloten. Ik zou mij heel graag met de vertaling van een of twee dezer boeken willen belasten. Ik vertaalde voor de fa Stols van Garnett 'Sailors Return', waarvan de vertaling in de recensies geprezen werd.¹⁰⁷

Van Van Krimpen zou in de serie geen vertaling verschijnen. Als eerste deel in de serie publiceerde Kosmos van F. Wills Croft het boek *Inspector French's greatest case* in een

¹⁰² Voor John Buchan, zie www.johnbuchansociety.co.uk/index.htm (1 mei 2015). Buchans bekendste boek is de spionage thriller *The Thirty-Nine Steps* (1915), die in 1935 zou worden verfilmd door Alfred Hitchcock. Van *John Macnab* werd in 1976 een tv-serie gemaakt.

¹⁰³ Brief 13-11-1925: Van der Kolk aan Peereboom.

¹⁰⁴ Voor Richmal Crompton (1890-1969), zie http://en.wikipedia.org/wiki/Richmal_Crompton (1 mei 2015).

¹⁰⁵ Map 1925 – Robert Peereboom Esq., Middlesex.

¹⁰⁶ Het fenomeen is prachtig beschreven in *Nieuw Engelsch binnenhuisje* (1919) van Thérèse Hoven: 'Met de algemeene verspreide week-end manie der laatste jaren, gaan alle Londenaren, zelfs de bewoners der buitenwijken, Zaterdags hun vrienden in the country bezoeken. [...] De week-end is bestemd om zich te amuseeren! Het is ook meestal gezellig. 's Maandag ochtends vroeg ontbijten en dan vertrekken de gasten, soms blijven de dames nog voor de lunch'. (p. 18).

¹⁰⁷ Brief 28-06-1929: J. van Krimpen aan Kosmos.

Nederlandse bewerking van A.M. Buijs onder de titel *Wie... ?? Een moderne detective roman* (1928). N.J. van der Vecht had de band ontworpen en Albert Hahn Jr. het omslag. Een tweede en laatste deel – ook dit initiatief was geen succes – verscheen in datzelfde jaar: *Jarnegan. Roman uit de eerste dagen van Hollywood* van Jim Tully, ‘uit het Amerikaansch’ vertaald door de eerder genoemde Robert Peereboom.

Een auteur van een heel ander kaliber was de sociaal geëngageerde Roemeense schrijver Panait Istrati (1884-1935), de ‘Gorki van de Balkan’, zoals zijn bijnaam luidde.¹⁰⁸ Het was de invloedrijke Franse auteur en Nobelprijswinnaar Romain Rolland die Istrati tot schrijven had gestimuleerd, en in het voorwoord dat Rolland schreef voor Istrati’s eerste boek *Kyra Kyralina* uit 1924 vergeleek hij hem met Gorki. Dit boek was tevens het eerste in de autobiografisch getinte cyclus *Les récits d’Adrien Zograffi*.

Bij Kosmos zouden vier boeken van Istrati verschijnen, die alle vier waren vertaald vanuit het Frans, de taal waarin Istrati schreef, door A.M. de Jong: *Leven en sterven van oom Anghel* (1927), *Codine. Uit Adriaan Zograffi’s jongensjaren* (1927), *Nerrantsoula* (1928) en *Kyra Kyralina* (1929). De vier omslagen zijn evenzovele krachtige houtsneden van George van Raemdonck, die als honorarium voor het ontwerp van omslag en band per boek f 60 ontving. ‘Zooals de heer de Jong u ongetwijfeld zal hebben meegedeeld’, schreef Van der Kolk aan Van Raemdonck, ‘is het onze bedoeling dat het omslag van een suggestieve illustratie wordt voorzien, uitgevoerd in één of twee kleuren. De band zelf, die natuurlijk in linnen wordt uitgevoerd, kan o.i. dus heel sober blijven en alleen den titel dragen’.¹⁰⁹ Over het resultaat was Van der Kolk zeer tevreden: ‘U is er bijzonder in geslaagd Oom Anghel uit te beelden, zooals het meerendeel der lezers van het boek zich hem zal voorstellen’.¹¹⁰ In het voorwoord van dit als eerste verschenen boek noemde De Jong ‘deze verwonderlike Roemeen’ een vreemde fascinerende verschijning, ‘een wild romantiese, roekeloze geest, brandend van het schroeïende vuur aller hartstochten. [...] die het kieskeurige Franse publiek stormenderhand veroverde voor zijn vertelkunst, en die vermoedelijk ook onder de door veel zwaarwichtigs vermoeide lezers in Holland spoedig vele vrienden winnen zal...’ Wellicht was Van der Kolk behalve door De Jongs enthousiasme ook aangemoedigd door het succes van de tiendelige romancyclus *Jean-Christophe* van Romain Rolland. Hiervan was bij uitgeverij W.L. & J. Brusse in 1916 de eerste door Jan Romein vertaalde Nederlandse uitgave verschenen, die keer op keer zou worden herdrukt.¹¹¹ Istrati’s boeken waren minder succesvol; alleen van *Leven en sterven van oom Anghel* zou een tweede druk verschijnen.

De eerste periode dat Kosmos zich aan literatuur waagde duurde vijf jaar, van 1926 tot 1930. Naast werk van de hiervoor genoemde Engelse en Amerikaanse auteurs en de Roemeen Istrati publiceerde men een grote verscheidenheid aan boeken, die het niet verder brachten dan een eerste druk. Het betrof opnieuw vertalingen van min of meer bekende auteurs, geen oorspronkelijke Nederlandse literatuur. Van de veelzijdige Franse journaliste, dichteres, romanschrijfster, beeldhouwster, historica en ontwerpster Lucie Delarue-Mardrus (1874-1945) verscheen in 1928 de vertaling van haar boek *Graine au vent* (1932), onder de titel ‘*n Wilde plant*’.¹¹²

De dichter J.C. Bloem vertaalde voor Kosmos *The Cricket on the Hearth* van Charles Dickens, dat in 1928 verscheen onder de titel *De krekel bij de haard*. Band- en omslagontwerp waren van André Vlaanderen. Een jaar later stelde Bloem aan Van der Kolk voor *Les Conquérants* van André Malraux (‘Kent u dit boek?’) te vertalen.¹¹³ Van der Kolk zou er niet

¹⁰⁸ Voor Istrati zie: http://nl.wikipedia.org/wiki/Panait_Istrati (4 mei 2015).

¹⁰⁹ Brief 15-12-1926: Van der Kolk aan Van Raemdonck.

¹¹⁰ Brief 27-01-1927: Van der Kolk aan Van Raemdonck.

¹¹¹ In 1941 verscheen bij Brusse nog een vierde druk. Zie voor deze uitgave Van Faassen/Oldewarris/Thomassen 1993, p. 19.

¹¹² Voor Delarue-Mardrus zie: http://fr.wikipedia.org/wiki/Lucie_Delarue-Mardrus (4 mei 2015).

¹¹³ Brief 20-07-1929: Bloem aan Van der Kolk.

op ingaan, maar nog in datzelfde jaar zou het verschijnen bij Boekerij De Voortganck in Amsterdam onder de titel *De veroveraars. De strijd om de macht in China*, zij het niet in een vertaling van Bloem.¹¹⁴

Voor de vertaling van *La vie de l'espace* van Maurice Maeterlinck had Van der Kolk een advertentie geplaatst in de *Nieuwe Rotterdammer*. Daarop had Karel Wasch, directiesecretaris van de Glasfabriek Leerdam, gereageerd. 'In den Nieuwen Rotterdammer las ik uwe annonce inzake de vertaling van een werk van Maeterlinck en één van Schleich', schreef hij aan Van der Kolk. 'Aangezien het vertalen van werken als deze, méér filosofisch dan literair, mijn bijzondere belangstelling heeft, zoude ik eventueel gaarne met u in relatie treden voor de overzetting van één dezer twee boeken'.¹¹⁵ Ze kwamen tot een akkoord en Van der Kolk had vervolgens Wasch gevraagd of de bekende glaskunstenaar A.D. Copier, ontwerper in vaste dienst bij de Glasfabriek Leerdam en tevens ontwerper van boekbanden, wellicht het omslag zou willen ontwerpen. Daartoe was Copier in beginsel bereid.¹¹⁶ 'De heer Wasch kan zich geheel met de door u opgegeven tekst op papier en omslag vereenigen', schreef Copier aan Kosmos. 'Als honorarium reken ik voor omslag en band tezamen fl 50,- (vyftig gulden)'.¹¹⁷ Van der Kolk ging akkoord en het ontwerp beviel hem uitstekend. Het boek verscheen in november 1928 onder de titel *Het leven der ruimte*.

Voor het boek van C.L. Schleich, *Es läuten die Glocken!* vond Van der Kolk Martien Beversluis bereid de Nederlandse bewerking (naar de 71ste Duitse uitgave!) op zich te nemen. Dit boek verscheen een jaar later onder de titel *De klokken luiden. Fantasieën over den zin des levens*. Dezelfde Beversluis had een jaar eerder voor Kosmos een lyrische bewerking gemaakt van het middeleeuws mirakelspel *Mariken van Nimwegen*. Genoemde twee boeken zijn de enige uitgaven van Kosmos waaraan de naam van Beversluis is verbonden. In 1933 vroeg hij Van der Kolk deze twee boeken te willen afstaan voor de in Amsterdam te houden tentoonstelling van internationale en nationale links-georiënteerde literatuur, waarvoor het organiserend comité Beversluis gevraagd had al zijn uitgaven in te zenden.¹¹⁸ Van der Kolk antwoordde politiek bewust: 'Aangezien hetgeen bij ons van uw hand verschenen is het licht heeft gezien vóór uw oriëntering naar links, zijn wij van oordeel dat deze uitgaven niet voor bedoelde tentoonstelling in aanmerking komen'.¹¹⁹

Het ontwerp van Nans Amesz voor band en omslag van *Mariken van Nimwegen* was aanleiding het boek te verkiezen als een van de vijftig bestverzorgde boeken van het jaar 1929. In datzelfde jaar zou ook *Vrouwen* van L. de Hartog-Meyes geselecteerd worden, waarvoor de graficus en illustrator Aart van Dobbenburgh de band had getekend.¹²⁰

Een zoveelste initiatief dat een vroege dood stierf, was de in 1928 gestarte reeks *Sprookjes van moeder de gans*. Het initiatief kwam van de illustrator Jan Wiegman, broer van de schilders Piet en Matthieu Wiegman, die gedurende zijn leven voor meer dan zestig uitgevers werkte. Hij schreef aan Van der Kolk: 'Ik heb 't oblong formaat genomen, hetwelk veel Fransche kinderuitgaven hebben en de grootte nogal fors gehouden [24 x 32 cm, H.O.] opdat 't in een etalage kan domineeren. [...] De uitgave leent zich tevens om in gedeelten te verschijnen, dus als serie-uitgave'.¹²¹ Van der Kolk ging akkoord, maar vond acht sprookjes teveel voor één uitgave en stelde voor te beginnen met twee sprookjes die samen zestien pagina's zouden beslaan, exclusief het omslag.¹²² De eerste uitgave bevatte de sprookjes

¹¹⁴ Vertaler van deze uitgave was L.F.C. Canté.

¹¹⁵ Brief 18-03-1928: Wasch aan Van der Kolk.

¹¹⁶ Brief 09-07-1928: Wasch aan Van der Kolk.

¹¹⁷ Brief 03-08-1928: Copier aan Kosmos.

¹¹⁸ Brief 17-05-1933: Beversluis aan Van der Kolk.

¹¹⁹ Brief 20-05-1933: Van der Kolk aan Beversluis.

¹²⁰ Zie voor de toelichting van de jury hoofdstuk 5.2. Boekverzorging.

¹²¹ Brief 22-01-1928: Wiegman aan Van der Kolk.

¹²² Brief 21-04-1928: Van der Kolk aan Wiegman.

Assepoester en Klein duimpje, naverteld door Emmy van Lokhorst. Over de bereidheid van Van Lokhorst mee te werken, schreef Van der Kolk aan Wiegman: 'Ik geloof, dat wij ons daarmede mogen gelukwensen. Mevrouw v. Lokhorst heeft een bijzonder goeden stijl voor kinderen, heeft veel sympathie voor de bewuste sprookjes en is de dames- en kinderen-redactrice van "De Telegraaf"'.¹²³ Het verwachte succes bleef echter uit, waardoor de vier aangekondigde delen over Roodkapje en Doornroosje, De gelaarsde kat, Riket met de kuif en Blauwbaard en Ezelsvel werden geannuleerd.

'Het oordeel der Engelsche pers: GENIAAL', luidde de aanbeveling op het stofomslag van *Kinderen en piraten* van de Engelse auteur Richard Hughes (1900-1976), met daaronder een citaat uit *De Telegraaf* van J.W.F. Werumeus Buning: 'Een wonderlijk boek, ondefinieerbaar. Soms lijkt het een sprookje, soms treft het u door uiterst fijne beschrijving van de kinderziel, soms is het bitter, vaak ironisch [...] Het is lang geleden, dat er op de Engelsche leestafel zulk een rijk boek lag'. Het is aannemelijk dat deze positieve kritiek naar aanleiding van de oorspronkelijke Engelse uitgave, verschenen onder de titel *A High Wind in Jamaica*, Van der Kolk deed besluiten dit boek in vertaling uit te geven. Anton Pieck nam het ontwerp van band en omslag voor zijn rekening. Met het resultaat was Van der Kolk zeer verguld; hij schreef Pieck: 'Ik hoop dat deze eerste keer niet de laatste keer zal zijn, dat u iets voor me teekent'. Maar het zou bij deze ene keer blijven.

Bij alle tot dusver besproken uitgaven ging het om vertalingen of bewerkingen van bestaande boeken. Het enige oorspronkelijke werk dat in deze eerste periode waarin Kosmos zich op het terrein van de literatuur waagde verscheen, was de prozabundel *Losse blaadjes* van de Vlaamse auteur Ward Vervarcke. In zijn voorwoord bij deze uitgave schreef Herman Teirlinck: 'Ik heb met het meeste genoegen uwe "Losse Blaadjes" gelezen en gaarne leid ik uwe litteraire proeven in bij ons Vlaamsche publiek'. Waarom Teirlinck zich tot een Vlaamse publiek richtte, wordt duidelijk als blijkt dat een jaar eerder het boek onder de titel *Losse blaadjes. Schetsen* was uitgekomen bij Libertas in Knokke. Deze uitgeverij had Kosmos benaderd om het boek ook in Nederland uit te geven. Het positieve voorwoord van Teirlinck zal er toe bijgedragen hebben dat Van der Kolk besloot op dit voorstel in te gaan. Hij zou vijfhonderd exemplaren afnemen, waarvan honderd ingenaaid en de rest in losse vellen. 'De ing. ex. worden natuurlijk voorzien van een omslag met onzen Hollandschen titel', schreef hij aan Libertas.¹²⁴ 'Ik weet niet welke plaats gij morgen in de letterenwereld zult innemen', vervolgde Teirlinck zijn voorwoord. 'Ik vind het misselijk te gaan orakelen omtrent de ontwikkeling van iemands personaliteit'. Hoe de persoonlijkheid van Vervarcke zich heeft ontwikkeld, is onbekend, maar tot een waarneembare plaats in de 'letterenwereld' heeft hij het niet gebracht.

Kosmos-Eerstelingen-Prijs

Na een periode van zes jaar waarin geen enkel proza werk verscheen, startte Kosmos in 1937 een nieuw initiatief, de 'Kosmos-Eerstelingen-Prijs' (K.E.P.). Onder deze naam had Kosmos, ter aanmoediging van debuterende schrijvers, een nieuwe letterkundige prijs ingesteld ter waarde van duizend gulden, met de intentie deze prijs jaarlijks toe te kennen. Alle in het Nederlands schrijvende auteurs van wie nog niet eerder een roman in boekvorm was verschenen, konden meedingen. Gedichten, essays, novellen of romans die in afleveringen in tijdschriften waren verschenen, kwamen eveneens in aanmerking. De jury bestond uit Dirk Coster (voorzitter), Antoon Coolen, A.M. de Jong, C.J. Kelk en dr. P.H. Ritter jr. Zij behield zich het recht voor de prijs niet toe te kennen indien de inzendingen niet aan haar maatstaven voldeden.¹²⁵ Uit de 159 manuscripten die voor het eerste jaar waarin de prijs zou worden

¹²³ Brief 25-05-1928: Van der Kolk aan Wiegman.

¹²⁴ Brief 11-07-1928: Van der Kolk aan Uitg. Mij Libertas, Knokke aan Zee.

¹²⁵ Informatie over de prijs zoals vermeld op de laatste bladzijde van *Vergeefsche bloei* (1937).

toegekend, 1937, werden ingezonden, kon de jury geen winnaar kiezen. Wel kregen drie inzendingen een eervolle vermelding, waaronder die van Leo Vandaele. Diens roman *Vergeefsche bloei* was geen succes, hoewel uitgeverij N.V. Zonnewende in Kortrijk er nog wel brood in zag en in 1945 een tweede druk publiceerde. Over zijn ontwerp voor band en omslag voor dit boek was Anton Kurvers niet tevreden; hij schreef over de band aan Van der Kolk: 'Deze vind ik niet geslaagd. [...] 'k Hoop dat er nog eens gelegenheid zal zijn om er op terug te komen om mijzelf op de een of andere wijze te kunnen rehabiliteeren'.¹²⁶ Ook Van der Kolk was niet tevreden getuige zijn antwoord aan Kurvers: 'Voortdurend wordt er ons van boekverkoperszijde op gewezen, dat het omslag niet genoeg de aandacht trekt en te saai wordt gevonden'.¹²⁷

Ook de beeldend kunstenaar Willem Arondéus kreeg een eervolle vermelding.¹²⁸ Zijn roman *Het Uilenhuis. Boekversieringen van den schrijver* zou een jaar later verschijnen. Van der Kolk schreef aan Kurvers dat Arondéus bezwaren had tegen zijn ontwerp voor het boek van Vandaele, maar zelf vond hij het moeilijk om al bij het tweede deel met een nieuwe uitvoering te komen.¹²⁹ Toch zou dat het geval zijn: Arondéus zelf ontwierp band en omslag voor zijn eigen boek.¹³⁰

Eveneens in 1938 zou van F.K. van Casander (pseudoniem van J. Casparis van der Laag) het boek *Lawyt rondom Vera* verschijnen, waarvan Co-op 2 band en omslag verzorgde.¹³¹ Het boek kreeg een vernietigende kritiek van Menno ter Braak in *Het Vaderland*:

Daar is hij weer! Wie? Wel, de gelegenheidshumorist met de daverende leukheid. Eens in de zooveel jaren komt er in Nederland een schrijver (of wat men dan een schrijver noemt) tot de geweldige ontdekking, dat onze literatuur arm is aan humor, en hij ontleent daaraan dan terstond het recht om zichzelf te promoveeren tot den humor-specialist bij de genade Gods. Houdt Uw zijden vast, dames en heeren, hij gaat den humor invoeren in de Nederlandsche letterkunde, hij gaat daveren van de leukheid, hij zal u doen dubbelslaan van den lach, als gij u niet schrap zet tegen zijn onweerstaanbaarheid! Het malle geval is er weer! en ditmaal heet het F.K. van Casander, doctor in de leukheid, gepromoveerd op het proefschrift 'Lawijt rondom Vera'.

Volgens Gabriël Smit, die het boek besprak in *De Gooi- en Eemlander*, betrof het een niet bekroonde inzending voor de 'Kosmos-Eerstelingen-Prijs'. 'Dit boek van F.K. van Casander', schreef Smit, 'staat zeker beneden de eervol vermelde inzendingen van Leo Vandaele en W. Arondéus [...] doch het is niettemin een charmant werkje met vele kwaliteiten'.¹³² De eerste 'Kosmos-Eerstelingen-Prijs' van 1937 had geresulteerd in drie boeken. Geen van de drie werd een succes. Maar daar zou met de 'Kosmos-Eerstelingen-Prijs' van 1938 verandering in komen. Die werd gewonnen door Jan Mens.

Jan Mens

'Een Amsterdamse meubelmaker schreef, door werkloosheid gedreven, een roman. Den Doolaard, die het manuscript leest, zendt het aan Dirk Coster [voorzitter van de jury, H.O.] en zo dingt het mee naar de Kosmos-eerstelingen-Prijs 1938', zo schetst een aankondiging van

¹²⁶ Brief 08-02-1938: Kurvers aan Van der Kolk.

¹²⁷ Brief 21-02-1938: Van der Kolk aan Kurvers.

¹²⁸ Willem Arondéus (1894-1943) kreeg zijn opleiding tot decoratief schilder aan de Quellinusschool in Amsterdam, de latere Rietveld Academie. Hij was openlijk homoseksueel en was tijdens de Tweede wereldoorlog lid van het verzet. Zijn tweede, tevens laatste roman *In de bloeiende ramen* werd in 1938 uitgegeven door de Nederlandse Keurboekerij in Amsterdam.

¹²⁹ Brief 21-02-1938: Van der Kolk aan Kurvers.

¹³⁰ Brief 16-03-1938: Van der Kolk aan Arondéus. Als honorarium voor het ontwerp ontving Arondéus f 30.

¹³¹ Zie voor de vormgeving van het boek: Oldewarris 2013/3, pp. 70, 71.

¹³² *De Gooi- en Eemlander*, 18 juni 1938.

Mensen zonder geld van Jan Mens (1897-1967) de ontstaansgeschiedenis van een van de commercieel succesvolste romans die Kosmos zou publiceren, met in de hoofdrol 'Japie', het zoontje van een meubelmaker.¹³³

Dit keer had de jury wel een winnaar kunnen aanwijzen. En wat voor een. Niet alleen zouden van Mens' eerste boek tussen 1939 en 1963 twaalf drukken verschijnen, hij zou daarna met de regelmaat van een klok de ene na de andere roman bij Kosmos publiceren, die alle zonder uitzondering eveneens succes hadden. Zeg 'Kosmos' en de eerste reactie is bijna altijd 'Is dat niet de uitgever van Jan Mens?' Niet de vele non-fictie boeken die Kosmos heeft uitgegeven worden herinnerd, maar de verhalen van deze Amsterdamse volksschrijver. Toen Jan Mens in 1940 zijn tweede roman *De Gouden Reael* publiceerde, met in de hoofdrol de unieke romanfiguur Griet Manshande, was zijn naam als begaafd romancier definitief gevestigd. 'Sindsdien is dit bijkans "klassieke" boek niet minder dan 18 maal herdrukt', vermeldt de flaptekst van de Griet Manshande tetralogie uit 1961, 'en heeft Griet Manshande de harten van een ongekend grote schare lezeressen en lezers stormenderhand veroverd. Met de verschijning van *De blinde weerelt* [1948] en *Het goede inzicht* [1949] was een trilogie tot stand gekomen, waarvan in luttele jaren bijna honderdduizend exemplaren hun weg naar het publiek hebben gevonden. De levensloop van deze sympathieke en warmvoelende vrouw werd afgesloten in *Godt alleen d'eere* [1957]'. Minder ronkend, maar daarom niet minder overtuigend is een eveneens op de flap afgedrukt citaat uit de *Nieuwe Rotterdamse Courant*: 'Jan Mens heeft met "Griet Manshande" de Nederlandse literatuur verrijkt met een werk, waarin de karaktertekening het meesterschap verradt'.

Minstens zoveel succes had de trilogie *De kleine waarheid* die van 1960 tot 1964 verscheen. Deze roman, die zich afspeelt in een Amsterdams burgermansgezin, werd bewerkt tot een 26-delige televisieserie, die begin jaren zeventig werd uitgezonden met in de hoofdrol Willeke Alberti als de opstandige Marleen Spaargaren.

Koen, de derde roman van Jan Mens die in Amsterdam speelt, verscheen in 1941, en in datzelfde jaar kwam ook *Hellend vlak of De misdaad in miniatuur* uit, waarin de schrijver verslag deed van de zittingen van de Amsterdamse politierechter die hij had bijgewoond. In *Waterland*, uit 1943, greep Mens terug op een episode uit het begin van de Gouden Eeuw, de droogmaking van de Beemster, met als centrale figuur de geniale Leeghwater. Het zou in 1949 herdrukt worden onder de titel *Goud onder de golven*.

Dat Mens in de oorlog doorging met publiceren, kon alleen doordat hij zich had aangemeld bij de Kultuurkamer. Als gevolg daarvan werd hem na de oorlog een publicatieverbod opgelegd tot 1 mei 1946. Nog in datzelfde jaar zou *Meester Rembrandt* het licht zien, waarin Mens volgens de flaptekst 'in een warme, kleurige, soms hevig bewogen taal [...] de levensgang van de grote kunstenaar in zijn grandiose opgang, zijn hoogste gorie, zijn diepste vernedering [schilderde]'.

Van 1946 tot 1953 zou Kosmos per jaar minstens één nieuw boek van Mens uitbrengen. Behalve de hiervoor genoemde boeken uit deze periode zijn dat *Amsterdam. Paradijs der herinnering* (1947), *Er wacht een haven* (1950), *Elisabeth* (1951), *De witte vrouw* (1952) en *Geertje* (1953). Daarna daalde het tempo tot één per twee jaar: in 1955 *Op liefdes lichte voeten* en in 1957 *Godt alleen d'eere*, gevolgd door de drie delen in de trilogie *De kleine waarheid* (*Marleen*, 1960; *Het heldere uur*, 1962; *Het kleine verschil*, 1964).

¹³³ Van der Kolk had de tekenaar R.W. Snapper opgedragen een schets voor het omslag te maken. Hij schreef aan Mens: 'Ik heb mij ernstig afgevraagd of het wel wenselijk is "Japie" op het omslag te zetten. Het is in de eerste plaats moeilijk een tekening van Japie te krijgen, die beantwoordt aan de voorstelling die de gemiddelde lezer van hem maakt en in de tweede plaats zou ik willen voorkomen dat men ons kan verwijten te willen profiteren van de reputatie van 'Bartje' en andere bekende jongentypen. Ik heb dan ook den eerder bedoelden ontwerper verzocht, een schets voor het omslag te willen maken waarin alleen maar de sfeer van het boek wordt aangeduid'. (Brief 02-01-1939: Van der Kolk aan Mens). Snapper kreeg f 50 honorarium voor het ontwerp van band en omslag (Map 1939 – Tekenaars).

Voor *Amsterdam. Paradijs der herinnering* dook Mens in de archieven, met als resultaat een boeiende geschiedschrijving van de belangrijkste gebouwen van Amsterdam. De foto's in het boek zijn gemaakt door de architect C.W.J. Schorteldoek die ook voor de boeken van Wattjes fotografeerde en zelf in 1927 bij Kosmos het handbook *Het uitvoeren van gebouwen* had gepubliceerd. Tegen de achtergrond van sociale conflicten tekent Mens in *Er wacht een haven* het harde leven van de bewoners van het ruige havenkwartier Kattenburg in Amsterdam. De schrijfster Betje Wolff is de hoofdfiguur in de historische roman *Elisabeth*, die speelt in de tweede helft van de achttiende eeuw. In *De witte vrouw* beschrijft Mens het levensverhaal van de dappere Wendelmoet Klaasdochter van Monnikendam, die in 1527 omwille van haar geloofsovertuiging vrijwillig de brandstapel opging. 'Ook ons Katholieken heeft dit mooie boek iets te zeggen', schreef de recensent van *Het nieuwe dagblad*. Een vervolg tenslotte op het boek *Koen* (1941) was *Op liefdes lichte voeten*, waarin de hoofdpersoon, een knecht in een meubelmakerswerkplaats, de groei naar volwassenheid doormaakt. In 1950 stuurde Van der Kolk naar R. Piper & Co Verlag in München een leesexemplaar van de Griet Manshande trilogie voor een eventuele Duitse vertaling. Over de boeken van Mens schreef hij: 'Der Verkauf beträgt bis heute: *De gouden reael* 24.000 ex., *De blinde weerelt* 19.000 ex., *Het goede inzicht* 16.000 ex., *Goud onder golven* 12.000 ex., *Meester Rembrandt* 19.000 ex., *Koen* 9.000 ex.'¹³⁴ En dat waren nog maar de resultaten van de eerste tien jaar. De welvaart moest nog komen, en Mens zou in het begin van de jaren zestig de meest gelezen schrijver in Nederland worden.¹³⁵

Belcampo

'Wij zouden gaarne een van onze nieuwe uitgaven willen laten verschijnen in een door u ontworpen omslag en wel *De zwerftocht van Belcampo*', schreef Jac. van der Kolk in 1938 aan tekenaar en ontwerper Eppo Doeve. 'Dit boek is tot nu toe door den auteur zelf uitgegeven, doch wij zijn met hem overeengekomen dat wij dit boek gaan exploiteren en in het begin van het volgend jaar een nieuwe, goed verzorgde herdruk laten verschijnen. De nieuwe druk wordt iets groter, namelijk breed ongeveer 14 cm. en hoog 21 cm. Het boek heeft zeer bijzondere kwaliteiten die door de gehele literaire critiek zeer zijn gewaardeerd (...)'.¹³⁶ In *De zwerftocht van Belcampo* beschrijft de auteur zijn acht maanden durende reis door Europa. Hij vertrok, 'het conventionele leven moede', met een paar tientjes op zak en verdiende bij met portrettekenen, onderweg de nacht doorbrengend in hooibergen en zwerversasielen. Het was puur toeval dat het boek van Herman Pieter Schönfeld Wichers (1902-1990), die schreef onder het pseudoniem Belcampo, bij Kosmos terecht was gekomen.¹³⁷ Schönfeld Wichers had *De zwerftocht van Belcampo* in 1938 in eigen beheer uitgegeven, nadat hij, eveneens voor eigen rekening, vier jaar eerder zijn eerste bundel *De verhalen van Belcampo* had gepubliceerd. Als impressum had hij gekozen voor de naam 'De Arend', wat tot gevolg had dat correspondentie met betrekking tot deze uitgaven bij vergissing naar uitgeversmaatschappij Weduwe J. Ahrend & Zoon werd gestuurd. Het zal Jacobus Ahrend zijn geweest die Van der Kolk op het boek attent maakte. De positieve kritieken op de uitgave in eigen beheer leidden er toe dat Van der Kolk Schönfeld Wichers aanbood het boek professioneel uit te geven: 'Ik heb intussen de "zwerftocht" gelezen en met buitengewoon veel genoegen. Het zou jammer zijn wanneer uw boek niet in ruime kring

¹³⁴ Brief 16-10-1950: Van der Kolk aan R. Piper & Co Verlag. De Duitse vertaling zou niet verschijnen. Wel werd werk van Mens vertaald in het Zweeds, Deens en Noors.

¹³⁵ <http://theothijssenmuseum.nl/het-museum/tentoonstellingen-archief/2005-2010/item/72-jan-mens-ambachtsman-in-de-literatuur> (5 mei 2015).

¹³⁶ Brief 31-12-1938: Van der Kolk aan J.F. Doeve. Het honorarium bedroeg f 60 (Map 1939 – Tekenaars).

¹³⁷ Zie voor Belcampo: <http://nl.wikipedia.org/wiki/Belcampo> (14 mei 2015). Zie voor de verschillende uitgaven van Belcampo: *Catalogus 57: Belcampo*, Antiquariaat Fokas Holthuis, 2013. <http://fokas.nl/2013/03/04/catalogus-57-belcampo/> (14 mei 2015).

bekend werd, want het verdient het in alle opzichten. Ik zal dan ook graag de exploitatie er van op mij nemen'.¹³⁸ Typerend voor Van der Kolk komt hij in dezelfde brief meteen ter zake:

Ik had mij ongeveer een regeling als volgt gedacht. De ex. van de eerste druk, die u hebt laten drukken worden door mij voorzien van een nieuw titelblad, waarop wij als uitgevers worden vermeld. Ik doe dan onmiddellijk de nodige stappen om het mogelijk te maken dat de boekhandel het boek in voorraad mag houden en er propaganda voor mag maken. De netto opbrengst voor deze ex. komt u ten goede, na aftrek van de kosten van titelblad en b.v. 10% voor administratie. Wij trachten deze eerste druk binnen de kortst mogelijke tijd uit te verkopen om dan een 2e druk te laten verschijnen. Deze en eventueel volgende herdrukken komen natuurlijk geheel voor onze rekening, terwijl u een nader overeen te komen bedrag per verkocht ex. ontvangt.

Het door Doeve ontworpen omslag van *De zwerftocht van Belcampo* was niet geworden wat Van der Kolk er zich van had voorgesteld, en hij schreef Schönfeld Wichers dat het omslag voor een nieuwe druk in andere kleuren gedrukt kon worden.¹³⁹ Het boek was direct een groot succes, en al twee maanden na de eerste druk verscheen de tweede. Van der Kolk verontschuldigde zich dat het omslag niet gewijzigd was omdat er nog een paar honderd exemplaren van het omslag van de eerste druk over waren.¹⁴⁰

De vierde druk verscheen in 1948 in een oplage van 3000 exemplaren, waarvan 1100 exemplaren direct door de boekhandel werden afgenomen. In verband met de papierschaarste was de helft van de oplage gedrukt op houtvrij, de andere helft op houthoudend papier.¹⁴¹

Na de oorlog verscheen in 1946 de bundel *Nieuwe verhalen*, een vervolg op de door Schönfeld Wichers in zijn studententijd in eigen beheer uitgegeven bundel *Verhalen* uit 1934. Van dit laatste boek verscheen bij Kosmos in 1947 de tweede druk. 'Deze verhalen werden geschreven tusschen 1922 en 1930', schreef Belcampo in zijn voorwoord, 'toen ik nog als een veulen placht rond te dartelen over deze wereldbol. Om hen het karakter hiervan te laten behouden, heb ik er zoo goed als niets in veranderd, alleen zijn de allerzwakste broertjes weggelaten. Die ik gisteren was ben ik vandaag niet meer, het leven bevat een onophoudelijk overlijden. Daarom hebben we eigenlijk ook het recht niet, veranderingen aan te brengen in eigen werk uit een vroegere periode. Het is werk geworden van een overledene'.

Publiceerde Jan Mens bijna elk jaar een nieuw boek, Belcampo's productie lag een stuk lager. Dat was mede het gevolg van zijn drukke werkzaamheden als huisarts in Bathmen en later als studentenarts in Groningen. *Sprongen in de branding* verscheen in 1950, drie jaar later gevolgd door *Liefde's verbijstering*. Voor *Sprongen in de branding* had Schönfeld Wichers zelf de flaptekst geschreven. 'Ik heb het weliswaar niet zonder blozen geschreven', berichtte hij Van der Kolk, 'maar als je nu toch eenmaal voor jezelf aan de ketel slaat, dan ook maar flink. Vindt u dit niet een denderende fanfare?'¹⁴² Daar was Van der Kolk het mee eens, want hij zag geen aanleiding de flaptekst te wijzigen, behalve de slotzin. Hij schreef aan Schönfeld Wichers: 'Aan het slot heb ik alleen "dat zelfs in deze tijd gelukkig maakt" vervangen door "de lezer uitheft boven de noden van deze tijd". Ik vond, dat "gelukkig maken" een geheel ander soort lectuur suggereert, wat de uitgever kwalijk genomen zou kunnen worden'.¹⁴³ De

¹³⁸ Brief 16-11-1938: Van der Kolk aan Schönfeld Wichers.

¹³⁹ Brief 16-02-1939: Van der Kolk aan Schönfeld Wichers. De tekening is in beige bruin afgedrukt, de titel in rood. Voor de latere drukken werd er onder de tekening een volvlak geel geplaatst.

¹⁴⁰ Brief 15-04-1939: Van der Kolk aan Schönfeld Wichers.

¹⁴¹ Brief 27-02-1948: Van der Kolk aan Schönfeld Wichers. Schönfeld Wichers ontving over de verkoop van zijn boeken in 1947 een honorarium van 15% van de verkoopprijs (brief 24-04-1948: Kosmos aan Schönfeld Wichers).

¹⁴² Brief 21-09-1950: Schönfeld Wichers aan Van der Kolk.

¹⁴³ Brief 23-09-1950: Van der Kolk aan Schönfeld Wichers. De wijziging van Van der Kolk zou worden overgenomen. De volledige flaptekst luidt: 'Een nieuw boek van Belcampo, deze unieke figuur in onze

banden en omslagen van de laatste vier boeken waren ontworpen door Frans Hazeveld. Deze bekende tekenaar was in 1946 bij Kosmos geïntroduceerd door Reinold Kuipers, de latere directeur van respectievelijk de uitgeverijen De Arbeiderspers en Querido. Kuipers was op dat moment directie-assistent van Van der Kolk. Schönfeld Wichers bemoeide zich stevig met de omslagen van zijn boeken, zoals blijkt uit zijn hilarisch commentaar op het omslag van *Liefde's verbijstering*, waar op zijn verzoek een personage uit een van de verhalen, een vrouw met twee neuzen is afgebeeld.¹⁴⁴ Frans Hazeveld was zo ongelukkig met het in zijn ogen afgedwongen resultaat dat hij het ontwerp niet signeerde. Maar ook Van der Kolk was ontevreden, reden waarom hij voor de tweede druk Eppo Doeve het omslag liet ontwerpen. Onder de titel *De fantasieën* verscheen in 1958 een bundeling van eerder afzonderlijk gepubliceerde verhalen, een jaar later gevolgd door een nieuwe uitgave, *Tussen hemel en afgrond*. Het typografisch ontwerp voor band en omslag is weinig evocatief en niet gesignd. Wellicht heeft de uitgever kosten willen uitsparen en het omslag zelf samengesteld. Na een tweede verzamelbundel, *Luchtspiegelingen* uit 1963, verschenen tussen 1968 en 1975 bij Kosmos nog zes nieuwe boeken, waarna Querido, met Reinold Kuipers aan het roer, de rechten op het werk van Belcampo overnam.¹⁴⁵ Daar verscheen in 1979 onder de titel *Al zijn fantasieën* in één band een derde verzamelbundel waarin eerder verschenen verhalen waren opgenomen.¹⁴⁶ Een jaar later zou de tiende druk van *De zwerftocht van Belcampo* bij Querido verschijnen.

In hetzelfde jaar als de eerste boeken van Jan Mens en Belcampo verscheen in 1939 nog de humoristische roman *Is het te laat voor Bayart?* van Jan Walch.¹⁴⁷ Neerlandicus, auteur en toneelschrijver Walch was van 1926 tot 1939 hoogleraar in de Nederlandse letteren en beschavingsgeschiedenis aan de Sorbonne in Parijs, waarna hij directeur werd aan de Toneelschool in Amsterdam. In zijn roman wordt in een spiritistische séance de beroemde zestiende-eeuwse ridder Bayart opgeroepen. Bayart materialiseert zich en wordt vervolgens geconfronteerd met de twintigste eeuw; het geeft Walch de gelegenheid de moderne maatschappij te hekelen. De kritieken waren overwegend positief, maar Anton van Duinkerken, die Walch een begaafd auteur vond, sprak van 'een tamelijk onschuldig "tusschendoortje", dat geen aanwinst voor de fraaie letteren bedoelt te zijn, noch ook geworden is [...]'.¹⁴⁸

De Tweede Wereldoorlog

Op het gebied van de literatuur verschenen bij Kosmos in de Tweede Wereldoorlog behalve het werk van Jan Mens geen andere romans van Nederlandse auteurs. Slechts drie vertalingen zagen het licht. In 1941 kwam de roman *Blinde wegen* van Augusto Garsia uit, vertaald uit het

letterkunde, is altijd een grote verrassing. Zijn onbeperkte fantasie stelt hem in staat, zonder ooit in vorige motieven terug te vallen, de lezer in elk nieuw werkstuk van bladzij tot bladzij in het onverwachte mee te slepen en onvoorziene perspectieven voor hem open te stoten. Niet ten onrechte wordt hij door velen op één lijn gesteld met de klassieke fantasten van het buitenland: Poe, Guy de Maupassant en Hoffmann. Na verscheidene jaren te hebben gezwegen bewijst hij in deze nieuwe bundel verhalen dat zijn uitzonderlijke talent zich nog meer heeft verdiept en nog wijder ontplooid, zij zijn de vruchten, niet alleen van een ontstellende verbeeldingskracht, maar tevens van een buitengewoon rijke levenservaring en een alles doorgloeiende mensenliefde. En daarbij gekruid door een humor, die hem bijna nooit verlaat. Een boek dat door de rijkdom van zijn inhoud langzaam gelezen moet worden, een boek, dat de lezer uitheft boven de noden van deze tijd'.

¹⁴⁴ Zie voor Schönfeld Wichers' commentaar hoofdstuk 5.2. Boekverzorging.

¹⁴⁵ *De ideale dahlia. Verhalen* (1968), *De filosofie van het Belcampisme* (1972), *Het grote gebeuren. De verhalen van Rijssen en Amsterdam* (1975), *Kruis of munt. De wijsgerige verhalen* (1975), *De toverlantaarn van het Christendom* (1975), *Het woeste paard. De bizarre verhalen* (1975).

¹⁴⁶ In deze bundel zijn opgenomen: *Verhalen*, *Nieuwe verhalen*, *Sprongen in de branding*, *Liefde's verbijstering*, *Tussen hemel en afgrond*, *Verborgenheden* en *De ideale dahlia*.

¹⁴⁷ Voor Jan Walch, zie: http://nl.wikipedia.org/wiki/Jan_Walch (17 mei 2015).

¹⁴⁸ *De Tijd*, godsdienstig-staatkundig dagblad, 14 december 1939.

Italiaans door Bernard Damen.¹⁴⁹ Garsia was van 1932 tot 1943 hoogleraar in de Italiaanse letterkunde aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Een jaar later verscheen *Brood* van Karl Heinrich Waggerl, uit het Duits vertaald door Albert Helman.¹⁵⁰ De Oostenrijker Waggerl wordt, met vijf miljoen verkochte boeken en vertalingen in meer dan twaalf talen, gerekend tot de meestgelezen Duitstalige auteurs van de eerste helft van de twintigste eeuw.¹⁵¹ In zijn vertellingen en romans thematiseerde hij, in toenemende mate op idealiserende wijze, het plattelandsleven. Waggerl werd een overtuigd nationaal-socialist en voorstander van de ‘Anschluss’ (in 1938) van Oostenrijk bij Duitsland. Van der Kolk had eerst Antoon Coolen gevraagd de vertaling te maken, maar die had er geen tijd voor. Hij schreef aan Coolen: ‘Het is u ongetwijfeld bekend, dat het Nederlandse publiek tamelijk afwijzend staat tegenover vertalingen van Duitse boeken. Om een vertaling van “Brot” hier tot zijn recht te laten komen, is daartoe meer nodig dan een goede vertaling’, en hij vroeg of Coolen zou willen adviseren wie voor de vertaling in aanmerking kwam. Zelf dacht Van der Kolk aan Theun de Vries, maar ook De Vries was overstelpt met werk.¹⁵² Uiteindelijk zou Albert Helman de vertaling op zich nemen voor een honorarium van f 400. Het boek werd behalve in *De schouw, orgaan van de Nederlandsche Kultuurkamer*, goed ontvangen en Van der Kolk wilde het niet alleen graag herdrukken, maar ook een ander boek van Waggerl uitgeven.¹⁵³ Voor de herdruk kreeg hij geen toestemming, omdat Helman zich niet had aangemeld bij de Kultuurkamer. Over de mogelijkheid ander werk van Waggerl te publiceren, schreef hij aan Coolen: ‘Er zal dus niets anders op zitten, dan dat ik het overige werk van Waggerl laat gaan naar een van de nieuwe uitgevers, die zich de laatste tijd gevestigd hebben’.¹⁵⁴ De opdracht voor het ontwerp van band en omslag van de Nederlandse uitgave was verleend aan het reclamebureau Co-op 2, waar Atie Siegenbeek van Heukelom voor het ontwerp tekende.¹⁵⁵

Van de arts Betina Ewerbeck verscheen in 1943 de roman *Angela Koldewey*, dat verhaalt van de strijd van de hoofdfiguur tegen een ongeneeslijke ziekte, waarschijnlijk kanker.¹⁵⁶ Het boek is vertaald uit het Duits door M. Moussault-Veegens, die de redactie had gevoerd over het in 1938 door Kosmos uitgegeven boek *Practisch huishouden*. In een brief aan de vertaalster beschrijft Van der Kolk de enorme vraag naar het boek: ‘Bij de huidige boeken-honger is de eerste druk van 5000 exemplaren snel verkocht. Wij ontvingen namelijk op een schriftelijke aanbieding van de boekhandel bestellingen tot ongeveer 12000 exemplaren. Daarvan leveren we er 4500 af en reserveren de overblijvende 500 exemplaren voor nog in te komen bestellingen’.¹⁵⁷ Ook voor dit boek werd geen toestemming verkregen voor een herdruk.

Oorspronkelijke romans tot 1960

Na de oorlog verscheen in 1946, behalve de eerder besproken boeken *Nieuwe verhalen* van Belcampo en *Meester Rembrandt* van Jan Mens, de roman *Het verdeelde hart* van Peter van Steen (pseudoniem van P. Mourits), waarvoor de auteur al in 1942 een voorschot had

¹⁴⁹ Oorspronkelijk verschenen in 1938 bij Geschina in Milaan onder de titel *Le strade cieche*.

¹⁵⁰ Oorspronkelijk verschenen in 1930 bij Insel-Verlag in Leipzig onder de titel *Brot*.

¹⁵¹ Voor Waggerl, zie: http://de.wikipedia.org/wiki/Karl_Heinrich_Waggerl (17 mei 2015).

¹⁵² Brief 07-01-1941: Van der Kolk aan Coolen.

¹⁵³ Henri Bruning typeert het boek in zijn recensie in *De schouw* (16-02-1942) als kleinburgerlijk en oppervlakkige ontspanningslectuur.

¹⁵⁴ Brief 14-12-1942: Van der Kolk aan Coolen.

¹⁵⁵ Zie voor Co-op 2 en de totstandkoming van dit ontwerp: Oldewarris 2013/3. Het honorarium voor ontwerp en uitvoering van het omslag bedroeg f 25,62, voor ontwerp en clichétekening van de bandstempel f 5,12 (factuur 28-04-1941: Co-op 2 aan Kosmos).

¹⁵⁶ Oorspronkelijk verschenen in 1939 bij Verlag Neues Volk in Berlijn/Wenen onder de titel *Angela Koldewey. Roman einer jungen Ärztin*.

¹⁵⁷ Brief 06-03-1943: Van der Kolk aan Moussault-Veegens.

ontvangen.¹⁵⁸ Reinold Kuipers, de assistant van Van der Kolk, had over het omslag contact met grafisch ontwerper Alice Horodisch-Garnman: ‘Zoals u reeds telefonisch is medegedeeld hebben wij het omslag met de bloempjes gekozen. De heer Van der Kolk heeft u reeds gevraagd, zo mogelijk de hartvorm der bloemen iets duidelijker te accentueren, natuurlijk zonder het effect dat het goedkoop wordt’.¹⁵⁹

Na deze eerste oorspronkelijke Nederlandse roman van na de oorlog zouden er tot 1960 nog drie volgen. *Herfst* van Hans van Haaren verscheen in 1949. Band en omslag waren ontworpen door Karel Thole. Jan Mens had over het manuscript een positief leesrapport uitgebracht.¹⁶⁰

De eerste roman van Kor Keukens, *Gevecht in de Spiegel*, verscheen acht jaar later in 1959, gevolgd door *Mensen in nood* van Jan van Rijssel. Het decor voor het laatste boek wordt gevormd door de stormvloedramp van 1953, op het omslag overtuigend in beeld gebracht door illustrator Wim Bijmoer.

Drie uitgaven in dit fondssegment die na de oorlog zijn verschenen, verdienen nog te worden genoemd. Antoon Coolen verzamelde bijdragen van Brabantse schrijvers, dichters en geleerden in de in 1950 uitgekomen bundel *Land en volk van Brabant*, dat hij van een uitgebreide inleiding voorzag. De vele foto's in het boek waren gemaakt door Martien Coppens. De titel verklaart de intenties van het boek, namelijk de lezer vertrouwd te maken met het wezen van het Brabantse land en van de mensen die er leven. De ontwerper van band en omslag Albert Klijn vond het boek zo mooi uitgevallen, dat hij het achteraf jammer vond het omslag niet gesigeneerd te hebben.¹⁶¹ Fotograaf Coppens dacht er anders over:

Deze omslag vind ik zeker niet mooi om maar geen erger woord te gebruiken. Wat me niet bevalt is: de kleur, vervolgens vind ik ‘Land’, ‘Volk’ en ‘Brabant’ veel te groot, buiten alle proporties. Vervolgens vind ik de benedenhelft veel te overladen, en de rug eveneens. Voor dit laatste was ik al erg bang, zoals u weet. Ik moet zeggen dat ik blij ben geen verantwoording te dragen voor deze omslag. Hij zal wel opvallen maar niet door zijn beschaafdheid, dunkt me.¹⁶²

Samensteller Coolen op zijn beurt vond ‘in tegenstelling tot de heer Coppens’, het omslag wel geslaagd: ‘Ik vind het een goede combinatie van een foto-illustratie, die zeer suggestief is en van de graphische oplossing van den titeltekst op den frisschen, groenen ondergrond’.¹⁶³

Jan Mens had ter voorbereiding van zijn biografie *Elisabeth*, over leven en werk van Betje Wolff, een tijd gewerkt op ‘Kipperust’, de oude pastorie in de Beemster waar Betje Wolff had gewoond. In zijn in 1954 verschenen bloemlezing *Letterlust op kipperust* had hij, zoals hij het noemde, ‘een tuitje gerijmd en ongerijmd proza uit het hof van Betje Wolff’ verzameld. De flaptekst beloofde dat de lezer deze eerste Nederlandse romanière kon leren kennen als een geestige, charmante jonge vrouw, die tegen het bekrompen, huichelachtige leven van haar tijd – de tijd van pruiken, hoepelrokken en galante dwaasheden – te velde trok.

Jef Last, de laatste auteur van wie bij Kosmos tot 1960 oorspronkelijk Nederlands werk verscheen, had jarenlang studie gedaan naar Japan en hij had er tweemaal vijf maanden verbleven. De neerslag daarvan publiceerde hij in 1960 onder de titel *Japan in kimono en overall*, welk boek de lezer een beter begrip van Japan wilde bijbrengen. Aan de ‘leesstof’, zoals Last het in de verantwoording noemde, was een tweede deel toegevoegd dat als een klein vademecum van het moderne Japan was bedoeld.

¹⁵⁸ Map 1942 – Peter van Steen, Amsterdam. Zie voor Van der Steen: www.dbnl.org/tekst/_jaa003197501_01/_jaa003197501_01_0009.php (17 mei 2015).

¹⁵⁹ Brief 13-02-1946: Reinold Kuipers aan Horodisch-Garnman.

¹⁶⁰ Map 1949 – M.J.H. de Jong (Hans van Haaren), Hilversum.

¹⁶¹ Brief 18-02-1950: Klijn aan Van der Kolk.

¹⁶² Brief 05-01-1950: Coppens aan Van der Kolk.

¹⁶³ Brief 08-02-1950: Coolen aan Van der Kolk.

Vertaalde literatuur tot 1960

De gewoonte om buitenlandse literatuur in vertaling uit te brengen, werd na de oorlog in 1947 weer opgepakt. In dat jaar verscheen de roman *Mijn dorp in benarde tijd* van Jean-Louis Bory.¹⁶⁴ Het in Frankrijk met de Prix Goncourt bekroonde verhaal speelt zich af in een klein Frans dorp ten tijde van de Duitse bezetting.

De in Zeeland geboren James P. Leynse werd door de Presbyterian Church of America als zendeling uitgezonden naar Peking, waar hij een kleine dertig jaar zou verblijven, totdat de Japanners in 1937 China bezetten. In 1950 verscheen zijn familieroman *Wives Are But Leaves*, die zich afspeelt in de betere Chinese kringen.¹⁶⁵ Drie jaar later zou het in een vertaling van Clara Eggink, die bijna vijftig romans uit de wereldliteratuur in het Nederlands vertaalde, bij Kosmos verschijnen onder de titel *Vrouwen zijn als bladeren*.

In 1952 had Van der Kolk A.L. Sötemann bereid gevonden advies te geven over boeken die eventueel voor vertaling in aanmerking kwamen.¹⁶⁶ Sötemann, de latere hoogleraar moderne Nederlandse letterkunde aan de Universiteit Utrecht, was op dat moment nog bibliothecaris van de Vereniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels en had twee jaar daarvoor zijn vertaling van *Het slot* van Kafka gepubliceerd. Voor elk advies dat tot een uitgave zou leiden ontving hij honderd gulden, en voor een eventuele herdruk bovendien vijftig gulden voor elke verkochte duizend exemplaren. Dat gold bijvoorbeeld voor de in 1954 gepubliceerde roman *Meneer Johnson* van de succesvolle Ierse auteur Joyce Cary (1888-1957).¹⁶⁷ De hoofdpersoon, 'een negerklerk in dienst van het Engelse gouvernement in Nigeria', tracht zich zoveel mogelijk te assimileren met de Engelsen. Het boek is 'een felle aanklacht tegen de rampzalige invloed van de Westerse bestuurswijze op de samenleving der primitieven', aldus de flaptekst. In hetzelfde jaar verscheen van André Maurois het oorspronkelijk voor de Franse radio als hoorspel geschreven *Lessen in echtelijk geluk*, in een bewerking van Clare Lennart.¹⁶⁸

Van de Duitse etnograaf en folklorist Arnold Krieger zou Kosmos drie vertalingen publiceren. De eerste, *Jokoenda, het zwarte licht*, had verreweg het meeste succes en zou van 1956 tot 1969 tien drukken beleven.¹⁶⁹ De hoofdfiguur Liza Jokoenda, een jonge negerin in Oost-Afrika die een kleurig en opwindend leven leidt, wordt uit haar geboortedorp geroofd en tot een van de vele bijvrouwen gemaakt van een rijke Arabier. 'Haar avontuurlijke belevenissen, haar omgang met rasgenoten, kleurlingen en blanken en ook haar tragische einde dragen het stempel van authenticiteit en laten bij de lezer een onuitwisbare indruk achter', ronkt de flaptekst. Het succes van het boek smaakte naar meer. In 1957 verscheen van Krieger *Berg niet in de bruidskist je sluier*, de levensroman van de Hongaarse dichter en vrijheidsheld Petöfi, en een jaar later *Camilla*, dat het leven beschrijft van een jonge vrouw in Duitsland tijdens het Hitler-bewind en de daaropvolgende Amerikaanse bezetting. Het gehoopte succes bleef uit; deze twee boeken van Krieger zouden niet herdrukt worden.

In al de jaren dat Kosmos zich op het pad van de literatuur begaf, van 1926 tot 1960, verschenen van 36 auteurs 65 boeken. Daarbij ging het bij veertig titels om oorspronkelijk Nederlands werk, en bij 25 titels om vertalingen. Uitgeverij Kosmos heeft altijd een moeizame relatie gehad met fictie. Van een inhoudelijk redactioneel programma op het gebied van literatuur en belletrise was geen sprake. Het gegeven dat een boek in het buitenland een bestseller was, woog zwaarder dan de inhoud, waarbij aangetekend moet worden dat wel gezocht werd naar 'de betere ontspanningslectuur'. Vooral in de eerste periode, van 1926 tot

¹⁶⁴ Oorspronkelijk uitgegeven onder de titel *Mon village à l'heure allemande*. Parijs, Flammarion, 1944.

¹⁶⁵ Verschenen in Hollywood bij House-Warven, 1950.

¹⁶⁶ Brief 07-01-1952: Van der Kolk aan Sötemann.

¹⁶⁷ Oorspronkelijk verschenen onder de titel *Mister Johnson*. Londen, Gollancz, 1939.

¹⁶⁸ Oorspronkelijke titel *Cours de bonheur conjugal*. Parijs, Hachette, 1951.

¹⁶⁹ Oorspronkelijk verschenen als *Geliebt, gejagt und unvergessen*. Berlijn, F.A. Herbig, 1955.

1930, publiceerde Kosmos veel vertalingen in dit genre boeken, maar daarnaast toch ook serieuze literatuur van Panait Istrati en Maurice Maeterlinck. Van oorspronkelijk Nederlands werk was, op één verdwaald boek van de Vlaming Ward Vervarcke na, geen sprake. Vanaf 1937 deed men een serieuze poging voet aan de grond te krijgen op het gebied van de literatuur met het instellen van de ‘Kosmos-Eerstelingen-Prijs’. Maar behalve van Jan Mens is van de andere ‘eerstelingen’ nooit meer iets vernomen. Mens was een buitengewoon succesvolle auteur, die in de twintigste eeuw tot de meest gelezen schrijvers van Nederland behoorde. In hetzelfde jaar dat Mens debuteerde, kwam Belcampo bij toeval in het fonds van Kosmos terecht. Dat betekende een tweede succesauteur van wie Kosmos nog jarenlang profijt van zou hebben.

In de oorlog verschenen behalve een viertal nieuwe boeken van Jan Mens en een groot aantal herdrukken van zijn werk een drietal vertalingen. Na de oorlog zou er, de boeken van Jan Mens en Belcampo niet meegerekend, evenveel nieuw Nederlands werk als werk in vertaling verschijnen: zeven titels van elk. Op één na, *Joekoenda, het zwarte licht* van Arnold Krieger, zou geen van deze boeken herdrukt worden. Kosmos had geen gelukkige hand in het kiezen van nieuwe auteurs, en literatuur zou na 1960 dan ook uit het fonds verdwijnen. Alleen de boeken van Jan Mens zouden nog regelmatig worden herdrukt, maar nieuwe titels kwamen er niet meer bij. De rechten op het werk van Belcampo werden overgedragen aan Querido.

2.10. Taal- en letterkunde

Het fondssegment Taal- en letterkunde laat zich in vier categorieën onderverdelen: taalstudie, taalgidsen, spelling en letterkunde. Voor wat betreft de eerste had Van der Kolk Fred Fry weten te strikken, de directeur van de succesvolle Fry’s Taalinstututen, die talen onderwezen volgens ‘Fry’s auto-study method’. Extra aantrekkelijk voor Van der Kolk was dat Fry de cursussen ook via de radio, voor de AVRO, wist te populariseren, waardoor de serieuze luisteraar wellicht bereid was de cassette aan te schaffen waarin Fry in 26 lessen moderne talen als Engels en Duits onderrichtte. Als eerste ‘lespakket’ verscheen in 1929 de uitgave *Engelsch spreken, lezen, schrijven door zelfstudie*, waarvan de cassette, toentertijd nog ‘huls’ of ‘koker’ geheten, was ontworpen door André Vlaanderen. Op een foto op het omslag van de cassette richt Fry op modern zakelijke wijze, gebaseerd op Amerikaanse verkooptechnieken, zijn wijsvinger naar de potentiële cursist onder de uitnodigende maar evenzeer dwingende oproep ‘Laat mij U Engelsch leeren!’ De foto was gemaakt door Bernard Eilers, die daarvoor vijf gulden honorarium ontving.¹⁷⁰ Het werkte, want er volgden nog drie drukken. Minder succes had de twee jaar later gepubliceerde cursus voor de Duitse taal.

In 1941 verscheen met meer succes het boek *Frisch uw Duitsch* op van de leraar M.O. Duits Felix Augustin, de echtgenoot van de Duits-Joodse schrijfster Elisabeth Augustin.¹⁷¹ De uitgave, waarvan het omslag was ontworpen door Co-op 2, bevat in de linkerkolom teksten in het Duits in *Frakturschrift* en rechts de vertaling daarvan in het Nederlands in een goed leesbare romeinse schreeffletter. Een losse strook papier ter grootte van een kolom was bijgevoegd met de tekst: ‘Decken Sie hiermit die eine Hälfte zu, wenn Sie die andere übersetzen!’ In het voorwoord lezen we de goede bedoelingen van de auteur: ‘Het zou kunnen gebeuren, dat u met een Deutschen zakenman iets te bespreken hebt, bij een Deutsche instantie uw woord zult moeten doen of alleen maar op reis de gebruikelijke conversatie zult moeten

¹⁷⁰ Factuur 11-12-1928: Bern. F. Eilers aan Kosmos.

¹⁷¹ Een tweede druk verscheen in 1943. Zie voor Felix Augustin (1884-1972) de autobiografie van Elisabeth Augustin, *Het patroon. Herinneringen*. Amsterdam, De Arbeiderspers, 1990. De in Zwitserland geboren Augustin verhuisde al op jeugdige leeftijd met zijn ouders naar Nederland. In 1926 vertrok hij naar Leipzig om hoofdredacteur te worden van *Das Neue Blatt*, waarin Elisabeth regelmatig publiceerde. In 1927 trouwde het echtpaar en zes jaar later verhuisde het naar Amsterdam. In Nederland verdiende het echtpaar de kost met het maken van vertalingen en het geven van privélessen Duits, zoals blijkt uit een advertentie in het *Haarlem's dagblad* van 28 september 1937.

voeren. Hoe onprettig, als u dan plotseling met uw mond vol tanden staat [...]'. Een jaar later volgde *Die Deutsche Umgangssprache in Ernst und Scherz*, de in Augustins eerste boek al aangekondigde reeks van samenspraken, uitsluitend bestemd en geschikt voor het Middelbaar Onderwijs en voor Muloscholen. Eveneens van de hand van Augustin verscheen in 1941 *Hedendaagsche Deutsche letterkunde*, een boek 'voor allen, die het werk van de belangrijkste Deutsche schrijvers van onzen tijd willen leren kennen'. Dat waren er twaalf, van wie Kosmos alleen van Karl Heinrich Waggerl een boek in vertaling uitgaf.¹⁷² Het verbaast niet dat de meeste auteurs tegen het Nationaal-Socialisme aanhingen. Het niveau is niet hoog; naar de Nederlandse literatuur vertaald zou het gaan om een bloemlezing met ereplaatsen voor schrijvers als A.M. de Jong en Herman de Man: de beste Duitse auteurs waren verboden en veelal geëmigreerd.¹⁷³

Taalgidsen

Een van de bekendste en nog steeds succesvolste reeksen van uitgeverij Kosmos is *Wat en hoe zeg ik het in het ...*, waarbij op de plaats van de drie punten een steeds andere taal kon worden ingevuld. Begonnen in 1931 als *Wat moet ik zeggen en hoe zeg ik het in het ...* is de naam van de reeks inmiddels zakelijk afgekort tot het ijzersterke merk *Wat & Hoe*. De serie vindt zijn oorsprong in Engeland waar W.J. Hernan de eerste delen samenstelde onder de naam *What you want to say and how you say it*. Van der Kolk, die brood zag in het idee, klopte met succes voor samenwerking aan bij de Nederlandsche Reisvereniging. 'Het doel der N.R.V.', schreef het hoofdbestuur in het voorwoord van de eerste druk van de Duitstalige versie, 'is o.a. ook hen, die met de taal der te bereizen streek niet bekend zijn, van dienst te zijn. Het bleek ons daarbij, dat die reizen tegelijkertijd een prikkel tot – zij het veelal elementaire – talenstudie werd. [...] Het formaat is geschikt voor den zijzak van het colbert of voor het dameshandtaschje'.

De eerste drie uitgaven in 1931 bestreken de drie belangrijkste moderne talen: Engels, Duits en Frans. De aantrekkelijke omslagen waren ontworpen door A. Muratti. Hierna volgden, ook van Hernan, Italiaans (1932), Noors (1936) en Spaans (1941). De laatste in de hier behandelde periode tot 1960 verschenen taalgids was samengesteld door A.F. Maitland-van Bemmelen, *Wat moet ik zeggen en hoe zeg ik het in het Deens* (1960), nog steeds uitgegeven in samenwerking met de Nederlandsche Reisvereniging.

Spelling

De nieuwe spelling Marchant van 1934 zorgde voor veel ophef. Vooral uitgevers lagen dwars. Zij immers konden bij nieuwe drukken van boeken het staand zetsel laten omsmelten en zagen zich genooddaakt de nieuwe druk geheel opnieuw te laten zetten. Maar voor sommige uitgevers die de invoering van de nieuwe spelling begeleidten met handleidingen en nieuwe woordenboeken, was het een zegen. Kosmos was onder de gelukkigen. Het schrijversduo J.J.B. Elzinga en A.J. de Jong, beiden leraar aan de 1e H.B.S. met vijfjarige cursus te Amsterdam, publiceerde nog in hetzelfde jaar waarin de nieuwe spelling werd ingevoerd twee boeken: *Handleiding voor de spelling van het Nederlands* en *Nieuw Nederlands woordenboek volgens de spelling Marchant 1934*. Het eerste zou dat jaar nog vijf keer herdrukt worden en van het tweede verscheen in 1949 nog een derde druk. In het voorwoord van *Nieuw*

¹⁷² De overige schrijvers zijn Hermann Stehr, Margarete Schiestl-Bentlage, Friedrich Griesse, Karl Benno von Mechow, Paul Alverdes, Hans Carossa, Georg Britting, Friedrich Schnack, Franz Tumler, Edzard Schaper en Ernst Wiechert. In 1941 verscheen Waggerls roman *Brood*, in een vertaling van Albert Helman.

¹⁷³ De auteurs waren of uitgesproken meelopers (Stehr, Schnack, Griesse, Waggerl, Tumler) of representanten van de zogeheten 'innere Emigration', waartoe schrijvers gerekend worden die zich terugtrokken uit het openbare leven, maar niet emigreerden (Carossa, Wiechert). Alleen Georg Britting, die met kop en schouders boven zijn collega's in deze bloemlezing uitsteekt, behoort inmiddels tot 'de canon' van de Duitse literatuur. Met dank aan Hans W. Bakx (e-mail 14 juli 2015).

Nederlands Woordenboek schreef professor J.J. Salverda de Grave, voorzitter van de Vereniging tot Vereenvoudiging van Onze Spelling: ‘Nu, tot grote voldoening van allen die eenheid en eenvoud van spelling beschouwen als een noodzakelijke eis, aan de scholen voor de eindexamens een spellingsysteem is opgelegd dat op verschillende punten breekt met De Vries en Te Winkel, is het de plicht van hen die hart hebben voor het onderwijs van onze taal, de nieuwe regels zo spoedig mogelijk tot algemeen goed te maken’. Twee jaar later publiceerden Elzinga en De Jong een aanvulling, *Wat veranderde in 1936 in de nieuwe spelling van het Nederlands?*, in 1946 gevolgd door *Handleiding voor de nieuwe spelling van het Nederlands zoals die in 1946 definitief is geregeld door de Nederlands-Belgische spellingscommissie*, dit keer geschreven door alleen De Jong.

Nog genoemd moet worden de uitgave *Verzamelde letterkundige opstellen. Nieuwe bundel* van C.G.N. de Vooys, die van 1915 tot 1946 hoogleraar Neerlandistiek was aan de Universiteit van Utrecht en in 1907 oprichter van het tijdschrift *De nieuwe taalgids*.¹⁷⁴ De bundel werd in 1947 uitgegeven in samenwerking met De Sikkels in Antwerpen. De oplage bedroeg 1200 exemplaren, 700 exemplaren voor De Sikkels en 500 exemplaren voor Kosmos.¹⁷⁵ De bundel was, zo schreef De Vooys in het voorwoord, een vervolg op *Letterkundige studieën, verzamelde opstellen*, dat in 1910 bij J.B. Wolters in Groningen was verschenen: ‘Wat sindsdien op letterkundig gebied door mij gepubliceerd is vindt men hier bijeen’.

2.11. Koken

De rubriek koken heeft met twaalf titels van acht auteurs een bescheiden aandeel in het fonds van Kosmos. In 1931 verscheen het eerste kookboek met recepten uit de oude Franse keuken, voor Nederland bewerkt door P.H. Minderman, chef-kok van restaurant Royal in Den Haag. Een jaar later maakte de Zwitserse Frieda Nietlispach haar opwachting in het fonds met de vertaling van haar internationaal uiterst succesvolle boek *200 Mittagessen*, dat in 1924 was verschenen. Zij schreef dit boek, haar eerste, in minder dan twee weken.¹⁷⁶ De Nederlandse editie was bewerkt door M.J. Krabbe, lerares aan de Amsterdamsche Huishoudschool, die ook de andere boeken van Nietlispach die bij Kosmos zouden verschijnen bewerkte. De Nederlandse uitgave *200 Maaltijden*, gebonden in ‘afwaschbare imitatie lederen band’, was iets geheel nieuws op het gebied van kookboeken; telkens was naast een eenvoudig menu een uitgebreid en een vegetarisch menu opgenomen, waarbij op gestreken papier de hoofdschotel in kleur was afgebeeld. De drukken volgden elkaar snel op. De titelpagina van de zevende druk uit 1942 vermeldt dat het gaat om het 31e t/m 35e duizendtal. In 1953 zou nog een negende druk verschijnen.

Dit succes smaakte naar meer, en het jaar daarop verscheen de vertaling van Nietlispachs boek *Kalte Küche. Der Stolz der Hausfrau* onder de titel *Koude voor- en nagerechten*, met recepten voor hors d’oeuvres, koude schotels, puddingen, ijssoorten en dranken. ‘Alle huisvrouwen, die een “instuif” willen geven, moeten zich dit boek bepaald aanschaffen’, juichte de *Haagsche vrouwenkroniek*.¹⁷⁷ Een derde boek in de reeks was een praktisch receptenboek voor het zelf bakken van taarten, cake, koek en ander gebak, en het bereiden van soufflés en warme puddingen. Bewerkster M.J. Krabbe stelde zelf een praktische menu kalender samen onder de titel *Wat zullen we vandaag eten?* Voor elke dag van het jaar vond de huisvrouw in dit boek een eenvoudig menu, een meer uitgebreid menu en een vegetarisch menu. Deze uitgave, die sterk leunde op het idee achter *200 Maaltijden*, was niet van

¹⁷⁴ Zie voor De Vooys: <http://portretten.library.uu.nl/nl/frames.html?devooys,bio> (9 juli 2015).

¹⁷⁵ Map 1946 – Uitgeversmaatschappij De Sikkels, Antwerpen.

¹⁷⁶ Zie: www.koehinnen.ch/10-frauenportraits/frieda-nietlispach/ (15 juni 2015).

¹⁷⁷ Zoals geciteerd in een advertentie van Kosmos in F. Nietlispach, *Zelf bakken*, 1934, p. 103.

kleurenfoto's voorzien, maar spaarzaam geïllustreerd met tekeningetjes van Rein van Looy. Dat zal mede de reden zijn geweest dat dit boek geen succes was en niet zou worden herdrukt. Na de oorlog zou van Frieda Nietlispach in 1949 postuum nog één boek bij Kosmos verschijnen: *Hoe bereidt men vlug een gezonde maaltijd?* met ruim vierhonderd recepten. In datzelfde jaar verscheen van haar dochter Erna Nietlispach, die het familiebedrijf na de dood van haar moeder in 1947 had voortgezet, *Rondom de familie-dis* met feestelijke menu's voor als men gasten te eten heeft. De wat plechtstatige titel van het laatste boek werd in 1961 gewijzigd in het informele *Dineetjes met familie of vrienden die men thuis kan bereiden*. Nog vier auteurs zouden een kookboek bijdragen. De latere tuinarchitecte Catharina Polak Daniels stelde in 1936 een dieetkookboek voor suikerzieken samen, een jaar later gevolgd door een dieetkookboek voor lijders aan allergische aandoeningen, zoals astma, hooikoorts en bronchitis. Ze bezocht daartoe dieetkeukens in Duitsland en was in Nederland betrokken bij de inrichting van de eerste specifieke dieetkeukens in ziekenhuizen.¹⁷⁸ In de zomer van 1933 publiceerde de Deense Ellen Carlsen het in Scandinavië succesvolle boekje *Raasyltning* over het rauw inmaken van bessen en andere vruchten. Dit receptenboek verscheen drie jaar later bij Kosmos. Het werd door M.C. Wallis de Vries-Wijt voor Nederlandse huisvrouwen bewerkt naar de zevende Deense druk. In de drie volgende drukken, die in de oorlog verschenen, werd de ondertitel uitgebreid met de aanbeveling: 'Een inmaakmethode, die geen vuur en slechts weinig suiker vereischt'. Voor alleenwonenden, jonge echtparen en alle anderen, die snel en zonder veel moeite eenvoudige gerechten in éénpersoons porties wilden bereiden, verscheen in 1941 de 'handleiding voor ongeoeffenden' *Koken in 15 minuten* van de Zwitserse schilder Paul Burckhardt. 'Van alle boeken, sedert de oudste tijden door menselijk talent en vlijt voortgebracht, zijn alleen die handelende over de kookkunst van moreel standpunt boven verdenking', zo citeerde met instemming de dichter en (culinair) journalist J.W.F. Werumeus Buning in het voorwoord de Engelse auteur Joseph Conrad. Het laatste kookboek dat, in 1949, bij Kosmos uitkwam, was *Koken in de tropen* van A.W. Loggers, oud-lerares aan de Indonesische School voor Vrouwen en Meisjes in Den Haag. Het was bedoeld voor de jonge huisvrouw die naar Indonesië vertrok en gerepatrieerden die nog eens 'Indisch' wilden eten. In 1954 verscheen nog een tweede druk.

2.12. Gezondheid en sexuele hervorming

Twee reeksen hebben het hoofdaandeel van de publicaties op het gebied van gezondheid en sexuele hervorming binnen het fonds van Kosmos: de *Gezondheidsbibliotheek* en *Sexuele hervorming*, samen goed voor 23 titels. Beide reeksen verschenen binnen een tijdsbestek van drie jaar, van 1933 tot 1936. Daarnaast zagen nog achttien boeken het licht op het gebied van gezondheidsleer, huwelijk en gezin, hygiëne en eerste hulp.

De *Gezondheidsbibliotheek*

In het voorjaar van 1933 verschenen de eerste zes deeltjes in de *Gezondheidsbibliotheek*. Het waren populaire handboekjes die beoogden 'ons volk' betrouwbare voorlichting te verstrekken op het gebied der hygiëne. De redactie was in handen van F.J.J. Buytendijk, hoogleraar fysiologie en histologie aan de Rijksuniversiteit Groningen, die het jaar daarvoor twee boeken bij Kosmos had gepubliceerd, *De psychologie van den hond* en *Het spel van mensch en dier als openbaring van levensdriften*. Hij had met genoegen voldaan aan het verzoek van de uitgever om een aantal collega's uit te nodigen een deeltje te bewerken in een reeks die gebaseerd was op de *National Health Series*, uitgegeven door de National Health Council in Amerika.¹⁷⁹ In 1934 zouden nog vier deeltjes de reeks completeren. De omslagen

¹⁷⁸ Zie: www.cascade1987.nl/nieuwsbrieven/Cascad-E-Nieuwsbrief-45.html (15 juni 2015).

¹⁷⁹ Zie de inleiding in S. de Boer, *De zorg voor het hart*, p. 3.

waren ontworpen door H. Schuyt, waarbij op ieder deeltje een andere foto was opgeplakt die de inhoud verbeeldde. Hoewel de deeltjes sterk in omvang varieerden, van 60 tot 120 pagina's, bleef de verkoopprijs van f 0,95 gelijk.

De tien auteurs, onder wie Buytendijk zelf, waren op een na allen hoogleraar. Zes van hen waren collega's van Buytendijk in Groningen, de andere twee waren verbonden aan de universiteiten van Leiden en Utrecht. In de reeks verschenen deeltjes met titels als *De zorg voor het hart*, *Raadgevingen voor de aanstaande moeder* en *Venerische ziekten*. L. Heijermans, de enige niet-hoogleraar in het gezelschap, behandelde beroepsziekten en bedrijfshygiëne. Met deze onderwerpen had hij al eerder naam gemaakt in het fonds van W.L. & J. Brusse, waar in de periode van 1905 tot 1910 vijf publicaties van zijn hand waren verschenen. In zijn voorwoord verwees hij de lezer dan ook naar zijn door Brusse gepubliceerde standaardwerk *Handleiding tot de kennis der beroepsziekten*, in het geval deze méér wilde weten.¹⁸⁰

Sexuele hervorming

Van 1934 tot 1936 verschenen in totaal dertien delen in de serie *Sexueele hervorming*, een reeks publicaties van de in 1932 door de Amsterdamse wethouder F.M. Wibaut en de arts B. Premsele opgerichte Nederlandse afdeling van de Wereldbond voor Sexueele Hervorming (W.L.S.R.).¹⁸¹ Dit keer was het initiatief voor de serie uitgegaan van het bestuur van de bond, dat uitgeverij Kosmos bereid had gevonden de uitgaven te verzorgen.¹⁸² 'De naam van deze uitgeefster waarborgde ons een welverzorgd uiterlijk van de boekjes, de schrijvers stonden borg voor de inhoud', schreef het bestuur in de inleiding, die in elk deeltje hetzelfde is. Ook in deze reeks varieerde de omvang per deeltje, van 39 tot 67 pagina's, en bleef de verkoopprijs van f 0,75 gelijk, met als uitzondering het eerste deel *Sexueele ethiek* van bestuurslid Leo Polak dat 115 pagina's telt en ook gebonden verkrijgbaar was.¹⁸³

Programmatisch had de bond tot doel, zo blijkt uit dezelfde inleiding, sexueelwetenschappelijke voorlichting te geven en alle maatregelen en vooroordelen die een redelijke regeling van het sexuele leven in de weg staan, te bestrijden. En dat werd ook van de auteurs verwacht. Zij voldeden daar met verve aan, want verschillende, ook maatschappelijk gezien netelige onderwerpen werden niet geschuwd. Over de gelijke rechten van man en vrouw verschenen drie deeltjes: B.C. Goudsmit behandelde de juridische gelijkgerechtigheid, M. Wibaut-Berdenis van Berlekom de economische en C. Mennicke de sexuele. Twee auteurs behandelden homosexualiteit: zenuwarts J.H. van der Hoop in algemene zin en Benno J. Stokvis special met het oog op het strafrecht. Andere onderwerpen die aan de orde kwamen,

¹⁸⁰ In de reeks verschenen: S. de Boer, *De zorg voor het hart* (1933); J.L.B. Engelhard, *Raadgevingen voor de aanstaande moeder* (1933); E. Gorter, *Verzorging van de zuigeling* (1933); L. Heijermans, *Beroepsziekten en bedrijfshygiëne* (1933); P.R. Michael, *Eerste hulp. Beknopte handleiding voor het verlenen van eerste hulp bij ongevallen* (1933); L. Polak Daniels, *Tuberculose* (1933); F.J.J. Buytendijk, *Sporthygiëne en haar psychologische grondslag* (1934); A. Klein, *Het voorkómen van besmetting* (1934); L.K. Wolff, *Voedingshygiëne* (1934); E. Zurhelle, *Venerische ziekten* (1934).

¹⁸¹ De afkorting W.L.S.R. staat voor Welt-Liga für Sexual-Reform. Zie voor de geschiedenis van de Nederlandse afdeling van de WLSR, Henny Brandhorst, 'From Neo-Malthusianism to Sexual Reform: The Dutch Section of the World League for Sexual Reform', *Journal of the History of Sexuality* 12 (2003) 1, pp. 38-67.

¹⁸² Het bestuur bestond uit B. Premsele, arts (voorzitter), H. Ide-Bottenheim (secretaris), F.M. Wibaut (vice-voorzitter), H. Lewandowski (penningmeester), Ch.L. Polak-Rosenberg, Leo Polak, J. Valkhoff, H. de Wolff en L.K. Wolff.

¹⁸³ In 1934 verschenen: H.G. Cannegieter, *Het sexueele probleem in de opvoeding*; G.P. Frets, *Huwelijk en eugeniek*; B.C. Goudsmit, *Juridische gelijkgerechtigheid van man en vrouw*; J.H. van der Hoop, *Homo-sexualiteit*; Ch.L. Polak-Rosenberg, *De ongehuwde moeder en haar kind*; B. Premsele, *Geboorteregeling*; Benno J. Stokvis, *Homo-sexualiteit en strafrecht*; J. Valkhoff, *Het vraagstuk van de abortus provocatus*; M. Wibaut-Berdenis van Berlekom, *Economische gelijkgerechtigheid van man en vrouw*. In 1935 verschenen: C. Mennicke, *Sexueele gelijkgerechtigheid van man en vrouw*; Klaas Toornstra, *Coëducatie*; J. Valkhoff, *Uitbreiding der echtscheidingsgronden*. In 1936 verscheen: Leo Polak, *Sexueele ethiek*.

waren geboorteregeling, echtscheiding, de ongehuwde moeder en haar kind, maar ook abortus provocatus. Het was een progressief gezelschap dat de deeltjes schreef, met vooruitstrevende ideeën die van harte werden ondersteund door uitgever Van der Kolk.

Gezondheidsleer

De belangrijkste auteur op het gebied van de gezondheidsleer was de bacterioloog en epidemioloog J.J. van Loghem (1878-1968), hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam en aan de Landbouwhogeschool in Wageningen.¹⁸⁴ In 1933 publiceerde hij bij Kosmos het boek *Tropische gezondheidsleer*, dat vooral bedoeld was, zo schreef hij in het voorwoord, om niet-geneeskundigen op hun verblijf en hun arbeid in de tropen voor te bereiden. Voorts durfde hij te verwachten dat ook studenten in de geneeskunde, die zijn onderwijs in de algemene gezondheidsleer volgden, van de inhoud nut zouden hebben. Hij besloot zijn voorwoord met dank te brengen ‘aan den directeur der N.V. “Kosmos”, den Heer J. van der Kolk, voor de zorg aan deze uitgave besteed’. Niet een dergelijke dankbetuiging is opvallend, maar wel dat Van der Kolk met naam en toenaam wordt genoemd. Hij liet het zich, gezien de status van de auteur, bij uitzondering dankbaar welgevalen, zo mogen we aannemen. Het tweede boek van Van Loghem, dat twee jaar later verscheen, was *Algemeene gezondheidsleer*. Het is wat verkoopsucces betreft te vergelijken met Wattjes’ *Constructie van gebouwen* en Kerkhofs *Wegenbouw*. Er is niets mooiers voor een uitgever dan de belangrijkste specialist op een bepaald gebied te strikken om een standaardwerk over dat specifieke gebied te schrijven. Van *Algemeene gezondheidsleer*, dat elke student geneeskunde en ook elke huisarts als studieboek en naslagwerk diende te bezitten, zou in 1956 nog een zesde druk verschijnen.

Door de toenemende welvaart en een betere gezondheidszorg nam het aantal bejaarden gestadig toe. De consequenties daarvan bracht J.G. Sleeswijk, hoogleraar in de technische hygiëne aan de Technische Hogeschool in Delft, ertoe in 1948 *De ouderdom van geneeskundig standpunt beschouwd* te publiceren, een wetenschappelijk boek, bestemd voor artsen en medische studenten.¹⁸⁵ Het succes van Van Loghems *Algemeene gezondheidsleer* zal daarbij zeker een rol hebben gespeeld. Het zou tot 1948 duren voordat het eerste algemene deel verscheen, een jaar later gevolgd door het tweede, klinische gedeelte. Een stoet van 23 medewerkers verleende zijn medewerking in de vorm van bijdragen over de sociale betekenis van ouderdom, de voeding van bejaarden, hart- en vaatziekten op oudere leeftijd, enzovoorts. Het ouderdomsvraagstuk bleef actueel. Reden voor een tweede boek over het onderwerp, *Naar een gelukkige ouderdom* (1951), een vertaling van het boek *Aging Successfully* van de Amerikaanse psycholoog G. Lawton, voorzitter van de International Association of Applied Psychology (IAAP) en docent aan de New York University. ‘Voor wie de wijze lessen van Dr Lawton ter harte neemt’, sprak de flaptekst de lezer bemoedigend toe, ‘kan de ouderdom zelfs tot een vervulling worden en tot een gelukkige levensperiode [bijdragen]’ De emigratiegolf die in de jaren vijftig in Nederland op gang kwam, bracht A.J.M. Lamers ertoe het *Gezondheidsboekje voor emigranten* (1952) samen te stellen, met een handige lijst van namen van ziekten en ziekteverschijnselen in het Engels, Frans en Spaans.

Huwelijk en gezin

De eerder genoemde afdeling Nederland van de Wereldbond voor Sexuele Hervorming had al voor het eerste deel in de serie *Sexuele hervorming* verscheen het initiatief genomen voor de vertaling van het boek *Preparation for Marriage*, dat in 1932 was samengesteld door een speciale commissie van de British Social Hygiene Council, de Britse Gezondheidsraad. De

¹⁸⁴ Zie: www.ntvg.nl/artikelen/prof-dr-jj-van-loghem-vijftig-jaar-medicinae-doctor-1903-1953 (11 juli 2015).

¹⁸⁵ J.G. Sleeswijk (red.), *De ouderdom van geneeskundig standpunt beschouwd. Een handboek voor artsen*. Deel I: *Algemeen gedeelte*, 1948, p. VI.

Nederlandse bewerking van dit onder redactie van Kenneth M. Walker verschenen boek was in handen van H. Ide-Bottenheim. Het verscheen in 1933 onder de titel *Voorbereiding tot het huwelijk*.

Was het huwelijk eenmaal tot stand gekomen dan kwamen vaak ook de problemen. Daarin voorzag het boek *Moeilijkheden in het huwelijk* (1936) van de eerdergenoemde arts B. Premsele. De ondertitel maakte er melding van dat het mededelingen uit en voor de praktijk bevat, mede ontleend aan de ervaringen van het Dr. Aletta Jacobshuis in Amsterdam. In zijn voorwoord verantwoordt Premsele de uitgave: ‘Waarom toch dit geschrift? Wij hebben toch Nederlandsche boeken – of in het Hollandsch vertaalde –, waaruit men de moeilijkheden in het huwelijk voorbeeldig leeren kan. Aan de spits staan die van Dr. van de Velde, met name zijn “Volkomen huwelijk” en “De bestrijding van de echtelijke afkeer”. Daarnaast Forel’s “Sexueele Vraagstuk”. Hoe voortreffelijk deze drie boeken genoemd mogen worden, zij zijn te dik en te duur’. Omdat er in die tijd nog velen waren die boeken als dat van Premsele als pornografie bestempelden, zag hij zich genoodzaakt de zuiverheid van zijn intenties bondig weer te geven, en die doelstelling luidde: ‘Kort en krachtig: verbetering, verheffing, veredeling, consolideering van het Huwelijk’.¹⁸⁶

Na de oorlog zorgde de *babyboom* ervoor dat baby’s en kinderen veel aandacht kregen. R.A. Klein en B.J. Schuman schreven in *Wij willen graag een baby* (1953) over de praktijk van een vruchtbaar huwelijk. Was de kleine er eenmaal, dan konden de ouders te rade gaan bij *Van wieg tot school. Practische vraagbaak voor jonge en aanstaande moeders over de verzorging van het kind tot zijn zesde levensjaar* (1950), een vertaling van *How to Raise a Healthy Baby* van L.J. Halpern (1940). Kreeg de kleine broertjes en zusjes en dreigde dat uit de hand te lopen, dan gaf J. Wolff advies over methoden van geboorteregeling volgens de nieuwste inzichten in zijn boek *Hoeveel kinderen en wanneer?* (1952). Men kan bezwaarlijk zeggen dat Kosmos zijn verantwoordelijkheid niet nam bij de gezonde wederopbouw van Nederland. Op het gebied van de hygiëne verschenen drie boeken. De gynaecoloog W.F. Bijvoet, broer van de architect Bernard Bijvoet, schreef een boek voor volwassen meisjes en vrouwen onder de titel *Hygiëne voor vrouwen* (1938).¹⁸⁷ Twee jaar later verscheen een populaire handleiding voor de schoonheidsverzorging, *Spiegeltje, spiegeltje aan den wand* van de huidarts Liesbeth le Coultre-Mulder. Daarin behandelt zij een groot aantal onderwerpen als de verzorging van de gezonde huid, hinderlijke huidafwijkingen en mondhygiëne. De band en omslag waren ontworpen door de fotografe Emmy Andriesse.

Is er in de hiervoor genoemde boeken sprake van persoonlijke hygiëne, een commissie onder leiding van A.P. Noppen, directeur van de Stadsreiniging in Amsterdam, behandelt in *Het vuilverwijderingsvraagstuk* (1944) de hygiëne van de stad. ‘Het behoort tot de taken van de overheid om de openbare gezondheid te verzorgen’, schrijft Noppen in het voorwoord. ‘Eerste hulp’ is het onderwerp van een boekje van J. Voskuyl, arts bij de GGD in Amsterdam. Hij schreef *Eerste hulp bij luchtaanvallen* dat, bijzonder actueel, in het voorjaar van 1940 verscheen. De Rotterdamse arts J.W. Loos, privaat-docent aan de Rijksuniversiteit Leiden, publiceerde een leidraad voor artsen, verplegenden en E.H.B.O.-cursisten onder de titel *Schijndood, kunstmatige ademhaling en reanimatie* (1949).

2.13. Sport en spel

Een relatief korte periode heeft Uitgeverij Kosmos zich bewogen op het terrein van sport en spel. Tussen 1934 en 1960 werden in totaal 28 titels gepubliceerd van 23 verschillende auteurs. Het merendeel daarvan verscheen in een tijdsbestek van zes jaar: 21 titels tussen

¹⁸⁶ B. Premsele, *Moeilijkheden in het huwelijk*, 1936, pp. 7-9.

¹⁸⁷ www.bijvoet.org/content/index.php/2009 (12 juli 2015).

1934 en 1939. Na de oorlog zouden nog zeven nieuwe titels aan het fonds worden toegevoegd.¹⁸⁸

Een eerste incidentele publicatie verscheen in 1923: *Nederland en de Olympische Spelen* door P.W. Scharroo (1883-1963), kolonel in het leger, met een indrukwekkende maatschappelijke en militaire carrière. Tijdens de slag om Rotterdam in 1940 zou hij nog bevelhebber zijn van de Nederlandse troepen.¹⁸⁹ Hier moet hij echter vooral worden genoemd als tweede voorzitter van het Nederlandsch Olympisch Comité, die zich intensief bemoeide met de bouw van het door architect Jan Wils ontworpen Olympisch Stadion. Scharroo's boekje beoogde de Nederlanders enthousiast te maken voor de in 1928 in Amsterdam te houden spelen.

F.W.C.H. baron van Tuyll van Serooskerken, de eerste voorzitter, begreep dat vooral economisch gewin Nederlanders enthousiast kon maken, en hij becijferde in zijn voorwoord de baten. In Antwerpen waren gedurende de Olympische Spelen van 1920 7000 vreemdelingen aanwezig: 'Rekent men voor deze door elkaar een uitgave van f 100,-, zeker niet te veel, dan hebben de spelen f 700.000 ingebracht!'

Scharroo zou in datzelfde jaar voor Kosmos de redactie op zich nemen van de afdeling 'Sport en spel' in de serie *Weten en kunnen*. In deze afdeling verschenen van 1923 tot 1933 twaalf deeltjes van evenzovele auteurs. Slechts één auteur, de tennisspecialist C. Vreedenburgh, zien we terug in het reguliere fonds van Kosmos.¹⁹⁰ Zelf stelde Scharroo ook een deeltje samen, dat echter sport noch spel tot onderwerp had, maar spreken in het openbaar, met daarin, het zal niet verbazen, het schema van een voordracht over de betekenis van de Olympische Spelen voor Nederland.¹⁹¹

Drie boeken voor respectievelijk mannen, vrouwen en kinderen wijdde Th. Heeg, leraar M.O. lichamelijke opvoeding aan de Rijks Hogere Burgerschool in Ter Apel, aan de in de jaren dertig zo populaire kamergymnastiek. Dan had zijn collega-auteur W.P. Hubert van Blijenburgh het zich vier jaar eerder gemakkelijker gemaakt met het boek *Kamergymnastiek voor iedereen*, een uitgave van W.L. & J. Brusse, waarvoor Piet Zwart het bekende omslag ontwierp. De boekjes van Heeg waren populair, bij vrouwen overigens meer dan bij mannen, want dat deeltje zou slechts een keer herdrukt worden. Dat nog niet alle doelgroepen bediend waren, werd onderkend door E.A.O. Reteig die in 1935 het boekje *Lichaamsoefeningen voor zuigelingen* samenstelde. Als leider van het Eerste Nederlandsche Instituut voor Heilgymnastiek en Massage voor Zuigelingen en Kleuters was hij de aangewezen auteur. Dat de markt nóg niet verzadigd was, bewees de uitgave, een jaar later, van het boekje *Gymnastiek voor kleuters*, dit keer van de hand van Ed. Hartog. Ook hij was net als Heeg leraar M.O. lichamelijke oefeningen.

De overige boeken in dit fondssegment behandelen alle een andere sport. Acht daarvan werden ondergebracht in de 'Kosmos Sportbibliotheek', te weten tafeltennis, honkbal, zweefvliegen, twee delen over voetbal, wandelsport, bergsport en tennis. Steeds werd een specialist gevraagd een deel voor zijn rekening te nemen. G.H.H. Kappelhoff was secretaris van de Amsterdamsche Ping Pong Bond, in welke functie, zo schrijft hij in zijn voorwoord, hij in de gelegenheid was de ontwikkeling van het tafeltennis in en buiten Amsterdam mee te maken. D.J. Frugte was de tweede secretaris van de Nederlandsche Honkbalbond. De werktuigbouwkundige H. Kramer, die in 1935 het deel over zweefvliegen voor zijn rekening

¹⁸⁸ De deeltjes die verschenen in de afdeling 'Sport en spel' in de serie *Weten en kunnen* zijn niet meegerekend.

¹⁸⁹ nl.wikipedia.org/wiki/Pieter_Scharroo (16 juni 2015).

¹⁹⁰ In de serie *Weten en kunnen* verschenen: 44. B.J. van Trotsenburg, *Schaken* (1926); 87. Carl Denig, *Kampeeren* (1923); 90. J.H.O. Reys, *Medische wenken voor den sportbeoefenaar* (1923); 91. K.H. van Schagen, *Hoe leer ik zwemmen* (1923); 92. H.N. van Leeuwen, *Handleiding bij de beoefening der atletiek* (1923); 121. C. Vreedenburgh, *Tennis voor leeken en beginners* (1924); 122. J.W. Kips, *Het voetbalspel* (1924); 136. J.H.W. van Ophuijsen, *Boksen* (1926); 146. N. Broekhuysen, *Het korfbalspel* (1927); 159. Jack Miller, *Het bridgespel* (1930); 161. Ph. de Schaap, *Practische damlessen* (1930); 166. L.D. Franck, *Hockey* (1933).

¹⁹¹ *Weten en kunnen* 135 (1925, 2e dr. 1935). Het schema staat op pp. 39-40.

had genomen, publiceerde in datzelfde jaar bij Kosmos *Het A.B.C. van de moderne vliegtuigtechniek*. Fred Pagnam was als trainer en oud-Arsenalspeler natuurlijk bij uitstek de man om over voetballen te schrijven, uiteraard *volgens het systeem van de Arsenal Football Club*, zoals de ondertitel luidt. Dezelfde Th. Heeg van de kamergymnastiek publiceerde *Lichaamstraining voor voetballers*, met een voorwoord van Karel Lotsy, bestuurslid van de K.N.V.B. *Nederlanders leert wandelen!* was de titel van het deeltje en het devies van auteur J.C. de Vries, reserve-luitenant voor speciale diensten bij het wapen der infanterie. Medewerking had hij gekregen van de arts W.J.H. Leuring, 'Medisch leider der Internationale Vierdaagse Afstandsmarsen'. G. Krämer, wiens specifieke deskundigheid niet wordt genoemd, schreef een handleiding voor bergtoerisme, lees: 'voor wandelaars', onder de titel *Omhoog, de bergen in!* C. Vreedenburgh, redacteur van het tijdschrift *Lawn-Tennis*, had al in 1924 in de serie *Weten en kunnen* het deeltje *Tennis voor leken en beginners* gepubliceerd. De tweede druk verscheen zes jaar later eveneens in deze serie, maar de derde druk uit 1936 kwam uit als onderdeel van de 'Kosmos Sportbibliotheek'. Dat was een beslissing van Van der Kolk, die daarmee hoopte de verkoop beduidend te vergroten.¹⁹²

Zelfverdediging was het onderwerp van twee auteurs: P.M.C. Toepoel en Jan N. Rooker. Toepoel kwamen we eerder tegen in het fonds van Kosmos als specialist op het gebied van honden. In 1935 verscheen zijn boek *Weerbaar. Handleiding voor zelfverdediging*, waarvan in 1943 nog een derde druk het licht zag. Hoewel gediplomeerd leraar en scheidsrechter van de Nederlandse Boksbond, behandelde hij niet alleen de bokssport, maar ook min of meer exotische vechtsportvarianten als 'jijitsu (niet den namaak, doch de echte), savate, prize fighting, Amsterdamsch vechten en lutte parisienne'. De 36 foto's die de verschillende vechttechnieken weergaven, waren gemaakt door illustrator F. Stips, die ook tekende voor het omslag, een fotomontage. De prijs die hij voor de fotomontage in rekening bracht, vond Van der Kolk echter veel te hoog: 'Als regel betalen wij voor een dergelijke montage niet meer dan ongeveer f 15,--', dus de helft'.¹⁹³ Stips kon daarmee akkoord gaan.

Leraar M.O. lichamelijke opvoeding en instructeur van de Nederlandse Yiu-Yitsu Bond Jan N. Rooker zette in een brochure van 38 pagina's uit 1946 vijftien technieken uiteen om een aanvallers af te weren. Dat kon van pas komen, want 'in tijden van werkelijke nood ziet men zelden een agent', schreef hij met gevoel voor realisme in de inleiding.

Een aantal publicaties die voor de oorlog verschenen, moet nog worden genoemd. H.Th. Manger, secretaris van de Commissie voor het Zwemonderwijs van den Koninklijke Nederlandsche Zwembond schreef het boek *Zwemmen. Populaire leidraad voor de zwemkunst en -sport*. De architect F. Hausbrand stelde een boekje samen over de kampeerwagensport met 'wenken uit de praktijk voor den autokampeerder', waarin hij ruim aandacht besteedde aan een door hem zelf ontworpen caravan, de Hauscar, die voor twee, drie, vier en vijf personen geleverd kon worden, in standaard- of luxe uitvoering. In een handleiding voor amateurs, *De goochelkunst en haar geheimen* (1939), gaf de beroemde goochelaar Lurette, pseudoniem van Cornelius Hauer, zijn geheimen prijs. De joodse Lurette werd voor de oorlog gezien als 's werelds beste in zijn vak. In zijn Instituut voor Goochelkunst in Amsterdam, beter bekend als Studio Lurette, verkocht hij ook trucs en de bijbehorende apparatuur. In 1943 schoot hij zich een kogel door het hoofd op het moment dat de Gestapo bij hem op de stoep stond.¹⁹⁴ Een tweede boek over tennis, nu voor meisjes, van Wimbledon-kampioene 1934 en 1937 Dorothy Round, werd vertaald door Madzy Rollin Couquerque, eind jaren dertig meervoudig Nederlands tenniskampioene.

¹⁹² Brief 07-05-1935: Van der Kolk aan P.W. Scharroo.

¹⁹³ Brief 20-09-1935: Van der Kolk aan J.F. Stips.

¹⁹⁴ Zie: Henk van Gelder, 'Lurette de goochelkunstenaar', *Ons Amsterdam* jrg. 2010, nr. 1, pp. 6-7.

Opvallend is dat geen van de hiervoor genoemde uitgaven over één afzonderlijke sport is herdrukt. Alleen van het boek van Toepoel over zelfverdediging zouden in de Tweede Wereldoorlog nog een tweede en derde druk verschijnen.

Na de oorlog gaf Kosmos tot 1960 nog zes sportboeken uit, waaronder het al eerder genoemde *Yiu-Yitsu. Practische zelfverdediging* van Jan N. Rooker. Jan Blankers, oud-coach van de Koninklijke Nederlandse Athletiek Unie en echtgenoot van ‘De vliegende huisvrouw’ Fanny Blankers-Koen, stelde samen met Piet Korver, docent aan de Academie voor Lichamelijke Opvoeding in Amsterdam, een hand- en leerboek voor de atletiek samen onder de titel *Start, worp en sprong* (1952). Voor het toenemend aantal wintersporters schreef B. Baanen de gids *Schijnwerpers op wintersporten. Mensen in de sneeuw en op glad ijs* (1955). De Engelse tennislegende Tony Mottram, van wie de fantastische wedstrijd tegen de Tsjech Drobny op Wimbledon in 1951 bij menig een nog lang in de herinnering zou voortleven, publiceerde het boekje *Sneller naar beter tennis* (1955), met enthousiasmerende hoofdstukken als ‘Maak een “winner” van uw backhand’.

Een tweede boekje over honkbal was van de hand van Gé Hoogenbos, oprichter van de Haarlem Nicols. ‘De schrijver is in honkbal-kringen een bekende figuur en maakt deel uit van het Nederlands [honkbal]negental. De deskundigheid van de auteur is dus boven elke twijfel verheven’, stelde de flaptekst de potentiële koper gerust. Het laatste boek in dit genre dat bij Kosmos verscheen, met dit keer niet sport maar het kaartspel als onderwerp, behandelde het revolutionaire Amerikaanse biedsysteem Ekas. De oorspronkelijke titel *How to Play Winning Bridge* vond de schrijver van het voorwoord, Herman Filarski, te ‘Amerikaans-reclamerig’, maar dat vergaf hij de auteurs Edgar Kaplan en Alfred Sheinwold (EK en AS) graag, ‘want zij hebben de bridgewater wereld bepaald een dienst bewezen met de uitgave’.

2.14. Kleding en textiel

In 1932 was het boek *200 Maaltijden* van F. Nietlispach verschenen. Het succes van dit boek kon vooral worden verklaard door de afbeeldingen in kleur van alle opgemaakte schotels. Door dit succes aangemoedigd, probeerde Kosmos het drie jaar later volgens hetzelfde procédé met de praktische handleiding *Brei zelf kleding voor baby's en kleuters*, die een groot aantal foto's van smaakvolle modellen in natuurlijke kleuren bevatte. De auteur Willy Cassée schreef in het voorwoord: ‘Ik stel mij voor in een reeks goed verzorgde boeken een keuze van wel-overwogen smaakvolle modellen aan de breiende dames aan te bieden’. Het zou echter bij dit ene boek blijven en ook de kleurenafbeeldingen zorgden niet voor het verwachte succes.

Pas in 1941 zou een tweede boek over kleding verschijnen. Nu was de aanleiding de schaarste aan artikelen en goederen, zodat op alle mogelijke gebieden het publiek werd aangemoedigd tot zelfwerkzaamheid. Twee leraressen aan de Vakschool voor Vrouwen- en Kinderkleding in Amsterdam, B. Schot en J. van Moosel, stelden onder de serietitel *Maak zelf uw eigen kleding*, een praktische handleiding samen voor het knippen en naaien van dames- en kinderkleding. Het eerste deel, van de hand van Van Moosel, behandelde kinderkleding. In verband met de afgebeelde patronen had de uitgever gekozen voor een ongebruikelijk groot formaat van 30,5 x 23 cm. Het foto-omslag was ontworpen door Co-op 2. Ook nu zou de ambitie van een voortzetting in meerdere delen niet worden waargemaakt, waarbij wellicht ook de papierschaarste een rol speelde.

Op 14 januari 1942 had Van der Kolk een bespreking met Jacobus Ahrend. De laatste had een ontmoeting gehad met dhr. Seegers van C&A Brennink Meyer. Ahrend had de indruk gekregen dat Seegers in staat was over ‘Faserstoffe’ [vezeltextiel, H.O.] een geschikt boekje samen te stellen. Er werd afgesproken dat Kosmos contact met hem zou opnemen.¹⁹⁵ Daarna ging het snel, want het contract met Seegers werd getekend op 28 februari en nog datzelfde

¹⁹⁵ Verslag bespreking 14-01-1942: Van der Kolk en Ahrend.

jaar verscheen het bij Meijer's boek- en handelsdrukkerij in Wormerveer gedrukte boekje *Manufacturen, confectie, bont. Practische textielwarenkennis voor leerlingverkoopers(sters), candidaten voor het manufacturenbrevet, vakscholen, e.d.* In 1943 kwam een tweede druk uit. Achterin de eerste druk werd al een tweede boek van Seegers aangekondigd, over natuurlijke en synthetische vezels. Het zou echter nog drie jaar duren voordat dit onder de titel *Textiel van natuurlijke en kunstmatige vezels* zou verschijnen. Het handboek was bedoeld voor handelaren, inkopers, textieltechnici en studerende aan textielcursussen. Op het gebied van kleding en textiel zouden bij Kosmos daarna geen boeken meer verschijnen.

2.15. Jeugdboeken

Eleanor Doorly (1880-1950) had als kinderboekenschrijfster veel succes. Het meest bekend is ze geworden met haar biografieën van drie Franse wetenschappers, de entomoloog Jean-Henri Fabre, de scheikundige en micro-bioloog Louis Pasteur en de natuurkundige Marie Curie, die verschenen onder de toepasselijke titels *The Insect Man* (1936), *The Microbe Man* (1938) en *The Radium Woman* (1939). De drie boeken waren geïllustreerd met gravures van de houtgraveur Robert Gibbings. In 1939 ontving Doorly voor het laatstgenoemde boek de Carnegie Medal van de Engelse Library Association voor het beste kinderboek van het jaar.¹⁹⁶ Doorly's succes was Van der Kolk niet ontgaan, want al in 1939 verscheen een vertaling van *The Microbe Man*, onder de aanzienlijk saaier titel *Het leven van Pasteur voor jonge mensen verteld*. Aan het slot van dit boek schrijft Doorly: 'Geen dode heeft ooit zo zeer onder ons voortgeleefd als Louis Pasteur. Op iedere drempel kunt ge 's morgens gepasteuriseerde melk vinden en, wanneer ge verbeeldingskracht bezit, ziet ge zijn vriendelijk gelaat, wakend voor uw veiligheid, achter de machtige pasteurisatie, die nu op alle zuivelboerderijen in de gehele wereld wordt toegepast'.¹⁹⁷ Acht jaar later zou bij Kosmos ook *The Radium Woman* in vertaling verschijnen onder de even saaie titel *Het leven van Madame Curie. Voor jonge mensen verteld*. De verkoop was niet van dien aard dat Van der Kolk ook de biografie van Jean-Henri Fabre, bovendien een veel minder bekende figuur, liet vertalen.

In 1948 deed Kosmos een poging zich een steviger positie op de markt van het jeugdboek te verwerven. In dat jaar verschenen drie boeken in een nieuwe reeks: *Boeken die men nooit vergeet*. Het waren klassieke vertellingen die voor de jeugd opnieuw waren bewerkt 'door een aantal letterkundigen van naam', zoals de flaptekst vermeldt. De uitgeverij had ook nieuwe illustraties laten maken. C. Wilkeshuis, die in 1941 bij Kosmos nog een boekje over heemkunde had gepubliceerd bewerkte *De avonturen van de roemruchte ridder Don Quichote de la Mancha* van Miguel de Cervantes Saavedra. Th. Wieringa had de 28 tekeningen in het boek gemaakt en het ontwerp van band en omslag voor zijn rekening genomen. Jan Mens had een bekorte versie gemaakt van Daniel Defoe's boek *Het leven en de wonderbare lotgevallen van Robinson Crusoe*, waarvoor C. Waasdorp dertig tekeningen aanleverde. *Reinaert de Vos. Een dierenverhaal in dichtvorm uit de 12e eeuw* was bewerkt door J.P. Zoomers-Vermeer. Dit keer was Frans Hazeveld verantwoordelijk voor de tekeningen en het ontwerp van band en omslag. De in *Reinaert de Vos* aangekondigde volgende delen *Tijl Uilenspiegel*, *Alleen op de wereld*, *De negerhut van oom Tom* en *Baron van Münchhausen* zijn niet meer verschenen.

De bloeiende perelaar

Een laatste initiatief op het gebied van jeugdboeken kwam in 1950. In dat jaar publiceerde Kosmos de eerste vier van een achttal leesboekjes voor het voortgezet leesonderwijs op de lagere school, bestemd voor de laatste drie of vier leerjaren, onder de serietitel *De bloeiende perelaar*. Het jaar daarop verschenen de laatste vier. De boekjes waren geschreven door Jan Mens en geïllustreerd door M. Bosch van Drakestein. In een Ten geleide, dat in elk boekje

¹⁹⁶ Zie: en.wikipedia.org/wiki/Eleanor_Doorly (13 juli 2015).

¹⁹⁷ Eleanor Doorly, *Het leven van Pasteur* (1939), p.174.

hetzelfde is, schrijft B.G. Palland, gemeentelijk inspecteur van het onderwijs te Amsterdam: ‘Het is een verblijdend verschijnsel, dat een bekend literator zich aangetrokken gevoeld heeft tot het schrijven van kinderlectuur en zich daarbij heeft laten voorlichten door vele onderwijsmensen’. De deeltjes verhalen de belevenissen van het gezin Blommers, een eenvoudig doch beschaafd arbeidersgezin dat woont aan de voet van de Westertoren in een huis met het opschrift ‘In de Bloeiende Perelaar, Anno 1620’. Vader is meubelmaker, een beroep dat we vaker terugzien in het werk van Mens. De titels van de deeltjes zijn een afspiegeling van de inhoud: in 1950 verschenen *Het huisje bij de Westertoren*, *Het feest van Sinterklaas*, *Het Artis-boekje* en *Zwart en wit*, in 1951 *Het Beemster brievenboek*, *Hoog en ver* (over de beklimming van de Westertoren en een fietstocht naar het Gooi), *Op glad ijs en in helder water* en *De grote reis*. In dit laatste deeltje, over een schoolreisje naar de Afsluitdijk, weet Mens ‘gezonde nationaliteitsgevoelens’ op te wekken, besluit Palland zijn Ten geleide. ‘Meester zwijgt. Hij vouwt de krant dicht en steekt haar behoedzaam in zijn zak. “Onthoudt dit,” zegt hij. “Wij, Nederlanders, staren ons vaak blind op wat er in het buitenland geschiedt. Dat is fout. Want wij durven hier werk te ondernemen, waarbij de buitenlanders ongelovig hun hoofd schudden. En de inpoldering van de Zuiderzee is er één van! En nu, jongelui, gaan we de toren beklimmen!’¹⁹⁸

Het succes van de leesboekjes, die tot 1957 vele malen herdrukt zouden worden, was vooral te danken aan het meeslepende schrijftalent van Jan Mens. Maar schrijftalent alleen is niet voldoende om binnen het onderwijs vaste voet aan de grond te krijgen. Dat vereist een aparte uitgeefstrategie, die zich weloverwogen op deze specifieke markt van schoolboeken richt. Uitgevers als J.M. Meulenhoff, P. Noordhoff en J.B. Wolters hadden zich hierin al veel eerder en met succes gespecialiseerd. De strategie die deze specialisatie vereiste, had kennelijk niet de interesse van Van der Kolk, en Kosmos zou op het gebied van schoolboeken dan ook verder geen rol spelen.

2.16. Reisgidsen

‘In samenwerking met de Nederlandsche Reisvereeniging gaan wij een reeks beknopte reisgidsen uitgeven’, schreef Jac. van der Kolk in 1954 aan mevr. A.W. van ’t Sant. ‘Zij zullen verschijnen in een formaat van 10 x 15 cm. en een omvang hebben van 96 blz. met inbegrip van een achttal foto’s. [...] Het honorarium voor de eerste druk van maximal 4000 exemplaren bedraagt f 250,-, dat voor herdrukken f 35,- per 1000 exemplaren’.¹⁹⁹ In datzelfde jaar nog verscheen van de hand van A.W. van ’t Sant-van Bommel de reisgids *Tirol en Voralberg*. ‘Zou er naast Zwitserland wel één landstreek zó bereisd worden als deze provincies in Oostenrijk?’, vroeg de schrijfster zich in de inleiding retorisch af.

Er waren in dat jaar meer auteurs die reisgidsen samenstelden. Vakantiegangers die Zwitserland als bestemming kozen, konden twee gidsen van B. Baanen in hun koffer stoppen: *Berner Oberland* en *Graubünden, Engadin in zomer en winter*. Een tweede Zwitserlandkenner, Paul Derjeu, schreef de gids *Vierwoudstedenmeer*, een jaar later gevolgd door *Noord-Zwitserland en het Tödigegebied*. Maar in dat eerste jaar verschenen ook gidsen over populaire vakantiebestemmingen als de Franse Riviera, Tessino en de Italiaanse Alpenmeren. De gidsen laten duidelijk zien waarheen de Nederlander in het midden van de jaren vijftig op vakantie ging.

In de loop der jaren werden de bestemmingen steeds exotischer, en de aard van de vakanties veranderde mee. Waren de eerste gidsen nog vooral gericht op (berg)wandelingen, aan het einde van de vorige eeuw begon Kosmos met ‘Citypacks’ voor de actieve stadstoerist die moderne metropolen als New York, Moskou, Singapore, Beijing of Sydney wilde bezoeken.

¹⁹⁸ Jan Mens, *De bloeiende perelaar*. Deel 8. *De grote reis* (1951), p. 45.

¹⁹⁹ Brief 17-03-1954: Van der Kolk aan mev. A.W. van ’t Sant.

De Kosmos reisgidsen kunnen dan ook gelezen worden als een beknopte geschiedenis van het toerisme.

Tot 1960 stelden zestien auteurs een kleine dertig gidsen samen, de periode daarna valt buiten het bestek van dit onderzoek. De specialisten voor Zwitserland en Oostenrijk zijn al genoemd. Frankrijk en Italië werden behandeld door J.P. Doedens, met gidsen over de Franse Riviera, Parijs, Rome, Florence ('met een uitstapje naar Pisa en Siena'), Napels en de Italiaanse Riviera. A.C. Dijkman nam België en Luxemburg voor zijn rekening, en dan vooral de Ardennen, Brussel, Antwerpen en West-België. Scandinavië-specialist J.J. Oltmans schreef gidsen over Denemarken, Noorwegen en Zweden. Al deze gidsen zouden meerdere malen worden herdrukt.

Gestimuleerd door het succes van de reisgidsen, begon de uitgeverij in 1958 een nieuwe reeks, *Kosmos fotoboeken van veelbezochte steden*. Basis voor de serie vormden de foto's van de Duitse fotograaf Otto Siegner, de samenstelling was in handen van G. Hagen. Van dit duo verschenen in dat jaar drie titels: *Brussel*, *Vlaanderen* en *Wenen*. Wat niet in de boeken wordt vermeld en (dus) ook niet in Brinkman, is dat de serie een initiatief was van Ludwig Simon Verlag uit München-Pullach, waar in datzelfde jaar de drie boeken waren verschenen onder de titels *Brüssel*, *Flandern* en *Wien*, met als toevoeging bij elk deel: *Ein Bildwerk nach eigenen Aufnahmen des Verlages*.²⁰⁰ Wordt in de Kosmos-uitgaven volstaan met de vermelding 'samenstelling G. Hagen', onvermeld blijft dat Günther Hagen ook verantwoordelijk was voor de vormgeving. Ook de auteurs van de inleidingen worden niet genoemd. De serie was geen succes en de verkoopprijs zou spoedig worden opgeheven. Behalve over steden verschenen bij Kosmos ook fotoboeken over landen. Een in 1957 van de Zwitserse fotograaf Michael Wolgensinger over Spanje, en een tweede een jaar later over de Kongo van de Franse fotograaf Michel Huet. Het boek van Huet was oorspronkelijk in 1958 in het Frans verschenen bij Office International de Librairie in Brussel. Deze editie werd in Nederland gedistribueerd door Letteren & Kunst in Amsterdam.

De door Kosmos uitgegeven *Gids Wereldtentoonstelling Brussel '58* speelde in op het grote aantal bezoekers dat vanuit Nederland deze internationale tentoonstelling bezocht. Ook deze gids was uitgegeven in samenwerking met de Nederlandsche Reisvereniging. Directeur J. Panman had de samenstelling van het gidsje op zich genomen.

2.17. Wetenschappelijke publicaties en intreeredes

Kosmos was in de periode van 1923 tot 1960 vooral een uitgever van populairwetenschappelijke boeken. De auteurs van deze boeken waren vaak wetenschappers, aan wie de uitgeverij vroeg op hun vakgebied een boek samen te stellen voor een groot publiek. De voorbeelden daarvan zijn talrijk. Om er twee te noemen: de zenuwarts Th. van Schelven schreef verschillende populaire boeken over psychologie, waarvan *Wat maakt u van uw leven?* (1936) een bestseller werd, en H.J. van der Schroeff, hoogleraar bedrijfshuishoudkunde aan de Universiteit van Amsterdam, publiceerde *De leer van de kostprijs* (1947), dat vier drukken zou beleven.

Deze auteurs schreven voor vakgenoten ook vaak wetenschappelijke publicaties, en vanwege de contacten die ze met de uitgeverij hadden, lag het voor de hand haar te vragen de desbetreffende publicatie te verzorgen. Het oogmerk daarvan was niet zozeer de verkoop van de uitgave, maar het verzorgen van de opmaak en technische productie. Bij Kosmos resulteerde zulke verzoeken in drie proefschriften en vijf intreeredes.

De eerste puur wetenschappelijke uitgave verscheen in 1924: *Tabulae anatomo-comparativae cerebri* van neuroloog C.U. Ariëns Kappers. Kappers had daarvoor en heeft daarna niet bij

²⁰⁰ Twee jaar eerder was bij Allert de Lange in Amsterdam een fotoboek van Siegner verschenen met een inleiding van P.G. Bins: *Nederland. Een fotoboek* (1956). Daarin wordt Verlag Ludwig Simon in München-Pullach als copyright-houder genoemd.

Kosmos of Ahrend gepubliceerd. Hoe het contact tussen hem en Kosmos tot stand kwam, is niet bekend. Wat betreft de uitgave kwam Van der Kolk het volgende met hem overeen:

De aanmaak- en exploitatiekosten van genoemd werk, welke wij momenteel schatten op ca. f. 3500,- worden zoo mogelijk bestreden uit de opbrengst der verkochte exemplaren. Blijkt op 31 december 1925 de verkoop daartoe niet voldoende te zijn geweest, dan verklaart u zich bereid tot betaling van het ontbrekende bedrag. Dit bedrag zal u eventueel worden terugbetaald, voor zoover de opbrengst na genoemden datum daartoe in staat stelt.

Van het bedrag, waarmede de opbrengst der verkochte exemplaren de kosten van aanmaak en exploitatie overschrijdt, ontvangt u in de eerste plaats vergoeding van de door u gemaakte teekenkosten tot een bedrag van f. 600,-. Alle verdere opbrengst daarna zal gelijkelijk worden verdeeld tusschen u en ons, m.a.w. daarvan ontvangt u en wij elk de helft, na aftrek van eventuele kosten.²⁰¹

Duidelijk is dat Van der Kolk geen enkel risico wilde lopen; de auteur diende garant te staan voor een gezonde exploitatie. Ging Van der Kolk in dit geval nog uit van een eventuele opbrengst uit verkoop, bij het proefschrift van F.J.W. Engelhard, dat in 1932 verscheen onder de titel *De kristalstructuur van geel mercuri-jodide*, was daarvan geen sprake meer. Hij schreef aan Engelhard: 'Inliggend overhandig ik u de nota van uw Dissertatie. Het zal mij aangenaam zijn indien u het bedrag ad. f. 523,54 dezer dagen op onze postrekening 87093 zult willen doen overmaken'.²⁰² De oplage bedroeg 450 exemplaren, waarvan vijftien waren gebonden en 435 gebrocheerd. Ook van Engelhard verschenen behalve dit proefschrift geen andere boeken bij Kosmos.

Een auteur die wel populairwetenschappelijke boeken bij Kosmos had gepubliceerd, was de eerder genoemde F.J.J. Buytendijk, hoogleraar in de fysiologie aan de Rijksuniversiteit Groningen. Hij publiceerde in 1932 *De psychologie van de hond* en *Het spel van mensch en dier als openbaring der levensdriften*. Bovendien was Buytendijk redacteur van de 'Gezondheidsbibliotheek'. In 1936 vroeg hij Van der Kolk naar de mogelijkheid dissertaties te laten drukken, respectievelijk uitgeven. Dat was wellicht voor zijn promovendi, want Buytendijk zelf promoveerde al in 1918. Van der Kolk antwoordde: 'Een enkele keer heb ik wel eens een dissertatie uitgegeven, doch alleen voor connecties. Daar wij zelf geen drukkerij hebben gevoel ik er weinig voor, tenzij het onderwerp van dien aard is, dat ook een redelijke verkoop verwacht mag worden'.²⁰³ Hij voegde er nog aan toe dat, als hij de opdracht kreeg en niet een drukker, hij 20% à 30% op de kostprijs moest leggen voor de moeite. Dat klonk niet erg aantrekkelijk en van Buytendijk is dan ook geen wetenschappelijke publicatie bij Kosmos verschenen.

Anders lag dat bij de eerdergenoemde Th. van Schelven en H.J. van der Schroeff. De eerste publiceerde tussen 1945 en 1947 vier verhandelingen in het Engels over onderwerpen als *Weiss Magnetons as Components of Nuclear and Subnuclear Structures* (1947) en *An Introduction to Definitive Philosophy and Basic Psychology* (1947). Van der Schroeff liet behalve zijn intreedende *De evolutie van het kostenbegrip in de bedrijfseconomie* (1946), uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam, ook de studie *Kwantitatieve verhoudingen en economische proportionaliteit* (1955) uitgeven, met een samenvatting in het Engels.

Naast de intreedende van Van der Schroeff verschenen nog vier andere intreedendes bij Kosmos. Van de auteurs ervan vinden we alleen J. Slikboer terug in het fonds van Kosmos, en wel als bewerker van de derde druk van J. Schrijvers *Leerboek der graphologie* (1953) en als auteur

²⁰¹ Brief 09-12-1924: Van der Kolk aan Ariëns Kappers.

²⁰² Brief 06-01-1933: Van der Kolk aan Engelhard.

²⁰³ Brief 19-02-1936: Van der Kolk aan Buytendijk.

van *Hoofdzaken der psychologie* (1957), welk laatste boek bedoeld was ‘als eenvoudige handleiding, niet als theoretisch studiewerk’, zoals Slikboer in het voorbericht schreef.²⁰⁴ Twee nog niet genoemde proefschriften waren die van L.J.G. van Ewijk, *Het verband tussen het onderwerp, het negatief en het positief en methoden tot het verkrijgen van secundaire beelden in de fotografie* (Technische Hogeschool Delft, 1932) en van J.C. Schultsz een studie over een stofwisselingsziekte: *Onderzoekingen over pentosurie* (Universiteit van Amsterdam, 1938). Was de eerstgenoemde uitgave nog als gebonden editie verkrijgbaar voor f 5,90, de tweede was niet in de handel.

2A. DE SERIE *WETEN EN KUNNEN*

Rond 1900 nam de welvaart met sprongen toe. Wetenschap, techniek en de kunsten maakten een reusachtige ontwikkeling door, en de economie was ‘booming’. Dat bracht een grote zucht naar kennis met zich mee. Boeken op het gebied van techniek kwamen in die periode vooral uit Duitsland, waar de bloei van de economie en de vraag naar technische kennis eerder hadden ingezet dan in Nederland. Jacobus Ahrend besloot al spoedig deze boeken te importeren en te verkopen in zijn technische boekhandel aan Singel 24 in Amsterdam. De belangstelling voor techniek zou niet beperkt blijven tot een gespecialiseerd vakpubliek van architecten, constructeurs en bouwers. Ook het grote publiek was steeds beter opgeleid, werd welvarender en kreeg interesse voor de ontwikkeling van de techniek en de directe toepassing daarvan. Vooral de stormachtige ontwikkeling van de elektriciteit, voor het eerst indrukwekkend gedemonstreerd op de wereldtentoonstelling van 1900 in Parijs, drong langzamerhand door in het dagelijkse leven en in de huishouding. Een ontwikkeling die voor Ahrend de aanleiding vormde om in 1911 te starten met ‘een serie praktische hand- en studieboekjes, ons tegenwoordig weten en kunnen bevattelijk en duidelijk weergevend’, onder de titel *Weten en kunnen*.²⁰⁵ Hij was niet de eerste in Nederland die een dergelijke serie begon. De Hollandia-Drukkerij in Baarn en uitgever A.W. Segboer in Den Haag waren hem voorgegaan in 1905, met respectievelijk de serie *Pro en contra* en de *Populair-wetenschappelijke bibliotheek*. J.F. van de Ven in Baarn volgde in 1908 met de *Practische bibliotheek*.²⁰⁶

Ahrend pakte het direct groots aan. In het eerste jaar verschenen al tien deeltjes en het jaar daarop vijftien. Het eerste deeltje, *De toepassingen der electriciteit* (1911), was bedoeld als ‘een bijdrage tot popularisering’ van het onderwerp, maar het merendeel van de titels in de reeks had als prefix *Hoe maak ik zelf ...*, gevolgd door bijvoorbeeld *een telegraaf toestel* of

²⁰⁴ De drie overige intreedes, alle gehouden aan de Universiteit van Amsterdam, zijn: A.H. de Hartog, *De theologie en hare plaats in het kader der wetenschappen*, 1931; A.Th. de Lange, *De invloed van prijsstijgingen en uitgestelde vervanging der productiemiddelen op de financiering van het bedrijf*, 1947; A.M. van Rietschoten, *Enkele beschouwingen over de functies van het accountantsberoep*, 1950.

²⁰⁵ Zie voor de complete lijst van titels in de serie *Weten en kunnen*, Bijlage C.

²⁰⁶ *Pro en Contra betreffende vraagstukken van algemeen belang* verscheen vanaf 1905 in een zestal series van elk tien nummers. Het kan als een voorloper beschouwd worden van de *AO-reeks* die actuele onderwerpen van achtergrondinformatie voorzag. In de *Populair-wetenschappelijke bibliotheek* van de N.V. A.W. Segboer's Uitgevers-Maatschappij verschenen van 1905 tot 1909 23 deeltjes over uiteenlopende onderwerpen als hypnotisme, telefonie en de afstamming van de mens. In 1921 verscheen bij Segboer een tweede reeks, de *Ik wil* serie, met als eerste deel *Ik wil mij bekwamen tot chauffeur*. J.F. van de Ven in Baarn begon in 1908 met twee series: de *Sport-bibliotheek* en de *Practische bibliotheek*. In 1924 zou J. Vlieger in Amsterdam de succesvolle reeksen overnemen. Uitgever C. Morks Cz. in Dordrecht tenslotte zou zich ook krachtig manifesteren in dit marktsegment met *Morks' Beroeps-bibliotheek* (1912-1923), *Natuur en sport* (1915-1925) en de ‘*Nut-en-gevoegen' serie* (1917-1922). (Informatie ontleend aan *Brinkman's catalogus der boeken-, plaat- en kaartwerken*; de cumulatieve delen voor de jaren 1901-1925.) Zie voor literaire series in de negentiende eeuw: Kuitert 1993, en voor non-fictie in series: Kuitert 2007, pp. 92-94.

een telefoontoestel met elektrische schelverbinding voor huiselijk gebruik, waarmee onderstreept werd dat de boekjes bedoeld waren om de huisvlucht te stimuleren. Maar daarbij bleef het niet. Men werd ook geacht aan de hand van de serie aanzienlijk gecompliceerdere apparaten zelf te kunnen bouwen, zoals batterijen, accumulatoren of een volt-ampèremeter. Tevens leerde men een inductieklos met condensator te gebruiken als elektriseermachine. En met behulp van het succesvolle *Galvonoplastiek en galvanostegie* – in 1936 zou nog een zesde druk verschijnen – kon men zelf metalen voorwerpen verkoperen, vernikkelen, verzilveren of vergulden. Auteur J.C.G. van Wijk zorgde ervoor dat men zijn eigen bliksemafleider kon aanleggen en beproeven, en sterauteur J.M. Faber, die maar liefst vijftien van de eerste 25 deeltjes voor zijn rekening nam, stelde de nieuwsgierige amateuronderzoeker thuis in staat met eenvoudige hulpmiddelen onderhoudende en leerzame proeven te doen op natuurkundig, elektrisch en scheikundig gebied. Een van de deeltjes met het meeste succes was *Handleiding voor het zelfinstalleren van elektrische huisgeleidingen*, een praktisch handboekje voor het aanleggen van elektrische bellen, huistelefoons, elektrische gloeilampverlichting, enzovoort. De eerste druk uit 1912 vermeldt nog de oorspronkelijke Duitse auteur A. Hecht en als bewerker G.J. Harterink. Vanaf de tweede druk wordt Harterink als auteur genoemd. Dit boekje beleefde tot 1933 maar liefst negen drukken, waarna het onder een aangepaste titel met een nieuw nummer verscheen: ‘zelfinstalleren’ was ‘zelfaanleggen’ geworden en ‘huisgeleidingen’ heetten nu ‘huisinstallaties’.

Afwijkend in deze reeks met vooral technische publicaties zijn de Nederlandse bewerking van *De Kultuurgeschiedenis der oermenschen* van Heinrich Zuschlag en *Hoe leer ik voordragen en toneelspeelen?* van Johan Schmidt. Deze twee deeltjes kunnen worden opgevat als de opmaat naar een ruimere interpretatie van het begrip ‘populairwetenschappelijk’. *Weten en kunnen* zou zich ontwikkelen tot een serie waarin plaats was voor alle mogelijke onderwerpen, mits ze maar een groot algemeen publiek aanspraken. ‘In het algemeen nemen wij onder deze serie namelijk onderwerpen op, waarvoor wij belangstelling mogen verwachten bij de groote massa’, schreef Ahrend al in 1919.²⁰⁷ De uitvoering van de ingenaaide deeltjes was daarom eenvoudig en de verkoopprijs laag. De omvang varieerde tussen de 2½ en 3 vel druks, oftewel 40 en 48 pagina’s, bij een formaat van post octavo, wat in de praktijk neerkomt op een hoogte van 19,5 cm. De verkoopprijs bedroeg f. 0,75 per exemplaar.

Na de ambitieuze start in 1911 en 1912 verschenen tussen 1913 en 1920 slechts twee nieuwe deeltjes. De economische toestand als gevolg van de Eerste Wereldoorlog was daar voor een groot deel debet aan. *Hoe moet ik mijn vlieger maken?* verscheen in 1916 en zou het niet verder brengen dan een eerste druk. Het laatste deeltje van E.J.M. Faber, *Hoe maak ik zelf een fotografietoestel en hoe moet ik de opnamen behandelen?*, kwam uit in 1919, het jaar van zijn overlijden. Aan Fabers dochter scheef Ahrend eind 1919 dat van negen door haar vader samengestelde deeltjes herdrukken zouden verschijnen, een voornemen waaruit hernieuwde ambities voor de serie valt af te leiden. Het auteurshonorarium voor de erven Faber werd aan de hand van het totaal aantal vellen druks als volgt bepaald: nummers 2 en 9 telden elk 2½ vel, nummers 3 t/m 8 3 vel en nummer 11 3½ vel. Het totaal van 26½ vel à f. 10 leverde dus f. 265 op.²⁰⁸

Een nieuw elan

De herleving van de serie *Weten en kunnen* na de oorlog had twee oorzaken: de zich herstellende economie, en de ambitieuze Jac. van der Kolk die op 21-jarige leeftijd chef van de Technische Uitgeverij van Ahrend was geworden. Jacobus Ahrend had zijn handen vol aan de stormachtige ontwikkeling van zijn handelsonderneming, en voor de uitgeverij, die toch

²⁰⁷ Brief 15-05-1919: Ahrend aan Chrispijn Sr.

²⁰⁸ Brief 07-11-1919: Ahrend aan Faber.

altijd een soort hobby voor hem bleef, had hij geen tijd meer. Met jeugdig elan en vol daadkracht regelde Van der Kolk de herdrukken en bereidde hij een groot aantal nieuwe deeltjes voor over onderwerpen waarvan hij dacht dat het grote publiek erin geïnteresseerd was. De omslagen van de allereerste deeltjes waren in de regel niet gesigeneerd, behalve een aantal waarop Wilm. Klijn als ontwerper wordt vermeld. Van der Kolk verlangde echter een sterker en herkenbaarder ontwerp voor de omslagen van de serie, waarvan het binnenwerk door de drukker werd verzorgd. Hij stuurde ‘in aansluiting met hetgeen onze heer Ahrend hieromtrent met u besprak’ de bekende ontwerper André Vlaanderen een lijst toe van de tot dan toe verschenen 27 nummers, met de opdracht nieuwe omslagen te maken voor de deeltjes die herdrukt zouden worden. De symbolische voorstelling van ‘Weten’ moest voor alle deeltjes onveranderd blijven, maar die van ‘Kunnen’ zag Van der Kolk gaarne gewijzigd al naar gelang de aard van het onderwerp.²⁰⁹

Vanaf het moment dat Vlaanderen de omslagen maakte, is er een voortdurende correspondentie over nieuwe deeltjes en deeltjes die herdrukt werden. Een door auteur Schorteldoek gemaakt tekeningetje van een gasmeter voor het omslag van *De aanleg van gasleidingen in gebouwen* klopte volgens Van der Kolk niet en hij vroeg Vlaanderen het tekeningetje aan te passen.²¹⁰ Voor het deeltje van Harterink over het aanleggen van elektrische huisinstallaties vroeg Van der Kolk Vlaanderen het titel- en middenvignet, en eventueel de zijvignetten, te willen tekenen. ‘Voor het middenvignet hadden wij ons gedacht een heer in hemdsmouwen (vooral geen monteur), die bezig is een stopcontact of iets dergelijks te monteren. Bij het doorbladeren van de drukproef zal het u duidelijk zijn, dat het vooral geen deeltje is voor den vakman, doch voor den leek’. Als honorarium voor de titel, het groot vignet en twee kleine zijvignetten ontving Vlaanderen f. 12,50.²¹¹

Hoewel de belangstelling voor de deeltjes over techniek vanaf het begin van de jaren 1920 terugliep, zag Van der Kolk nog wel een publiek voor *Het autogeen lasschen volgens de acetyleen-zuurstofmethode* van A.P.J. de Groot en diens deeltjes over frezen, solderen, vertinnen en verzinken. Tegelijkertijd was het telen van groente, fruit en bloemen bij een steeds groter wordend publiek in opkomst, en dat leidde tot een groot aantal nieuwe uitgaven op dit gebied. Van der Kolk schreef aan H. Stienstra, een bekend specialist op het gebied van groenteteelt:

Voor de oorlog hadden wij met deze serie groot succes. Van sommige deeltjes verkochten wij reeds meerdere oplagen van elk 2500 Ex. Gedurende den oorlog raakten de voornaamste deeltjes uitverkocht, waarvan wij den herdruk hebben moeten uitstellen tot meer normale tijden. Nu deze eindelijk gelukkig aanbreken zijn wij er toe overgegaan de uitverkochte nummers te gaan herdrukken, terwijl wij bovendien besloten hebben deze Serie belangrijk uit te breiden en krachtig te gaan exploiteeren. [...] Nu ligt het in onze bedoeling in deze Serie ook een tiental boekjes op tuinbouwkundig gebied op te nemen, bv. een deeltje over Volkstuinjes enz.²¹²

Ook andere onderwerpen kwamen nu ruim aan bod, zoals kleinveeteelt, sport en spel, en auto en motor. Deze verschillende interessegebieden werden ondergebracht bij een aantal afdelingen, die elk onder redactie stonden van een gerespecteerde en bij het grote publiek bekende specialist. Voor de afdeling ‘Plant, bloem en vrucht’ was dat J.F.Ch. Dix, hoofdredacteur van het tijdschrift *Floralia*, voor de afdeling ‘Kleinveeteelt’ C.S.Th. van Gink, hoofdredacteur van het tijdschrift *Avicultura*, voor de afdeling ‘Sport en spel’ P.W. Scharroo,

²⁰⁹ Brief 25-07-1919: Van der Kolk aan Vlaanderen.

²¹⁰ Brief 12-06-1922: Van der Kolk aan Vlaanderen.

²¹¹ Brief 03-02-1934: Van der Kolk aan Vlaanderen.

²¹² Brief 14-07-1919: Van der Kolk aan Stienstra.

van 1925 tot 1928 voorzitter van de Nederlandsche Athletiek Unie,²¹³ en voor de afdeling 'Auto en motor' Th. van Swieten, hoofdredacteur van *De Auto*. Met deze 'serieredacteurs' had Van der Kolk gedurig overleg over welke onderwerpen in aanmerking kwamen en vooral over wie daarvoor geschikt waren als auteur.

De keuze van de onderwerpen die buiten deze afdelingen vielen, werd door Van der Kolk zelf bepaald. Dat gebeurde soms in overleg met Ahrend, vooral als het diens passie voor honden betrof. De meeste onderwerpen werden ingegeven door de interesse die Van der Kolk meende te ontwaren bij het grote publiek. Hij ging daarbij vooral af op kranten en (gespecialiseerde) tijdschriften, die hij goed bijhield. Soms werd een onderwerp aangedragen door een auteur. Naarmate de reputatie van de auteur groter was, steeg de kans dat Van der Kolk op zo'n aanbod inging. De onbekende Van Galiën had pech met zijn voorstel voor een deeltje over Fries houtsnijwerk. Van der Kolk hield de boot af, maar dat zal ook aan het onderwerp hebben gelegen.²¹⁴ Soms vroeg hij een van zijn auteurs een deeltje over een bepaald onderwerp samen te stellen. Een door Van der Kolk gewenst deeltje over de tractor bracht hem ertoe G.J. Harterink ter inspiratie of ter bewerking *The Farm Tractor Handbook* toe te sturen.²¹⁵ Het tractorboekje zou er niet komen, maar het geeft aan dat de uitgever er alles aan deed potentiële auteurs te inspireren of over te halen.

Een andere manier om auteurs te werven was via de organisaties of verenigingen die zich richtten op een bepaalde activiteit waaraan Van der Kolk graag een deeltje wilde wijden. Zo schreef hij aan de secretaris van De Haagsche Proefvliegtuigclub dat hij graag een handleiding wilde uitgeven voor het vervaardigen van modelvliegtuigen door amateurs. In andere landen bestonden volgens Van der Kolk dergelijke boekjes al, waarbij hij verwees naar *Model Aeroplanes* van F.J. Camm en *How to Make a Model Aeroplane* van G.F. Hopcroft.²¹⁶ Via de club kwam Van der Kolk in kennis met J.H.W. van der Muelen, die in 1921 *Hoe maak ik zelf een proefvliegtuig?* voor hem samenstelde.

Ook in het buitenland ging Van der Kolk te rade. De contacten met vooral Duitse uitgevers waren al jaren uitstekend. Enerzijds omdat de boeken van deze uitgevers door de Technische boekhandel van Ahrend werden geïmporteerd, anderzijds omdat Ahrend al vanaf 1904 de rechten kocht om Duitse boeken in het Nederlands te vertalen. Van Verlagsbuchhandlung Oskar Leiner in Leipzig, tevens drukker en uitgever, kocht Van der Kolk de rechten voor deeltjes in de serie *Weten en kunnen*. In een brief uit 1923 herinnerde Leiner Van der Kolk aan zijn interesse: 'Sie hatten seinerzeit mit mir das Uebersetzungsrecht von Herzog, Schule des Elektromonteurs sowie Lachmann, Hausinstallationen abgeschlossen und dabei bemerkt, dass Sie auch noch weitere Werke meines Verlages in die holländische Sprache übersetzen lassen wollten'.²¹⁷

De auteurs of bewerkers werden in eerste instantie gezocht in eigen gelederen, zoals auteurs die hadden gepubliceerd in het fonds van Ahrend, bijvoorbeeld de eerder genoemde G.J. Harterink. Deze had al vanaf 1906, vóór het verschijnen van de serie *Weten en kunnen* in 1911, een tiental boeken bij Ahrend gepubliceerd over allerlei technische onderwerpen als elektrische installaties, werktuigkunde, sterkteleer en stoomketelbouw. Het lag dus voor de hand hem te vragen voor een breder publiek boekjes in de reeks samen te stellen over dezelfde onderwerpen, een verzoek waaraan hij met vijf nieuwe titels gaarne voldeed. Zoals we eerder zagen, was Harterink ook zeer bruikbaar als bewerker van deeltjes waarvan de auteurs waren overleden of om een andere reden waren gestopt.

²¹³ Samen met architect Jan Wils publiceerde Scharroo het standaardwerk *Gebouwen en terreinen voor gymnastiek, spel en sport* (Amsterdam, Weduwe J. Ahrend & Zoon, 1924). Scharroo werkte ook nauw samen met Wils bij de totstandkoming van het Olympisch stadion in 1928.

²¹⁴ Map 1928, S.M. v.d. Galiën, Utrecht.

²¹⁵ Brief 09-12-1919: Van der Kolk aan Harterink.

²¹⁶ Brief 20-12-1920: Van der Kolk aan de Secretaris van De Haagsche Proefvliegtuigclub.

²¹⁷ Brief 03-02-1923: Oskar Leiner aan Kosmos.

Een auteur die zich uit eigen beweging meldde, was W. Harmsen uit Den Haag, die in Delft studeerde voor electrotechnisch ingenieur.²¹⁸ Harmsen had een manuscript naar Ahrend gestuurd met als titel *Hoe maak ik zelf een elektrische klok?* Van der Kolk vroeg Harterink het manuscript ‘hier en daar eens door te bladeren’, om vast te stellen of het met de nodige kennis van zaken was geschreven. Het antwoord van Harterink was positief: ‘Het boekje lijkt mij wel aardig: het timmert hooger dan de boekjes van Faber. De stijl en de teekeningen zijn goed’.²¹⁹ Dit was voldoende voor Van der Kolk om het als nummer 57 in de serie *Weten en kunnen* uit te geven. Het bleek een gouden greep, want Harmsen zou voor de serie nog vele deeltjes schrijven en bewerken.

Weten en kunnen van Ahrend naar Kosmos

De uitgeefactiviteiten van de Weduwe J. Ahrend & Zoon werden per 1 januari 1923 overgedragen aan de eind 1922 opgerichte dochtermaatschappij, de Uitgeversmaatschappij “Kosmos”. Jac. van der Kolk werd de eerste directeur, maar Jacobus Ahrend bleef volledig eigenaar, en bij belangrijke beslissingen of het ondertekenen van de contracten moest Van der Kolk zich nog steeds met hem verstaan. In de praktijk echter bepaalde Van der Kolk welke boeken werden uitgegeven en correspondeerde hij zelf met auteurs, vormgevers en drukkers. Dat Van der Kolk bijzonder actief was, moge alleen al blijken uit het feit dat hij naast de herdrukken en nieuwe titels in de reguliere fondsen van Ahrend en Kosmos, in vijf jaar tijd (van 1920 tot 1924) maar liefst 95 nieuwe titels toevoegde aan de serie *Weten en kunnen*. De meeste daarvan werden ondergebracht bij de eerder genoemde vier afdelingen, waarvan hij de inhoudelijke verantwoordelijkheid goeddeels aan de redacteurs kon overlaten. Voor onderwerpen echter die niet binnen de genoemde afdelingen vielen, kwamen acquisitie en inhoudsbepaling hoofdzakelijk voor rekening van Van der Kolk. In hoeverre hij daarbij werd ondersteund door de uitgeverij is niet bekend, omdat het Kosmos-archief hiervan geen melding maakt. Maar alle correspondentie is door Van der Kolk ondertekend of geparafeerd. Binnen de afdeling ‘Plant, bloem en vrucht’ vinden we gedurende deze vijf jaar onderwerpen in de lijn van de eerder genoemde deeltjes over groente-, fruit- en bloementeel, zoals rozen, bemesting, de boomgaard, tulpen, eenjarige sier- en snijbloemen, narcissen, rotsplanten, vetplanten, cactussen, irissen, de lathyrus odoratus (beter bekend als *sweet pea*), bloemschikken, vaste planten, heesters, kamerplanten, chrysanten, de gladiolus of zwaardlelie (de Latijnse benamingen werden niet geschuwd), landmeten en waterpassen (voor de land- en tuinbouwer), de dahlia (geschiedenis, tuinrassen, cultuur en behandeling), planten in de vrije natuur, hyacinten en varens. En alsof de lezer daaraan nog niet genoeg had, verscheen van G.D. Duursma het ogenschijnlijk overbodige *Wat moet ik dagelijksch in mijn bloementuin doen?* Het zal duidelijk zijn: voor plant, bloem en vrucht kon de liefhebber bij Kosmos terecht.

De afdeling ‘Plant, bloem en vrucht’ werd, eveneens als de afdeling ‘Kleinveeteelt’, mede uitgegeven door Uitgeversmaatschappij v.h. Fa. Willem van Gorcum in Assen. Dat was vooral door praktische overwegingen ingegeven, want serieredacteur Dix was tevens hoofdredacteur van het door Van Gorcum uitgegeven *Floralia*, en dat betekende dat Van der Kolk goedkoop kon beschikken over clichés die in het tijdschrift waren gebruikt.

De afdeling ‘Kleinveeteelt’ liet zich evenmin onbetuigd. De twintig deeltjes die in deze vijf jaar verschenen, behandelden vooral veel kippen (of liever gezegd hoenders), konijnen en honden. Onder de hoenders vinden we Barnevelders, leghorns (kleurslagen, kenmerken en eigenschappen) en krielhoenderrassen. We kunnen leren hoe ze kunstmatig te doen broeden en op te fokken, hoe ze te houden in stadstuinen of op de boerderij, en hoe ziekten en

²¹⁸ Brief 28-12-1921: Harmsen aan Van der Kolk.

²¹⁹ Brief 28-11-1921: Van der Kolk aan Harterink. Het antwoord van Harterink staat onderaan de door Van der Kolk verstuurd brief, waardoor we weten hoe het originele briefpapier van de uitgeverij van Ahrend er uit ziet.

gebreken te voorkomen. Alsof de deeltjes over het houden van hoenders in stadstuinen of pluimvee op de boerderij nog niet genoeg waren, kwam B. van Asperen Vervenne met het samenvattende *De huisvesting van pluimvee*. Meer van hetzelfde, maar het publiek leek onverzadigbaar en Van der Kolk was het graag ter wille.

Nadat Kosmos in vijf jaar tijd een riant marktpositie had veroverd, kon dit publiek voor wat betreft het pluimvee daarna nog terecht bij afzonderlijke deeltjes over de Wyandottes, Plymouth Rocks en Rhode Island Reds, die redacteur Van Gink zelf samenstelde. Ook verschenen deeltjes over kleine konijnenrassen, over hoe zelf een hoenderhok te bouwen, over het natuurlijk doen broeden en opfokken van kuikens, en over de eendenhouderij.

De liefde voor konijnen werd uitgesplitst naar de zware of reuzenkonijnenrassen en de kleine konijnenrassen, zoals de Hollanders, zilverkonijnen, Russische konijnen, tankonijnen en Pooltjes. Over honden vinden we deeltjes over de verzorging, voeding en huisvesting, over het fokken en grootbrengen, de africhting van de politiehond, de waak- en verdedigingshond, en over dameshondjes en de jachthond. Maar ook duiven, zoals de postduif, waren populair. Vooral de verzorging ervan, zoals blijkt uit het succes van *Het houden, huisvesten en verzorgen van onze duiven* van C.A.M. Spruyt, waarvan bij Kosmos meer dan vijftig jaar later, in 1975, de tiende druk zou verschijnen.

Andere diersoorten die zich in de aandacht mochten verheugen, waren bijen, katten, kanaries, volièrevogels in het algemeen, alsook cavia's, vissen (inclusief de bouw en inrichting van het aquarium) en reptielen en hun terrarium ('de beplanting van het natte en droge deel van zijne bewoners').

Sport en spel, in de gelijknamige afdeling, komen aan bod in deeltjes over schaken, kamperen (van Carl Denig), zwemmen, atletiek, tennis en voetbal. Daarbij kon elke sporter baat hebben bij het boekje *Medische wenken voor den sportbeoefenaar*. Vanaf 1926 kwamen daar nog boksen, korfbal, bridge, dammen en hockey bij. Auto's en motoren waren de specialismen van A.J. Nossent, auteur van drie deeltjes over het motorrijwiel, te weten de algemene samenstelling, de theorie en praktijk van vier- en tweetakmotoren, en die van de meest voorkomende typen carburatoren.

Nieuw waren de uitgaven over elektromotoren, persluchtwerktuigen, gietmodellen en smeermiddelen. Aan de auteur van het laatste deeltje stuurde Van der Kolk ter inspiratie de uitgave *Wirtschaftliche Verwendung der Schmiermittel* van Ing. Schmid, 'dat u vermoedelijk van nut kan zijn bij het schrijven van een werkje over het zelfde onderwerp voor onze Serie "Weten en kunnen"'.²²⁰ De titel zag Van der Kolk graag voorzien van een ondertitel, waarin kort het doel en de bestemming van het boekje werden weergegeven. 'Met het oog op adverteeren enz. lijkt ons dat zeer gewenscht'.²²¹ Ze werden het eens over de titel *Smeermiddelen, hunne bereiding, samenstelling en toepassingen. Handleiding voor machinisten en technici*. Vandaag de dag komt dergelijke informatie in de flaptekst, een uit Amerika overgewaaid fenomeen dat destijds nog niet bestond.

De bouwkunde ging een steeds belangrijker plaats innemen in het fonds van Kosmos, getuige de vele boeken van de Delftse hoogleraar J.G. Wattjes. Diens standaardwerk *Constructie van gebouwen*, dat vanaf 1921 tot in de Tweede Wereldoorlog verscheen, is daarvan het bekendste. In de serie *Weten en kunnen* vinden we deze belangstelling terug in deeltjes over elektrotechniek voor bouwkundigen, gasleidingen in gebouwen, materialenkennis voor de timmerman, gewapend beton, kennis van werktuigen in de burgerlijke bouwkunde, materialenkennis voor de metselaar, en terrazo- en houtgranietvloeren. Van *De electrotechniek in de bouwkunde* verscheen de eerste druk in 1912 bij Ahrend als G.J. Harterinks bewerking van *Elektrotechnische Winke für Architekten und Hausbesitzer*. C.W.J. Schorteldoek, Wattjes' assistent in Delft, publiceerde in 1922 *De aanleg van gasleidingen in*

²²⁰ Brief 28-10-1919: Van der Kolk aan Hammes.

²²¹ Brief 18-12-1919: Van der Kolk aan Hammes.

gebouwen. De opkomst van de radio en grammofoon vinden we terug in deeltjes over de accu voor radioamateurs, over hoe zelf een radiotoestel voor kortegolfontvangst te maken, over een plaatstroomapparaat en een luidspreker, en over een elektrische grammofoon of grammofoonplaten. Warenkennis was een nieuw interessegebied. D. Ingerman schreef vier deeltjes over respectievelijk voedings- en genotmiddelen, textielwaren, bleekmiddelen en verfstoffen, metalen en legeringen, en vetten en oliën. En ook het deeltje dat een beknopte uiteenzetting gaf van de voornaamste loonstelsels ten dienste van bedrijfsleiders en werknemers kwam voort uit de vraag van een kritischer en mondiger publiek. Kennis van het burgerlijk wetboek hoorde daarbij, evenals spreken in het openbaar.

Oplages en honoraria

Van 1911 tot 1936 zijn in de serie 171 nummers verschenen, waaronder vier dubbelnummers. Dit zou betekenen dat het aantal titels 167 bedraagt, ware het niet dat onder nummer 36 twee verschillende titels uitkwamen.²²² Dat brengt het totale aantal titels op 168. De oplage per deeltje bedroeg voor elke druk 2.500 exemplaren. Kreeg auteur Van Hoek in 1919 nog een honorarium van f 60, voor de tweede, herziene druk van *Kennis der schildermaterialen* in 1938 bedroeg het honorarium per druk inmiddels f 125. Er werd dan wel van de auteurs verwacht dat zij zelf voor de illustraties zorgden, maar het maken van nieuwe illustraties werd apart vergoed.²²³ Ook werd van de auteurs soms verwacht dat zij de deeltjes zelf verkochten. Aan A.P.J. de Groot, auteur van *Autogeen lasschen* (1920), stelde Van der Kolk voor met de bevriende boekhandel de firma Erven Loosjes in Haarlem ('de meest actieve in Haarlem') overeen te komen dat deze steeds een flink aantal in voorraad zou hebben. De exemplaren die relaties van De Groot rechtstreeks bij De Groot bestelden, betrok hij van boekhandel Erven Loosjes, waarop hij 20% korting kreeg (mogelijk gemaakt door de extra korting die Ahrend aan Erven Loosjes gaf). Ook stuurde De Groot de relaties door naar Erven Loosjes, van wie hij achteraf 20% 'aanbreng-provisie' kreeg. Bovenstaand voorstel deed Van der Kolk, omdat uitgevers van de Vereeniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels niet met korting aan niet-erkende boekhandelaren, c.q. De Groot mochten leveren.²²⁴ Gunstig voor de exploitatie van dit deeltje was ook de advertentie van De Nederlandsche Gasaccumulator Maatschappij voor een prijs van f 60. Men stelde daarbij wel als voorwaarde dat de advertentie direct achter de tekst geplaatst diende te worden.²²⁵ Ook de firma Ford moest eraan geloven. Van der Kolk kon zich er geheel mee verenigen dat de omvang van het boekje van J.J.A. de Ridder over de Ford met vier pagina's zou worden uitgebreid, op voorwaarde dat Ford hem tegemoet kwam in de vorm van een advertentie. De prijs voor een hele pagina bedroeg f 50, voor twee pagina's f 75.²²⁶

Voor het werven van advertenties had Kosmos een speciale advertentiewerker, H.J.L. Verhoeven, die waarschijnlijk werkte op commissiebasis. Verhoeven had een advertentie geregeld van de firma P. Sluis (een bekende fabrikant van diervoeders) voor de achterzijde

²²² De vier dubbelnummers zijn 49/50, 52/53, 67/68 en 117/118. Opgemerkt moet worden dat per nummer de titel vaak veranderde, al was het maar vanwege de veranderde spelling. Bij nummer 36 is ook sprake van een nieuwe auteur. In dat geval gaan we uit van een nieuwe titel. Het betreft nummer 36. De eerste drie drukken van *Het berekenen, teekenen, uitslaan en bouwen van kano's en booten door amateurs* uit respectievelijk 1920, 1924 en 1931 zijn geschreven door J. Loufrie. De auteur van dit deeltje werd in 1933 opgevolgd door B. van Waterland. De nieuwe titel luidt *Hoe bouw ik zelf een éénpersoons- en tweepersoons-kano*. In dit deeltje wordt geen druk genoemd, waardoor het een eerste druk lijkt, en ook in het voorwoord rept Van Waterland niet over zijn voorganger.

²²³ Brief 29-03-1938: Van der Kolk aan Van Gink.

²²⁴ Brief 04-02-1920: Van der Kolk aan De Groot.

²²⁵ Brief 28-11-1919: De Nederlandsche Gasaccumulator Maatschappij, Amsterdam, aan Ahrend.

²²⁶ Brief 08-04-1932: Van der Kolk aan De Ridder.

van de deeltjes over pluimvee, maar de prijs van f 100 die Van der Kolk vroeg was Sluis te hoog.²²⁷

Tot en met 1936 brachten 104 deeltjes het niet verder dan een eerste druk, 34 deeltjes kregen een tweede druk, 13 een derde, 7 een vierde, 6 een vijfde, 2 een zesde, 1 een zevende en 1 een negende druk.²²⁸ De deeltjes met het meeste succes waren *Hoe maak ik m'n eigen draadloos telefoon-ontvangststation?* van F.X.M. Schiphorts, *Hoe maak ik zelf een electromotor en een dynamo?* en *Hoe maak ik zelf een station voor draadloze telegrafie?* van J.M. Faber, en ten slotte *Handleiding voor het zelf installeren van elektrische huisgeleidingen* van Harterink (met negen drukken de absolute topper). Als we uitgaan van bovengenoemde 2500 exemplaren per druk, dan zijn er van deze bestverkopende vier deeltjes in totaal 70.000 exemplaren over de toonbank gegaan. Er werd kennelijk wat afgeknutseld in Nederland. Elf deeltjes uit de oude reeks werden vanaf 1938 in de nieuwe reeks herdrukt. Als voorbeeld noemen we de meest succesvolle titel van alle deeltjes, *Groenteteelt voor kleine tuinen* van H. Stienstra, waarvan de publicatiegeschiedenis gecompliceerd is.²²⁹ Het boekje beleefde achttien drukken in 57 jaar tijd, Dat komt neer op 45.000 exemplaren, tenminste, als Van der Kolk deed als in de beginjaren en per druk 2500 exemplaren oplegde.

Weten en kunnen, nieuwe reeks

De serie was in de jaren 1930, net zoals dat in 1919 het geval was geweest, aan vernieuwing toe. Bleef de aanpassing in 1919 beperkt tot een *restyling* van de omslagen door André Vlaanderen, in 1936 besloot Van der Kolk de serie om te vormen tot *Weten en kunnen, nieuwe reeks*, met meer pagina's en opnieuw een *restyling* van het omslag, ook dit keer ontworpen door André Vlaanderen.

'Vroeger varieerde de omvang van de verschillende deeltjes der serie "Weten en kunnen" tussen 2½ en 4 vel', schreef Van der Kolk in 1938 aan C.S.Th. van Gink, redacteur van de serie 'Kleinveeteelt', en hij vervolgt:

Het publiek eist tegenwoordig meer waar voor zijn geld, zodat het nodig is, dat alle deeltjes 4 vel groot worden of althans heel weinig daaronder. Als u bedenkt, dat wij de serie 'Weten en kunnen', willen wij daarin een bevredigende omzet bereiken, moeten leveren met een gemiddelde korting van 40 tot 45%, dan zal het u duidelijk zijn, dat wij per deeltje niet meer dan f. 125 honorarium kunnen betalen. Dit honorarium wil ik ook laten gelden voor herdrukken bij eenzelfde opslag (2500). Nu wij zoveel meer kosten gaan besteden aan inhoud en uiterlijk is de kans op herdruk o.i. ook zoveel groter geworden. Dit moet de auteur in aanmerking nemen bij de beoordeling van het voorgestelde honorarium.²³⁰

In datzelfde jaar schreef Van der Kolk ook aan J.F.Ch. Dix, redacteur van de afdeling 'Plant, bloem en vrucht', dat hij bezig was met het reorganiseren van de serie. De nieuwe reeks bestond uit nieuwe deeltjes, maar ook uit herdrukken van uitverkochte deeltjes uit de oude

²²⁷ Brief 14-12-1922: Van der Kolk aan Verhoeven.

²²⁸ Twee drukken: nrs. 9, 15-22, 25, 27, 28, 34, 38, 40, 42, 43, 45, 46, 52/53, 58, 60, 61, 66, 67/68, 84, 93, 100, 104, 111, 135, 139, 154, 155; drie drukken: nrs. 10, 23, 24, 36a, 62, 69, 78, 86, 91, 99, 101, 121, 144; vier drukken: nrs. 1-3, 5, 8, 33, 44; vijf drukken: nrs. 4, 7, 14, 30, 35, 114; zes drukken: nrs. 11, 70; zeven drukken: nr. 6; negen drukken: nr. 13.

²²⁹ Begonnen als nummer 30 telde het in de serie *Weten en kunnen* van 1920 tot 1935 vijf drukken. Het boekje beleefde vervolgens, inmiddels herzien door G.D. Duursma maar nog steeds onder de naam van Stienstra, als nummer 222 in de nieuwe reeks van 1941 tot 1962 zijn zesde tot en met dertiende druk. Daarna verscheen in 1965 de veertiende druk als nummer 322 in de dan tot *wenk hobbygidsen* omgedoopte serie. Tot 1970 verschenen vervolgens als *wenk* nummer 22 de vijftiende, zestiende en zeventiende druk, nu herzien door P. Feenstra maar nog steeds onder de 'merknaam' Stienstra. Dat veranderde in 1977, toen bewerkster Feenstra vond dat hij zoveel gewijzigd had dat de achttiende druk, in de nieuwe opzet van de serie niet meer genummerd, onder beider naam moest verschijnen.

²³⁰ Brief 29-03-1938: Van der Kolk aan Van Gink.

reeks mits het onderwerpen betrof waarvoor nog voldoende belangstelling bestond. In aanmerking voor herdruk kwam volgens Van der Kolk *Rotsplanten in kleine tuinen* van John Bergmans. Weliswaar was van dit deeltje de verkoop de laatste jaren zeer beperkt geweest ('n goede 100 ex.'), maar dat schreef Van der Kolk vooral toe aan het uiterlijk. Ook overwoog hij in de nieuwe reeks weer een boekje op te nemen over het snoeien van bomen en struiken en een boekje over het kweken van rozen. Het boekje van G. Bleeker over snoeien, dat niet in de serie maar in het fonds was verschenen, was zijn inziens voor amateurs veel te geleerd. 'Kunt u mij misschien voor "snoeien" en "rozen" een paar auteurs aanbevelen?', vroeg hij aan Dix.²³¹

De nieuwe reeks, die Kosmos van 1938 tot 1964 zou uitgeven, begon met nummer 201 en eindigde met 268. Het betrof dit keer 69 deeltjes, want twee verschillende deeltjes kwamen uit onder hetzelfde nummer. Elf deeltjes waren eerder verschenen in de eerste reeks, zodat er sprake was van 58 nieuwe titels.²³² Bij de elf herdrukken ging het om deeltjes over zwemmen, dammen, bridgen en tennis, het (verwarmd) aquarium, (post)duiven, groenteteelt voor kleine tuinen en het snoeien van bomen en struiken. Een bijzondere herdruk was het populaire deeltje over pentekenen van J. Godefroy, waarvan in 1949 nog een vijfde druk zou verschijnen.

De belangstelling voor techniek en zelfwerkzaamheid was sterk teruggelopen. Vrije tijd werd steeds belangrijker, hetgeen ook blijkt uit de toenemende populariteit van kamperen (de kampeerwagen!) en het weekendhuis in de jaren 1930. Sport en spel, huisdieren en de tuin waren de nieuwe liefhebberijen. Maar in de reeks zien we ook het dagelijkse leven tijdens de Tweede Wereldoorlog weerspiegeld: konijnen zijn er voor de slacht, en bij gebrek aan vlees wil de huisvrouw graag voedzame vleesloze gerechten op tafel zetten.

De specialist op het gebied van de fotografie was W.C. van Dijk, auteur van een handleiding voor beginners, en deeltjes over het fotograferen van kinderen, kleurenfotografie en het ontwikkelen, afdrukken en vergroten van foto's. De Nederlander was sportief geworden. Hij reed graag paard, speelde (tafel)tennis, zeilde en deed aan atletiek, maar hij hield ook van biljarten, schaken, dammen, bridgen en vissen. Op huisdieren was hij verzot, vooral op honden en vogels, maar evenzeer op vissen en kippen. Werken in de tuin deed hij ook al graag, en vaak waren de producten voor eigen gebruik. Hij trakteerde zijn gasten op heerlijke koffietafelgerechten, smakelijk gebak en hartige hapjes of een Indonesische rijsttafel.

wenk hobbygidsen

Herdrukken van boeken of series, zeker als het non-fictie betrof, werden regelmatig geactualiseerd. Auteurs overleden of werden oud, en dan werd het deeltje in de serie bewerkt door een andere specialist op het betreffende gebied. Ook de verschijningsvorm werd steeds vernieuwd. Dat gebeurde met de serie *Weten en kunnen* voor het eerst aan het eind van de jaren 1910, toen André Vlaanderen werd gevraagd nieuwe omslagen te ontwerpen. Dit herhaalde zich in 1938, toen de serie werd herdoopt in *Weten en kunnen, nieuwe reeks*.

In 1965 was het weer zo ver: *Weten en kunnen* klonk te ouderwets, en de serie werd omgedoopt in *wenk hobbygidsen*, gezet in onderkast en zonder beginkapitalen. De nummering begon weer opnieuw, ditmaal vanaf nummer 301 met het deeltje *Zwemmen. Van hondjesslag tot crawl*, dat een geactualiseerd vervolg was op *Hoe leer ik zwemmen?* van K.H. van Schagen. Verreweg de meeste van de 68 aangekondigde deeltjes waren herdrukken, en een aantal is nooit verschenen. Dit betekent dat er sprake is van slechts zeven nieuwe titels. Zo werd *De blindengeleidehond* ingewisseld voor *Cavia's en goudhamsters*, en het in de oorlog

²³¹ Brief 24-03-1938: Van der Kolk aan Dix.

²³² Onder nummer 212 zijn twee verschillende titels verschenen; de nummers 201 (91), 210 (161), 211 (159), 218 (121), 219 (154), 222 (30), 239 (69), 246 (171), 247 (78) en 258 (101); de eerste druk van nummer 217 is in 1926 gepubliceerd, maar niet in de serie *Weten en kunnen*.

populaire *Vleeschloze gerechten* vervangen door *Beter dammen* van Ton Sijbrands en P. de Schaap. Wat in 1941 nog *Koffietafelgerechten* heette, werd in de jaren 1960 veranderd in *Lunchgerechten. Zelf wassen*, dat van 1942 tot 1965 negen drukken beleefde, was na 1965 overbodig geworden. De Nederlandse huisvrouw deed de was in de wasmachine. Vanaf 1970 werden de *wenk hobbygidsen* opnieuw genummerd, nu van 1 tot 68. Het betreft dan nog uitsluitend herdrukken van eerder verschenen deeltjes. De meest succesvolle deeltjes werden vanaf 1975 herdrukt onder de serietitel *wenk* (de toevoeging *hobbygidsen* verviel), maar werden niet meer genummerd. Wel verscheen er in deze serie opeens weer een fors aantal nieuwe deeltjes dat inspeelde op de hobby's van de late jaren zeventig, zoals de heidetuin en het decoreren met geperste bloemen. Vanaf 1981 zouden herdrukken uit de serie *Weten en kunnen* en *wenk* als afzonderlijke titels verschijnen.

1.485.000 exemplaren

De uitgeverijen Weduwe J. Ahrend & Zoon en Kosmos konden tevreden zijn. Vanaf 1911, toen Jacobus Ahrend zo enthousiast begon met zijn 'serie praktische hand- en studieboekjes', werd het grote publiek gedurende zeventig jaar voorzien van eenvoudige boekjes over de meest uiteenlopende onderwerpen, 233 verschillende titels in totaal. Daarmee is het veruit de langstlopende populairwetenschappelijke serie van Nederland.²³³ De eerste serie van 168 titels, die van 1911 tot 1936 verscheen, telde 297 drukken. De nieuwe reeks, die van 1938 tot en met 1964 verscheen, had nog meer succes: de 69 deeltjes tellen toevalligerwijs ook 297 drukken. In totaal verschenen van 1911 tot 1965 594 drukken. Als we uitgaan van 2500 ex. per druk, dan is de totale oplage 1.485.000 exemplaren geweest. Het aantal drukken vanaf 1965 is moeilijker na te gaan. De serie liep nog door tot 1981, maar de fut was eruit. Er was inmiddels aanzienlijke concurrentie van andere uitgevers gekomen.²³⁴ Een tweede reden voor Kosmos' afgenomen interesse is dat het denken in series niet meer zo vanzelf sprak. Elk boek wordt heden ten dage individueel behandeld, en de marketingstrategie is niet gebaseerd op de bekendheid van een serie, maar op de individuele titel of auteur.

Anno 2015 wordt op de website van Kosmos Uitgevers enthousiast melding gemaakt van het dertiende boek van succesauteur Jamie Oliver, *Jamie's super food voor elke dag*: 'Gezond eten en je goed voelen wordt een koud kunstje'.²³⁵ Het denken in series mag dan achterhaald worden gevonden, succesauteurs zijn van alle tijden. In 1949 publiceerde Kosmos *Hoe bereidt men vlug een gezonde maaltijd?* een vertaling van de internationaal buitengewoon succesrijke Zwitserse schrijfster F. Nietlispach, de Jamie Oliver van de jaren dertig en veertig van de vorige eeuw.

²³³ De *AO-reeks*, die in 1936 van start ging en nog steeds verschijnt, bestaat weliswaar 75 jaar, maar moet toch meer worden beschouwd als een tijdschrift dat actuele onderwerpen van achtergrondinformatie voorziet, dan als een populairwetenschappelijke reeks.

²³⁴ Æ.E. Kluwer in Deventer begint in 1943 de *Techniek en ambacht-serie*, Diligentia in Amsterdam in 1946 de *Diligentia reeks*. *Wetenschap en techniek in de praktijk*, De Muiderkring in Bussum in 1951 de serie *Maak het zelf*, de Technische Uitgeverij H. Stam in Haarlem in 1957 *Dat kan ik ook. Een serie praktische handleidingen voor 'de man – of de vrouw – die het zelf wil doen'*, De Alk in Alkmaar *De Alkenreeks*, Littera Scripta Manet in Joppe (Gelderland) de *Parel-reeks*. *Praktische wetenschap in de praktijk*, W. de Haan in Zeist *Kijken en maken*, L.J. Veen in Amsterdam *Amsteltips*, J.F. Duwaer in Amsterdam *Ken uw sport*, Canteleer in De Bilt *Vrije tijd paperback*, J. Muusses in Purmerend de *Doe reeks*, Gebr. Zomer & Keuning in Wageningen *Vaardige handen*. En dit is nog maar een greep uit het totale aanbod.

²³⁵ www.kosmosuitgevers.nl/auteur/jamie-oliver (23 november 2015).